

23592

EESTI NSV PEDAGOOGIKA TEADUSLIKU UURIMISE INSTITUUT

-33

KASVATUSTÖÖST ÕPPETUNNIS

23592

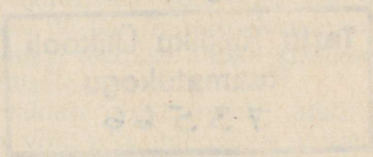
EESTI NSV PEDAGOOGIKA TEADUSLIKU UURIMISE INSTITUUT

53

E. HIIE, H. RANDMÄE,
V. RELVIK, I. RIISALO

KASVATUSTÖÖST ÕPPETUNNIS

(Abiks algklasside õpetajale)

EESTI NSV HARIDUSMINISTEERIUM

TALLINN 1968

Kommunistliku kasvatus ülesandeks on mitmekülgsest arenenud isiksuse kujundamine. Maailmavaateline kasvatus on kommunistliku kasvatus aluseks. See peab aitama noorel jõuda maailma materiaalsuse, looduse ja ühiskonna objektivsete seaduste tunnetamiseni ning muutma kommunistliku moraali normid sügavateks veendumusteks. Veendumuste kujunemine on keerukas protsess, kus peavad ühinema intellektuaalne ja emotsionaalne. Veendumuste jõud sõltub suurel määral omandatud teadmiste hulgast ja sügavusest: veendumus millegi õigsuses peab olema põhjendatud objektivsete andmetega; teadmiste vähesus või pinnapealsus võib viia väära veendumuse kujunemisele. See asetab õpilaste kommunistlikul kasvatamisel raskuspunkti teaduse aluste kindlale ja süstemaatilisele omandamisele.

Õpetamine avaldab objektiivselt alati kasvatuslikku mõju. See mõju võib olla aga väga mitmesugune: võib anda kasvatus eesmärkidele hoopis vastupidiseid tulemusi, võib neid teenida vaid väga vähesel määral või siis saavutada maksimaalset kasvatuslikku efekti. Loomulikult tuleb püüda selle poole, et õpetamise kaudu saavutatakse kommunistliku kasvatus eesmärkide võimalikult täielikum realiseerimine.

Õpetamise ja kasvatamise seost mõistetakse sageli lihtsustatult, s. t. püütakse kunstlikult üksikuid «kasvatuslikke momente» tundi sisse põimida. Niisugune tõlgendus toob kaasa ülikahjuliku nähtuse: kommunistlikku kasvatamist hakatakse nägema selles, et tuubitakse õpilastele pähe ainult loosungeid ja deklaratsioone. Selle tulemusena kasvatatakse hoopelajaid ja silmakirjatsejaid.

Kasvatustööd ei saa teha kampaanialikult. Korraldades õpilastele emotsionaalse vestluse nõukogude patriotismist ja sotsialistlikust internatsionalismist, ei muuda me õpilasi veel veendunud inimesteks, kes on kõikjal valmis

kaitsma oma kodumaa au. Kõlbluse printsiipide muutumine õpilase veendumusteks on suhteliselt pikaajaline protsess. Edu sõltub siinjuures eelkõige sellest, kuivõrd sihipäraselt ja süstemaatiliselt kasutab õpetaja kõiki neid võimalusi, mida õppematerjal pakub.

Õpilaste igakülgset arendamist ja kasvatamist on võimalik saavutada vaid **kõikide õppeainete kui ühtse süsteemi koosmõjul**. Selle süsteemi üksikutel lüülidel, s. t. üksikutel õppeainetel on vastavalt nende spetsiifilistele iseärasustele ka erinevad ülesanded kitsamate kasvatuslike eesmärkide saavutamisel. Nii võimaldavad ühed õppeained teostada rohkem ideelis-poliitilist kasvatust, teised aga pakuvad suuremaid võimalusi näiteks esteetilise kasvatusel alal. On oluline, et igal lüülil oleks selles süsteemis oma kindel koht ja et iga õppeaine spetsiifilistest iseärasustest tulenevad kasvatuslikud võimalused teadlikult ning sihipäraselt ära kasutataks.

Õpilastele avaldab kasvatuslikku mõju mitte ainult õpetamise sisu, s. t. materjal, mida edasi antakse, vaid ka õppemeetod, s. t. viis, kuidas seda materjali edasi antakse.

Psühholoogiast tunneme tõsiasja, et õppematerjali omandamise efektiivsus sõltub õpilase vaimse tegevuse aktiivsuse astmest. Õpilase aktiivsuse tõstmine, tema seadmine aktiivse otsija, juurdleja, mõtleja ja looja osasse on pedagoogika teooria ja praktika üheks põhiprobleemiks. Õpilasi aktiveerivad õpetamise meetodid ja -võtted on väärtuslikud ka kasvatuslikult. Nõukogude inimesel peab olema algatusvõime, iseseisvust mõtlemises, otsustusvõime ja vastutustunnet. Neid omadusi ei saa kasvatada teisiti kui vastava tegevuse protsessis. Järelikult on ka kasvatuslikult sobivamad need meetodid, mis virgutavad õpilaste vaimset tegevust teadmiste omandamisel, nõuavad iseseisvat järelduste tegemist ja üldistamist, võimaldavad teadmisi ja oskusi iseseisvalt rakendada, eeldavad enesekontrolli.

Kasvatamine õpetamise kaudu saab olla edukas siis, kui õpetaja tunneb õpilasi, nende käitumise motiive ja ajendeid ning neid oma töös arvestab. Õpetamise ja kasvatamise resultaadid sõltuvad suurel määral sellest, kuivõrd õpetaja oskab õpilastele läheneda, kas tunnis kasutatavad meetodid ja võtted sobivad õpilaste vanusega.

Tähtis ülesanne õpilaste kommunistlikul kasvatamisel on täita algklasside õpetajal, sest tema alustab õpilastega

tehtavat õppe-kasvatustööd. Lapse tulevik, ta koht ja osa ühiskondlikus elus sõltuvad suurel määral sellest, milline suund antakse tema arenemisele haridustee algul. Kasvatustsentsis tehtud vigu ja puudujääke on hiljem raske parandada. Seepärast on oluline, et kogu töö juba algusest peale rajaneks õigetel alustel. Mõningaid soovitusi selleks püütakse anda käesolevas kogumikus.

KOMMUNISTLIK KASVATUS EMAKEELE LUGEMISTUNDIDES

H. RANDMÄE

Emakeel on algklassides üheks keskseks õppeaineiks, mis õpetamise kõrval taotleb ka õpilaste sihikindlat kasvatamist. Et edukalt ühendada õpetamist kasvatamisega, on vaja tunda kõiki antud õppeaine iseärasusi. Emakeele lugemistundides ei saa õpilased üksnes uusi teadmisi, vaid lugemispalad annavad ka eeskujusid ja äratavad emotsioone. Eeskujudel on aga kasvatustöös suurem mõju kui õpetaja käskudel-keeldudel, seda eriti nooremas koolieas. Emotsionaalne kaasaelamine loetavale aitab lugejais kasvatada vajalikke kõlbelisi omadusi.

Et õpilased mõistaksid, elaksid kaasa ja mõtleksid loetu üle järele, on vaja, et õpetaja oskuslikult ja läbimõeldult töötaks lugemispaladega ega jätaks kasutamata neis leiduvaid väärtusi. Esteetilise kasvatuse seisukohalt on tähtis, et juba esimestel kooliaastatel õpitaks tajuma ja mõistma meie emakeele ilu ja väljendusrikkusi, püütaks leida ja kasutada täpseid, tabavaid väljendeid ning välditaks ilmetut kõnet. Selle saavutamiseks on vajalik korrektne lugemisoskus: nõuetekohane hääldamine, õige pauseerimine ja intonatsioon.

Allpool näidatakse, kuidas lugemispalade, klassivälise lektüüri, õpetaja jutustuse ning vestluse kaudu õpilastes meie maa homseile kodanikele vajalikke omadusi kujundada.

I. Maailmavaafeline kasvamine

Esimese ja teise klassi õpilastel on elust tihti

ebaõiged arusaamad: ei osata mõista nähtuste põhjusi ja seoseid, õpilaste mõttemaailmas valitseb veel palju muinasjutulist. Õpetaja ülesandeks on kujundada õpilastes õiged, materialistlikud arusaamad loodusest ja ühiskonnast. Materialistliku maailmavaate kujundamisel etendab olulist osa loodus ja sellealane lugemisvara. Senini õpiti seda materjali tundma peasjalikult emakeele tundides ainealaste lugemispalade, vaatluste ja õppekäikude kaudu.

Vastavalt uutele programmidele toimuvad juba 2. klassist alates emakeele tundidest eraldi loodusõpetuse tunnid. Seepärast langebki viimastele põhiline osa õpilaste maailmavaate kasvatamisel. Sellele vaatamata on lugemikes ikkagi kindel koht looduseainelistel lugemispaladel (aastajad, kodu- ja metsloomad jm.), mis ei tähenda aga, et emakeele tunnid peaksid dubleerima loodusõpetuse tunde. Emakeele tundides mõjutatakse õpilasi teisest aspektist.

Kui loodusõpetuse tundides antakse asjalikus laadis faktilisi teadmisi, siis emakeele tundides süvendatakse õpilaste loodusetunnetust ja rikastatakse kujutlusi nende tundemaailma kaasa haarates. Selleks kaalume hoolikalt, kuidas üht või teist teemat käsitleda, et hoiduda vulgariiseerimisest või kasvatuslikult olulise alahindamisest.

Iga klassi lugemikus leidub arvukalt loomamuinasjutte. Oleks väärt hakata neid käsitlema ainealaselt, s. t. andma teadmisi loomadest, nende välimusest ja eluviisidest. See jäägu loodusõpetuse ülesandeks. Emakeele tunnis puudutatagu lühidalt ainult seda, mis on otseselt vajalik antud pala sisust arusaamiseks. Siis jääb muinasjutule tema kasvatav mõju alles: selle lugemine viib õpilased kujutluste maailma ja tekitab neis emotsioone. Viimaseid ei tohiks vähendada, vaid just süvendada. Õpilased mõistavad, et muinasjuttudes näidatakse loomade kaudu inimestele omaiseid puudusi, häid ja halbu iseloomujooni, naeruväärseid ja hinnatavaid omadusi. See aitab kujundada õpilaste arusaamasid, eriti kõlbelisi omadusi.

Muinasjutu «Jänes ja konn» järel on raamatus («Lugemik I») esitatud küsimused (Kes on jänese vaenlased? Mida sööb jänes? jt.), mis võimaldavad pala ainealast käsitle-

mist. Kasvatustlikult oleks siiski tulusam antud pala käsitleda kui muinasjuttu, jättes kõlma selle kasvatava peamõtte — ära naera teise üle, ka endal võib halvasti minna. Jänesest kui ühest meie tavalisemast metsaasukast antakse teadmisi mõnes sobivamas seoses, näiteks teema «Kes hüppavad?» käsitlemisel. Siin on võimalik selgitada järgmisi küsimusi:

Missugune on jänese välimus?

Pikad kõrvad, lõhkine moka, väike saba, pikad tagumised ja lühikesed esijalad; valgejänesel on kaitsevõrvus — suvel pruunikashall ja talvel vaige.

Miks on jänesel pikad kõrvad?

Suured kõrvalestad võimaldavad paremini kuulda ka õige nõrku helisid.

Miks on jänesel lõhkine moka?

See võimaldab tal paremini noori oksid ja puukoort närida.

Miks on jänesel väike saba?

Jänes tõuseb süües istukile; väike saba ei takista ka kiiret liikumist.

Miks on jänese esijalad lühikesed, tagumised pikad?

Jalgade niisugune ehitus soodustab liikumist hüpetega ja võimaldab kiiresti jõusta.

Miks on jänesel vaja kiiresti joosta?

Jänes päästab end joostes. Vaenlasi on tal palju: peale jahimeeste kõik kiskjad loomad ja linnud.

Muinasjutu «Jänes ja rohutirts» («Lugemik II») mõistmiseks võib küll õpilastele meenutada jänese jalgade ehitust, mis võimaldab tal kiiresti joosta, kuid see ei ole töök tekstiga põhiline. Pala järel esinevaid vanasõnu kasutades jõutakse selle peamõtte: hooplejat tabab tihti karistus, püüdlik ja tasakaalukas inimene jõuab kergemini eesmärgile.

Kuigi rõhutasime vajadust säilitada muinasjutu võlu, tuleks kõrvuti sellega koolis õppida eristama muinasjutulist ja tõsielulist. On vaja aga hoolikalt kaaluda, **kuidas, mida ja missuguse loo põhjal selgitada.** Hästi ja nooremaile mõistetavalt saab mõndagi küsimust käsitleda ka mõne teise muinasjutu abil. Näiteks **seost loomade välimuse ja elutingimuste vahel ning looduses valitsevat otsustarbekust** saab selgitada lastepäraselt ja humoristlikult Helvi Jürissoni lasteraamatu «Rähn rätsepaks» abil. Selle lugemisel tehakse järeldus: loomad ei ole kasu toredast välimusest, kui see pole kooskõlas ümbrusega, kus nad elavad.

Sama seost käsitletakse veel 2. ja 3. klassis lugemis-
palades «Uued vammused» («Lugemik II») ja «Vöödid ja
täpid» («Lugemik III»). 2. klassis peaksid õpilased juba
püüdma põhjendada, mispärast Metsaisa andis loomadele
just niisugused vammused, näiteks:

Miks karu sai pruuni
kasuka?

See varjab pakase eest ja on raskesti
nähtav ka küti silmale.

Miks rebane sai triibu-
lise asemel ühevärvi-
lise rüü?

Rebane on värvuselt sarnane oma ümb-
rusega, see kaitseb teda vaenlaste eest
jne.

3. klassis tuntakse kaitsevärvuse küsimust juba loodus-
õpetuse tundidest. Seepärast lugemispala «Vöödid ja tä-
pid» üksnes ei õpeta, et vaidlemine on tulutu, et õigus
võib olla mõlemal, vaid loob ka kujutlusi ja süvendab
teadmisi loodusest: värvus on loomadele tähtsaks kaitse-
vahendiks, kui nad elavad neile omases paigas.

Kui aga näiteks lume- ja jääväljade elanikud — valge
jääkaru, polaarrebane jt. asuksid elama rohelist metsa,
oleksid nad vaenlasele kergesti märgatavad. Niisamuti
poleks legendikul kõndival tiigril mingit kasu triipudest.
Tähniline hirveke leiab kaitset päikeselaigulises põõsas-
tikus, vöödiline metsseapõrsake peitub kergemini pikas
rohus.

Neenetsi muinasjutt «Kuidas koer enesele sõpra otsis»
(«Lugemik II») äratab õpilastes huvi **muistse aja ja ini-
meste elu vastu**. Lugemispalast tehakse järeldus: koer ei
sõbrunenud jänese, hundi ega karuga, vaid inimesega.
Miks? Et säiliks muinasjutu võlu ja selle kasvatuslik mõju
(arg kaaslane ei ole õige sõber), ei oleks jällegi õige nime-
tatud muinasjuttu käsitleda ainealase palana. Esimestest
koduloomadest annab õpilasele uusi teadmisi lastekirjan-
dus. Soovitada võiks N. Rakovskaja raamatut «Truud sõb-
rad», kust õpilased saavad vastuseid neid huvitavatele küsi-
mustele (Kuidas elati vanasti? Kes oli esimeseks koduloo-
maks? Kust tulid koduloomad? jt.) Loetut analüüsitakse
klassivälise lugemise tunnis. Kui eespool nimetatud raa-
mat on õpilastele kättesaadav, piisab lugemishuvi ärata-
miseks lühikesest **vestlusest**, näiteks:

Meil on mitmeid koduloomi. Keda te neist tunnete? Miks kas-
vatatakse koduloomi? Tänapäeval ei kujuta me ette elu ilma
lehma, lamba, sea või koerata. Ent kas alati, ka kaugemas mine-

vikus, on inimesi abistanud koduloomad? Kes oli esimeseks koduloomaks? Kuidas sai inimene esimesed koduloomad? Kas uusi koduloomi tuleb veelgi juurde?

Kui aga sobivat lektüüri ei leidu, aitab õpilaste teadmisi täiendada ja nende silmaringi laiendada **õpetaja jutustus**, mida täiendavad pildid (soovitav on neid näidata epi-diaskoobiga), näiteks:

Kauges minevikus elasid inimesed koobastes ja onnides ning elatusid metsloomade küttimisest. Öösiti põlesid eluasemete juures lõkked. Inimesed valvasid tuld, et see ei kustuks, sest siis oleks häda suur olnud.

Inimesi oli tollal vähe, kuid metsloomi palju. Kõikjal hulkusid ringi võimsad tarvad, mammutid, tiigrid, hüäänid ja šaakalid. Öösiti lähenesid nad inimeste eluasemetele. Nad leidsid siit maitsvaid toidujäätmeid, kuid tuld nad kartsid. See hoidis neid parasjasse kaugusse. Kõige julgemini ilmusid lõkke lähedale hundid ja šaakalid, soojendasid end tule paistel ja ronisid isegi koo-passe vihmavarju. Hundid ja šaakalid harjusid inimesega ning hakkasid isegi teisi metsloomi eemale peletama. Pikkamööda kodunenud, said nad meie koerte esivanemaiks. Nii ilmus umbes kuusteist tuhat aastat tagasi koer inimese juurde. Algul oli ta ainult valvuriks, hiljem hakkas saatma oma peremeest ka jahikäikudel. Koera abiga aeti kodu juurde ka teisi metsloomi, metsikute lamaste tallesid ja metsseapõrsaid, kes ei suutnud küti ja koera eest põgeneda. Neist loomadest saadi nälja või ebaõnnestunud jahi korral algul liha, hiljem muutusid need metsloomad koduloomadeks — lambaks ja seaks.

Möödus palju aega. Metsloomade hulk vähenes, kuid selle eest suurenes koduloomade arv. Jahikäigul saadi saagiks suur must metsik lehm — tarvas, tema vasikas toodi elusalt kaasa. Neist tarvavasikaist, kes olid leplikumad ja taltsamad, saadi esimesed lehmad. Hakati kasvatama karja.

Seejärel ilmus inimese juurde veel üks abiline — hobune.

Ikka rohkem tuli juurde uusi koduloomi. Umbes kuus tuhat aastat tagasi hakkasid Egiptuses levima haruldased ja pühad loomad — mäud. Nad olid väga hinnalised, neid kingiti võimukandjatele. Nende tapmise eest karistati surmanuhtlusega.

Egiptuse mäude järglased — kodukassid levisid kõikidesse maadesse. Kass leidis kõikjal hea vastuvõtu, sest ta oli osav hiirepüüdja. Hiir oli aga igihallist ajast inimestele suureks nuhtluseks. Kassi eelkäijad — nirk, siil, tuhkur ja nastik, keda peeti kodudes hiirte hävitamiseks, pidid asuma tagasi metsa.

Klassiväline lektüür hõlbustab käsitleda ka küsimust, **kuidas elasid inimesed muistsel ajal**. Kuna ajakirja «Täheke» 1964. aasta numbroid peaks olema võimalik kõigil kätte saada, siis võiks soovitada nimetatud ajakirjast lugeda lugusid ürginimesest Atist. Loetu analüüsimisel võiks puudutada järgmisi põhiküsimusi:

- Missugused ohud varitsesid ürginimesi? (Metsloomad, nälg, külm.)
- Mis aitas neil raskustest üle saada? (Nad leiutasid lihtsad tööriistad — kivi kirve, noa, oda, vibu, noole — ja õppisid neid kasutama.)
- Missugused saavutused kergendasid ürginimeste elu? (Tule ja metallide kasutuselevõtmine.)
- Missugused loomad said esimesteks koduloomadeks? (Koer, lehm, hobune, siga, lammas.)
- Mis aitas kergendada inimeste toidumuret? (Oskus teravilja kasvatada ja uusi tööriistu — kalapüügi- vahendeid ning põllutööriistu — valmistada.)
- Mispärast nimetatakse inimest looduse valitsejaks? (Ta õppis töötama, tööga arenes tema mõistus, mis aitab tal aru saada loodusnähtustest, kasutada ja muuta loodust.)

Loetust tehakse õpetaja abiga kokkuvõtte, et **inimeste teadmised ja oskused täienesid tänu tööle**; esialgu võimatu näiv muutus enesestmõistetavaks.

Teema «Ajanäitajad» käsitlemine 2. klassis (lugemispala «Vanaõeluse silm») võimaldab teha kõrvalpeõike sellesse aega, kus kooliharidus oli kasin ja teadmised napid. Seetõttu näis tollal paljugi üleloomulikuna. Ka lihtsat taskukella peeti hirmuäratavaks «vanaõeluse silmaks». Lisalugemiseks võib antud teema puhul soovitada 1963. aasta «Tähekesese» nr. 2 leheküljel 5 toodud pala «Kukk, kepp ja kell». Selle kaudu saab selgeks, et primitiivsete ajanäitajatega oli inimestel raske ja tülikas toime tulla. Et saavutada paremat, tuli tähelepanekuid ja katsetusi abiks võttes midagi uut välja mõelda. Esialgu kuulutas hommikut kukelaul, siis mõõdeti aega kepi varju abil päikesevalguses, põleval küünlale tõmmatud kriipsude, vee, liiva ja päikese liikumise abil. Alles pikaajalised kogemused võimaldasid valmistada tänapäeval nii tavalise tarbeeseme — kella.

Kokkuvõtte loetust on järgmine: **inimesed pole midagi saavutanud ilma õppimiseta. Mida enam teadmised täienevad, seda vähem kohtab inimene salapärast ja mõistatuslikku oma ümbruses.**

Vestluses kaasaja saavutustest võivad õpilased teha eksliku järelduse, et tulevikus ei tarvitse inimesed enam töötada, et rahuldudes saavutatuga võivad nad mõelda üksnes puhkeaja veetmisele. Tõepoolest, tänapäeval on loodud masinad, mida saab panna täiesti iseseisvalt tööle,

lahendama keerulisi ülesandeid, tõlkima raamatuid ühest keelest teise, juhtima tööpinke jne. Masinad vabastavad inimese raskest tööst. Õpilastel ei tohi aga tekkida arvamust, et edaspidi pole inimestel vaja ise midagi teha, et nad on vabad ka õppimise kohustusest. Tuleb rõhutada, et olukord on otse vastupidine: keerulisi masinaid on võimeline juhtima ainult suurte teadmistega inimene.

Ühiskonnakorda puutuvaid küsimusi peab õpetaja käsitlema läbimõeldult.

Nõukogude korra eelistest kõneldes ei tohiks lubada üksnes fraaside päheõppimist. Et maa, tehased ja maapõuevarad meie riigis kuuluvad kogu rahvale, seda aitavad selgitada kohalikud andmed. Vanemate inimeste mälestusi kasutades saab õpetaja esitada eredaid pildikesi sellest, kuidas talupoisil oli keelatud astuda mõisaparki. See oli puhkepaigaks ainult härrastele. Aga mis tööd tegi mõisnikupere, et ta üldse nii suurt puhkeparki vajab?

Samas pargis ja endises härrastemajas (või äsja ehitatud koolihoones) käivad nüüd kolhoosnike lapsed, kes pere-meestena hooldavad pargipuid ning loomi-linde. Kõigile on see enesestmõistetav, et iga tööinimene võib pargis jalutada ja puhata.

Kohaliku materjali kõrval pakub sobivat ainet vestlusteks kirjandus, näiteks Lennart Mere raamat «Laevapoisid rohelisel ookeanil». Raamat tervikuna ei ole vast algklasside õpilastele lugemiseks jõukohane, küll aga vajalik õpetajale emotsionaalse jutustuse ettevalmistamiseks.

Peatükis «Linn vaiadel» (lk. 121—123) jutustab autor-reisimees Jakuutiaga tutvumisel huvitavalt Mirnõist ja selle teemantidest.

Õpetaja jutustusest jäägu kõlama mõte, et meie maa rikkused ei kuulu üksikutele inimestele, vaid neist saavad osa kõik. Teemandid, mida leitakse Jakuutias, ei lähe valitsuskeppide ega kuningakroonide ehteks, vaid need pannakse tööle inimeste heaks.

Õpilastel ei tohiks aga kujuneda arvamust, et kõik tänapäeva väärtused on enesestmõistetavad ja kergelt saavutatud. Saavutuste õigeks hindamiseks tuleb meenutada minevikku ja töörahva võitlust rõhujate vastu. Sellega tutvumine aitab paremini tunnetada meie ajastu arengu seaduspärasusi ning hoogu. Vastavateemaliste lugemispalade puudumisel või olemasolevate palade üldsõnalisuse tõttu tuleb lugemistunde sisustada näidetega õpilaste kodukoha minevikust ja tänapäevast.

Õpetuslikel ja kasvatuslikel eesmärkidel on soovitatav külastada muuseumi (ENSV Riiklik Ajaloomuuseum Tallinnas, kohalik koduloomuuseum), kus on eksponeeritud mitmeid kooli programmi kohaseid materjale. 1. ja 2. klassi õpilastele saab Tallinna Ajaloomuuseumis tutvustada inimeste elu enne Oktoobrirevolutsiooni, näidata Suurt Isamaasõda puudutatavat esemelist materjali, pärisorjusaegseid tööriistu, vanu ajanäitajaid jne. 3. klassile näidatagu mitmesuguseid töövahendeid — kangastelgi, linalõugutuspinkki jms.

4. klassi õpilased tutvuvad eesti rahva eluga pärisorjusliku korra ajal. Konkreetse esemelise materjali põhjal räägitakse neile pärisorise talupoja elutingimustest, näidatakse rehetuba ja tööriistu — käsikivi, karuäket, vannasatra ja kooti. Samas tõmmatakse paralleele mõisniku elutingimustega; õpilastele näidatakse mõisa mööblit, mõisnike riietust ja nende tarbeesemeid. Sellele järgneb tutvumine tööliste elu ja võitlusega tsaarivõimu ajal, samuti Oktoobrirevolutsiooni käsitlevate materjalidega. Õpilastele näidatakse töölis perekonna korteri sisustust, tööriistu vanadest vabrikutest ja revolutsioonilisi lippe; neile tutvustatakse juhtivaid revolutsionääre.

Kokkuvõttena muuseumitunnist selgub õpilastele, et

- alati ei ole inimesed olnud võrdõiguslikud;
- oma õiguste saavutamiseks on tulnud töölistel palju võidelda;
- meie maal on töörahvas saavutanud õiglase elukorra: kõik inimesed on võrdõiguslikud.

Kui lugemistunnis käsitletakse muutusi, mida tõi meie rahva ellu Oktoobrirevolutsioon, mõjub jällegi veenvamalt kohaliku materjali kasutamine. Kui õpetaja pole andud maakohaga veel ise hästi tuttav, leiab ta abi kohalikest koduloomuuseumidest ja kodu-uurijailt.

Kindlasti oleks õpetajal vaja tundma õppida kooli lähema ümbruse (õpilaste vanemate töökoha, tehase või ettevõtte) ajalugu, sellega seotud kirjandust, revolutsioonilist minevikku või kaasaegseid isikuid, kes oma elu ja tööga on aidanud paremaks muuta elu õpilaste kodukohas. Õppetunni seostamine kohaliku eluga õpetab õpilasi nägema kodukoha arengut ja aitab neil NLKP programmi reaalsust mõista. Näiteks:

Lugemispalas «Tööraha hea sõber» («Lugemik III») jutustatakse M. I. Kalininist. Tema osaga Tallinna töölisiikumises (marksistlike rühmade loomine «Volta» jt. tehastes, lendlehtede levitamine ja nende kaudu tööliste õiguste eest võitlemine) peaksid lähemalt tutvuma õpilased, kelle kodurajoon on seotud M. I. Kalinini tegevusega.

Kuna meie tehaste ja vabrikute ajaloo kohta on kirjandust vähevoitu, peaks õpetaja võimalikult rohkem kasutama kohalike elanike ja tööveteranide mälestusi.

Näiteks:

Uhe Tallinna vanema tehase — Tallinna Masinatehase minevikust, tänapäevast ja tööliste revolutsioonilisest võitlusest annab hea ülevaate E. Maieri teos «Tallinna Masinatehas 1865—1965»¹. Selle asemel, et tarvitada kulunud fraase «tööliste elu oli raske, muutus paremaks» jne., saab õpetaja konkreetsete näidete varal selgitada, kuidas ja missuguse hinnaga on saanud endisest eratöökajast eesrindlik sotsialistlik ettevõtte, kus rohkem kui kahekümnest erinevast rahvusest töötajad, nende hulgas ka õpilaste endi vanemad, valmistavad seadmeid paljudele tööstusharudele. Töölised ei pea enam võitlema sakslastest peremeeste vastu oma õiguste eest, vaid annavad oma jõu selleks, et rohkem ja paremini toota. Tähtpäevaliste lugemispalade puhul (1. mai, oktoobripühad) meenutatagu kohalikke või tuntud revolutsionääre — töörahva õnne eest võitlejaid.

Vanasti ei olnud kõigil võimalik kirjatarkust omandada. Kui koolis käidigi, siis loeti seal piiblikepeatükke, milledes õpetati kuulatumist jumalale. Ometi omandasid ärksamad inimesed koolis nabi hariduse, mis võimaldas lugeda, uurida ja ennast täiendada ja edasi õppida. Nendest inimestest said esimesed revolutsionäärid.

Kuigi revolutsionääride käsutuses polnud tollal ajakirjandust ega raadiot, oskasid nad oma mõtteid levitada ja töörahvast mõjutada. Ettevaatlikult tegutseti põrandaalustes trükikodades, kus trükiti ajalehti ja lendlehti. Maidemonstratsioonidest kõneldes tuleb meenutada, et neid peeti esimest korda vabalt 1917. aastal mitte ainult Tallinnas, vaid ka teistes linnades (Narvas, Tartus, Viljandis, Kuressaares) ja mitmes maakohas (Raikkülas, Järva-Jaanis, Verioras jm.).

Lugemispala «Kuidas vanaisa õppis» («Lugemik IV») käsitlemisel tuleks näidata, kuidas õpilaste kodukohas on haridusolud muutunud. Mitmes paigas on kunagine koolimaja kasutusel veel vaid abihoonena; raske on isegi uskuda, et seal võidi kunagi õppida. Säilinud fotod, endis-aegsed õppevahendid, väljavõtted kooli kroonikast jm. aitavad mõista erinevust tänapäeva ja möödunu vahel. Huvipakkuv on töö õpilastele siis, kui neile tehakse üles-

¹ E. Maier, «Tallinna Masinatehas 1865—1965». «Eesti Raamat», 1965.

andeks koguda lugemispala juurde lisamaterjali oma kodust või vanavanemalt, kuulata ja üles kirjutada vanemate inimeste mälestusi nende kooliajast.

Kokkuvõttes on vaja esile tuua põhjused, mis tingisid niisuguse napi hariduse saamise võimaluse. Rõhutada tuleb seda, et kuigi kool ei olnud paljudele kättesaadav (mõni õpilane sai ruumipuudusel käia koolis ainult kord nädalas, vaesemad lapsed jäid aga jalanõude puudusel koju või käisid koolis ainult südatalvel, sest sügisel ja kevadel vajati kodus nende töökäsi), pidasid meie esivanemad haridusest lugu ja püüdsid seda iga hinna eest oma lastele anda.

Kui õpitakse tundma meie kodumaa minevikku ja tööliste revolutsioonilist võitlust, siis kõneldakse ka töörahva juhtidest. Kõigis algklassides käsitletakse **V. I. Lenini elu ja tegevust**. Peale lugemistundide puututakse nimetatud teemaga kokku veel teistes tundides (keeleõpetus, ajalugu, laulmine), samuti klassivälise töö raames. Seepärast tuleks võimalikult vältida asjatut kordamist, mis nüristab emotsioone ja mõjub ühekülselt. Tuleks pidada silmas seda, et iga tund klassis peab andma õpilastele midagi uut; ja seda ka tunni ülesehituse osas. Sissejuhatavaks osaks võiks traditsioonilise vestluse asemel olla mõni lühipala, artikkel, luuletus, film, pilt või heliplaat Leninist, mis häälestab õpilasi eelseisvaks tööks. Muidugi jääb selles osas kindel koht ka vestlusele ja õpetaja jutustusele, kuid need ei tohi olla laialivalguvad ega tüütavalt sarnased eelmisel õppeaastal kuulduga.

Emakeele programm määrab kindlaks, missuguses ulatuses antud teemat igas klassis käsitleda.

1. klassis piirdume episoodidega V. I. Lenini lapsepõlvest ja tutvustame teda kui meie riigi esimest juhti.

2. klassis õpitakse tundma Leninit kui töörahva juhti ja Punaarmee loojat. Lenini sünnipäevaga seoses kõneldakse tema elukäigust, kodust, perekonnast.

3. klassis käsitletakse Lenini tegevust Oktoobripäevil ja tutvutakse tema kaasaegsete mälestustega. Üksikute episoodide kaudu juhitakse õpilasi analüüsima Lenini iseloomuomadusi ja nägema põhjusi, mis võimaldasid Leninil saada suureks inimeseks ja silmapaistvaks riigijuhiks. See töö jätkub 4. klassis, kus lugemispalade vähesust korvab

klassiväline lektüür.² Uhtlasi aitab lisalektüür vältida lühikeste lugemispalade põhjal tehtavaid üldsõnalisi kokkuvõtteid, millega pahatihti piirduaksegi Leniniga seoses olevate teemade käsitlemisel.

On oluline, et õpilased ei kuuleks Leninist ainult üldsõnaliselt, vaid et nad meeldejäävate sündmuste ja üksikasjade kaudu saaksid ereda pildi Leninist kui suurest inimesest ja riigijuhist.

Alati (eriti nooremais klassides) ei ole võimalik ega otsarbekas lasta õpilastel kodus läbi lugeda klassiväliseks lugemiseks määratud raamatut tervikuna. Selleks valitagu episoode, mis võimaldavad paremini tutvuda Leniniga. Näiteks:

Lenini iseloomust ja suhtumisest kaasinimestesse

Lenin austas ja hindas inimesi. Selle iseloomujoone omandas ta juba oma lapsepõlvkodus, kus omavahelises suhtlemises kasutati sageli hellitusnimesid: emake, Saša, Anja, Olja, Mitja (Lenini vennad ja õed).

Niisama koduselt ja südamlikult suhtlesid kõik perekonnaliikmed hiljem ka oma lähemate kaastöötajatega, pälvides kõigi poolehoidu. Rangelt tagasihoidlik oli Lenin kõigi temale suunatud austusavalduste suhtes. Kuivõrd vastuvõetamatud need talle olid ja kuidas ta hindas delikaatset suhtumist inimestesse, selgub lookesest «Šaljapini kontsert» (S. Vinogradskaja «Sädemeke», lk. 27). Selles kirjeldatakse, kuidas Lenin lahkus ammuoodatud kontserdilt, kuna tal oli suure laulja ees piinlik ootamatult talle enesele korraldatud ovatsioonide pärast. «Lähevad kuulama Šaljapinit, aga korraldavad ovatsiooni Leninile... See on lugupidamatus artisti vastu!» ütles Lenin nõrdimusega.

Lenini tähelepanelikkust ja lugupidamist lihtsa inimese vastu tunnistab episood «Soldatileib» (V. Bonts-Brujevitš, «Meie Iljitš», lk. 46). Kuulnud, et rindelt tulnud soldat lõikab tema kabineti ukse taga pooleks oma napi leivapala ja saadab selle temale, astub Lenin kabinetist välja ja lausub: «Aitäh teile, kallid seltsimees! Niisugust maitsvat soldatileiba pole ma veel kunagi söönud...» Hämmeldunud sõduri sõnades väljendub rahva arvamus Leninist: «Vaat, missugune ta on, see Lenin... Meie Vladimir Iljitš, meie oma on ta!»

Hiljem saatsid talupojad sageli Leninile toidupakke, sest Nõukogude võimu algaastail oli kogu maal toiduga raske. Ent ühtegi

² V. Bontš-Brujevitš, «Meie Iljitš». Tln., 1962.

S. Mihhalkov, «V. I. Lenini muuseumis». Tln., 1952.

N. Netsvolodova, L. Reznitšenko, «Lenini noorus». Tln., 1961.

A. Uljanova, «Iljitši lapsepõlve-kooliaastad». Tln., 1951.

S. Vinogradskaja, «Sädemeke». «Eesti Raamat», Tln., 1966.

Z. Voskressenskaja, «Ema süda». Tln., 1967.

Z. Voskressenskaja, «Läbi jäise sombu». «Eesti Raamat», Tln., 1966.

kingitust ei jätnud Lenin endale, vaid saatis need edasi haiglitesse ja lastekodudesse.

Volodja sügav armastus ema vastu ilmneb jutustuses «Kiri» (Z. Voskressenskaja, «Ema süda», lk. 83). Kaua seisab poeg trepil, vaatleb ema läbi akna ja kuulab ta klaverimängu. Ta viivitab, et pikendada ema puhkehetki ja rahu, sest õige varsti peab ta emale edasi andma vapustava teate venna arreteerimisest.

Ausus oli omane Leninile juba lapsepõlves. Kui sõbrad otsustasid kord Volgal paadimatka korraldada, tuli Griša taadilt näpitud elusa kalaga, et hiljem sellest uhhaad keeta. Volodja ütles kala kohta, et see on küll elus, aga haiseb. Haiseb sellepärast, et on varastatud. Pettunult laskis Griša kala jökke tagasi (Z. Voskressenskaja, «Ema süda», lk. 63).

Lenini iseloomukindlus ja tahtejõud ei olnud tema loomupäraseid omadused; ka tema pidi ennasi kasvatama, iseenesega võitlust pidama. Oma tahtejõudu tugevdas ta sellega, et ta kiusatustele kergesti järele ei andnud, vaid enne kaalutles ja sundis ennast. Jutustuses «Lenini noorus» (lk. 26) näeme, kuidas Volodja võitles kiusatusega katkestada õppimine ja minna kaasa akna all ootavate sõpradega. Kuid siiski takistas teda teadmine, et «... kogu mõnu kaob nagu tuulde, kui meenub, et tundideks on veel õppimata».

Lugemispalade ja jutukeste käsitlemisel taotletagu, et õpilased saaksid nendest esteetilise elamuse, et kirjandusteos aitaks reaalsust esteetiliselt tajuda. Tähelepanu tuleb pöörata ka keelelisele küljele. See aitab hästi selgitada tegelaste omavahelisi suhteid, meeoleolusid, iseloomu.

Jutustuses «Iljits puhkusel» (V. Bontš-Brujevitš, «Meie Iljits», lk. 33) tuleks tähelepanu juhtida meeoleolukale looduskirjeldusele. Näiliselt ei toimu siin midagi erilist: õhtuvaikus, ere loojangukuma, õrn udumine. Kuid Leninile jätab see lihtne looduspildike sügava mulje — ta saab sellest suure elamuse. Tema vaikselt lausunud sõnad «Küll on kena!» näitavad suure riigimehe oskust hinnata ilu enese ümber.

Emakeele tundides on mitmeid võimalusi õpilaste **ateistlikuks kasvatamiseks**. Lugemispalad kinnistavad loodusõpetuse tundides saadud teadmisi loodusnähtustest ja looduse seaduspärasustest. Tähelepanu pööratagu ka **vanasõnade** kasvatavale osale. Neis avaldub meie esivanemate stiihilis-materialistlik maailmavaade. Elukogemused õpetasid, et pole olemas inimeste heaolu kindlustavaid üleloomulikke jõude. Meie esivanemad mõistsid töö tähtsust ja uskusid iseenda võimetesse. Samal ajal kui kirikhärra jutlustas, et kõik hea tuleb jumalast, levisid rahva hulgas tarkussõnad «Kuidas töö, nõnda palk», «Uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki», «Kes hoolega püüab, see

kaugele jõuab», «Igaüks on oma õnne sepp», «Lehm lüpsab suust, kana muneb nokast» jm.

Lugemispala kohta sobiva vanasõna leidmine või peamõtte väljendamine vanasõnaga õpetab lapsi ateistlikult mõtlema.

Samal eesmärgil tutvustame õpilastele rahvuslikke pühi ja tähtpäevi, mis on seotud traditsiooniliste tavade ja pidustustega.

Üksikute tööde õigeaegsuse, ilmade muutumise ja ajaarvamise aluseks olid tähtpäevad, mida ristiusk hiljem sidus pühakute nimedega (jüripäev, jaanipäev, maarjapäev, mihklipäev jt.). Juba kauges minevikus tähistati pidulikult põllutöö ning karjatamise kevadist algust ja sügisest lõppu, pööripäevi, uue aasta algust. Talvel oli vaba aega rohkem ja tööd vähem, siis peeti püha pikemat aega.

Näärid on põliste traditsioonidega rahvuslikud pühad, mis on seotud muistsete eestlaste uusaastaga — talvise pööripäevaga. Siis püüti mitmesuguse kombetäitmisega mõjutada loodusjõude, et kindlustada uuel aastal head lõikust, karja- ja jahiõnne. Ristiusu kirik võttis nääripüha üle ja muutis ta usupühaks. Meie päevil on nääripühad saanud tagasi oma esialgse tähenduse.

Tõnisepäeva (17. jaanuar) on peetud talve keskpunktiks. Oeldakse, et sel päeval murduvat talve selgroog ja karu keeravat pesas teise külje. Tõnisepäeval austati Tõnist (Tõnni), kes pidi kaitsma seakasvatust.

Küünlapäev (2. veebruar) oli naiste püha. Naisteenijaile ei antud sel päeval tööd, nad võisid teha midagi endale. Ketramine oli keelatud, õmblemine lubatud. Küünlapäevast pidid naised hakkama kangaid kuduma, et sellega kevadisteks töödeks valmis saada.

Vastlapäeval (liikuv tähtpäev, üks veebruarikuu teisipäev) oli üldtuntud liulaskmine, mis pidi edendama linakasvatust. Vastlatoiduks on olnud seajalad, oa- või hernesupp, Lõuna-Eestis ka tangupuder lihaga.

Paastumaarjapäev (25. märts) tähistas kevade saabumist. Sellest päevast alates ei tarvitatud lambivalgust, üles tõusma pidi vara. Kes magas kaua, pidi pärima karu une, sest karu tuli nüüd pesast välja. Mitmeid kombeid täideti selleks, et kapsad kasvaksid suurte ja kõvade peadega. Sigadele anti «võti kätte» — neid lubati vabalt hulkuda.

Jüripäev (23. aprill) oli kolimise ja kohavahetamise päevaks. Taluteenijad asusid uutele teenistuskohadele, et olla valmis kevadisteks põllutöödeks. Kombekohaselt lasti sel päeval välja kari. Eesti rahvausk austas karja kaitsjana ja huntide käsutajana Püha Jürit. Tema poole pöörduti palvega kaitsta loomi õnnetuse eest. Et kaitsjat mitte pahandada, oli jüripäeval keelatud kära teha, kangast kududa ja puid lõhkuda.

Jaanipäev (24. juuni) oli enne pingutatavat heinatööd viimaseks pühaks. See algas eelmisel õhtul jaanitule süütamisega. Jaaniõöl arvati leidvat õitsvaid sõnajalgu ja põlevaid rahaauke, mis pidid tooma rikkust vaestele.

Jaagupipäev (25. juuli) oli tähtpäevaks, kus heinatöö pidi olema lõpetatud, rukkilõikust aga ei olnud veel alustatud. Jaagupipäevaks võeti esimest korda värskeid kartuleid. Kuna päevad muutusid lühemaks, jäeti ära lõunauinakutund.

Mihklipäev (29. september) tähistas suviste tööde lõppu ja sügise algust. Suve lõpu tähistamiseks peeti püha: tehti paremat leiba, pruuliti õlut. Karjased said mihklipäevaks vabaks, sest kari jäeti koju.

Mardipäev (10. november) oli lõbus sügispüha. Mardiks käisid peamiselt poisid, pillimees kaasas. Kombekohaselt korjasid mardid oma kotti ande (soolaherneid, -ube jm.).

Kadripäeval (25. novembril) käisid kadriks rohkem tüdrukud. «Mardid» ja «Kadrid» käisid talust tallu õnne toomas. Mõnikord visati põrandale teri, mis pidi tooma järgmisel aastal hea viljasaagi.

Rahvalike tähtpäevadega on seotud mitmed vanarahva tarkussõnad, mis tulenesid pikaajalistest tähelepanekutest, näiteks:

Tõnisepäev lööb talve selja katki. Kui tõnisepäeval on nii palju päikesepaistet, et mees saab hobuse selga hüpata, siis saab suvel palju heina.

Jaagup külvab heinasse liiva. Müristab veel pärast Mihklit, tuleb soe sügis. Kui lehed enne Marti puust ei pudene, tuleb pikk ja vali talv.

Õpilaste ateistlikku kasvatamist silmas pidades selgitame mõningaid **ebaüsuga seotud kombeid**. Teades nende päritolu, kaob õpilastel sageli huvi nende järgi toimida.

Üldlevinud on arvamus, et must kass, arv «13», maha-aetud sool ning purunenud peegel toovad õnnetust; hobuseraud lävel on aga õnnetooja.

Juba muistsel ajal pandi tähele, et kassid näevad pime-das hästi. Selletõttu arvati, et kassides peitub mingi sala-pärane jõud. Usuti, et nõiad ja kurjad vaimud muudavad end mustadeks kassideks.

Arv «12» oli muistsetel rahvastel — babüloonlastel suu-res aus (nende aastas oli 12 kuud, ööpäev 24 ehk 2×12 tundi, igas tunnis 60 ehk 5×12 minutit; arvu «12» võis jagada 2-ga, 3-ga, 4-ga, 6-ga). Sellele järgnevat arvu «13» ei saanud aga hästi jagada ja seetõttu hakatigi seda pidama õnnetusetoojaks.

Meie esivanemad arvasid, et inimesel on nähtav keha ja nähtamatu hing. Kui inimene sureb, lahkub hing kehast.

Surnute hingi hoiti väga. Algul arvati, et inimese peegel-pilt on tema hing. Hiljem, kui osati valmistada peeglit, usuti, et selles elab inimese hing. Sellepärast peeti peegli purunemist õnnetuse endeks.

Sool oli vanal ajal väga kallis. Selle raiskamine põhjustas tõenäoliselt suuri pahandusi. Seetõttu jäigi käibeel arvamus, et soola mahaajamine toob tüli majja.

Arvamus, et hobuseraud toob õnne, tekkis vanal ajal. Inimesed uskusid, et hobune suudab eemale hoida kurje vaimu. Algul pandi majade katustele puust nikerdatud hobusekujud, hiljem asendati need lävele paigutatud hobuseraudadega.

II. Kommunistliku moraali kasvatamine

Kommunismiehitaja moraalikoodeks määrab,

missuguseid omadusi ja iseloomujooni tuleks õpilastes kujundada. Oma töös lähtugu õpetaja põhimõttest, et vajalike omaduste arendamine toimub teatud põhiküsimuse järkjärgulise süvendamise teel. Kui näiteks 1. klassis piirduakse aususe küsimuse selgitamisega sellega, et aus laps annab leitud eseme omanikule tagasi («Aus laps», Lugemik I), siis 2. klassis lisandub sellele ausus süü ülestunmistamisel («Hea õde», Lugemik II); 3. klassis kõneldatakse juba ausast sõnapidamisest («Ausõna», Lugemik III). Kui 1. klassi õpilane seletab armastust ema vastu sellega, et ema hoolitseb laste eest, siis 4. klassis õpitakse hindama ja armastama ema, kes on nõudlik ja karm («Ema armastus», Lugemik IV).

Lugemispala kasvatusliku mõtte mõjulepääsemine oleb sellest, kuidas palaga töötatakse, olgu see siis pala esmakordne esitamine, selle analüüsimine, õpilaste iseiseisev või õpetaja juhtimisel tehtav töö, kokkuvõtte tegemine palast vms. Tulutu on otseütlemise kaudu selgeks teha, mis on lugemispalas head, mis halba, kuidas peaksid õpilased käituma, mida eeskujuks võtma või hukka mõistma. Vähe on sellest, kui jäetakse meelde üksnes sündmuste areng ja tegelaste välised omadused. Palast leitagu alati midagi sügavamat, mis puudutaks inimest,

tema sisemisi omadusi, tundmusi ning mõtteid. Lugemispala peab õpilasi erutama, andma elamusi, looma oma-poolse suhtumise loetavasse. Elades kaasa pala sündmustele ja tegelastele õpilased kas rõõmustavad, imetlevad, tunnevad poolehoidu, lugupidamist või suhtuvad eitavalt, hukkamõistvalt käsitletavasse. Nii hakkavad kujunema esialgsed teadmised moraalimõistetest — aususest, sõprusest, patriotismist.

Allpool peatume mõnedel olulisematel küsimustel kommunistliku moraali kasvatamisel.

Nõukogude patriotism ja proletaarne internatsionalism

Kodumaa-armastuse kasvatamine algab kodu-

tunde, kodu armastuse süvendamisest. 1. klassis lastakse lugemispala «Kõigist parem» («Lugemik I») lugemisel põhjendada, miks kodu lastel meeldib. Tavaliselt on põhjuseks isa, ema, oma tuttavad koduloomad, uus korter. Aga ka sellele tuleks tähelepanu juhtida, mida õpilased ise ei oska tähelepanuväärivaks pidada. On lapsi, kelle koduks on veel lihtne vana palkmaja. Kas need lapsed peaksid piinlikkust tundes vaikima, kui teised oma uutest kodudest kõnelevad? Vastupidi, soojalt saab kõnelda ka vana-vana-isa kätega ehitatud kodust, mis oma sammaldunud katusega kaob kaunite põlispuude varju. Armas võib olla kodu ka tagasihoidlikus üürikorteris, kui see on puhas ja korras. Hästi emotsionaalseks saab muuta tunni, kui seda alustada või lõpetada ühise lauluga («Mu koduke», eesti rahvaviis «Kodu»).

2. ja 3. klassis käsitletakse juba koduümbrust ja kodumaad. Praegustes lugemikes on sellekohased lugemispalad paraku emotsioonidelt kasinad ja sõnavaralt väheütlevad (R. Parve, «Meie kodumaa», Lugemik II jt.). Seepärast tuleb appi võtta raamatud ja brošüürid, kus leidub kirjutisi õpilaste kodukohast, klassiväline lektüür ja filmid, mille kaudu õpitakse lähemalt tundma kodumaad.

Pilku kodukoha hindamiseks teritavad ülesanded, kus lastakse loetu-kuuldu või ekskursioonil nähtu põhjal kirjutada ja jutustada kodukoha loodusharuldustest, ajalooliste sündmustega või rahvapärimustega seotud paikadest. Õpetaja ei tohiks leppida õõnsalt kõlavate fraasidega

«Minu koduümbrus on ilus», «Me armastame oma kodukohta». Õpilased peaksid oskama öelda, **mis** neile konkreetsetelt antud paigas meeldib, **miks** see meeldib, **missugune** on nende isiklik suhtumine.

Osates leida ja näha hindamisväärset oma kodukohas, hakatakse huvi tundma ka kaugema ümbruse vastu. Lugemispalade kõrval laiendavad laste silmaringi raadio, televisioon, ajakirjandus ning täiskasvanute arutlused, mida meeleldi jälgitakse.

Kui õpetaja ergutab õpilasi nähtust-kuuldust vestlema ja tutvustab ise aktuaalseid sündmusi meie maal, avardub õpilaste koduõu ja nad hakkavad oma ümber tunnetama kodumaad. Kodumaa-armastus ei kujune iseenesest. Selle eeltingimuseks on positiivne suhtumine oma lähemasse ümbrusse. Kes armastab kiviklibulist mereranda ja valgetüvelist kaske, see õpib armastama ka lumiseid mäetippe ja teravaharjalisi küpresse. Kes peab lugu oma kodukohas tehtavast tööst, see austab puuvillanoppijate väledaid liigutusi ja mägikarjuste vastutusrikast elukutset.

Armastus kodumaa vastu peab väljenduma tegudes. Tõeline patrioot ei reeda oma kodumaad ka siis, kui teda ähvardab surm. Sellekohaseid näiteid võib tuua meie rindevõitlejate, kommunistlike noorte ja pioneeride-kangelaste elust.

Viimastest on meie sünnimaaga seotud Leningradi pioneeri Juta Bondarovskaja kangelaslik elu ja surm. Koolis, kus pioneerirühm kannab kangelaspioneeri nime, jutustavad pioneerid ise temast (mujal teeb seda õpetaja). Näiteks:

Pioneer Juta Bondarovskaja lõpetas 1941. a. neljanda klassi. Ta sõitis suvitama. Siis aga puhkes sõda ja Juta jäi okupeeritud maa-alale. Ta hakkas levitama lendlehti. Kui teda kahtlustama hakati, läks ta partisanide juurde, käis luurel, võttis osa lahingutest. 1944. a. veebruaris tulid Leningradi partisanid üle Peipsi Eesti NSV-sse. Juta langes ebavõrdses lahingus Roostoja küla juures. Selle pioneeri nimi on nüüd kantud V. I. Lenini nimelise pioneerorganisatsiooni aaraamatusse.

Juta käitumise analüüsimisel tehakse kokkuvõtte: pioneer ei oleks saanud teisiti toimida, tema kohus oli aidata raskel hetkel kodumaad.

Huvipakkuv ja kasvatav on inimeste elu tundmaõppimine teistes maades. See võiks toimuda näiteks klassivälise lugemise tunnis.

Teema: «Mida teame teiste rahvaste elust?»

Lugemiseks õpilastele:

- «Kui tahad sõita Egiptusse...» («Täheke» nr. 5, 1965).
«Kohtumised Marokos» («Täheke» nr. 1, 1963).
«Neegrilaste kool» («Täheke» nr. 2, 1963).
«Võõras mees tuli» («Täheke» nr. 4, 1963).

Saatematerjal tunniks: pilte Aafrikast.

Küsimusi vestluseks:

- Missugust suurt maad õppisite tundma?
Missugune on Aafrika loodus?
Kuidas elavad inimesed Aafrika riikides?

Ülesanne: Miks on neegritel vaja õppida?

- Võrrelda laste elu meil ja Aafrika riikides
(suuliselt).

Kokkuvõte: Kõikidel rahvastel on õigus vabadusele, töötada enesele ja saada haridust. Meie austame ja toetame neid, kes võitlevad õiglase elukorra eest oma maal.

Kommunistlik suhtumine fösse ja ühiskondlikku omandisse

Juba noorematest klassidest alates peavad õpilased

veenduma selles, et töö on nõukogude ühiskonna inimeste heaolu aluseks, et kõik materiaalsed ja vaimsed väärtused on loodud inimeste tööga.

Tähtis on kasvatada õpilastes kommunistlikku suhtumist töösse. Selle eelduseks on tahe töötada kogu jõuga, suhtuda töösse loovalt, täita oma tööülesandeid ausalt. Seega on vajalikud järgmised omadused: tööarmastus, teotahe, töödistsipliin, töökultuur, austus töö vastu. Rõhutada tuleb vajadust suhtuda säästlikult sellesse, mida on toodetud tööga. Sellest tuleneb ühiskondliku omandi hoidmine. Nõukogude inimese väärtuslikumaid jooni on see, et ta püüab hoida ja luua mitte üksnes isiklikke, vaid kogu rahvale kuuluvaid väärtusi.

Tööteemalisi lugemispalu on lugemikes suhteliselt palju. 1. klassis rõhutatakse laste abi vanematele. Kõik lapsed selles eas ei täida veel kindlaid ülesandeid kodus. Selleks tuleks neid aga suunata. Siin on õpetajal oht kalduda moraaltsemisse, kui tahetakse selgitada palade peamõtet. Seepärast on parem, kui õpetaja jätab pala tege laste iseloomustamise võimalikult õpilastele, ise juhtides ja täpsustades, kui õpilased ei taba kõige olulisemat või ei

tõsta seda küllalt esile. Näiteks pala «Ma aitan Sind» («Lugemik I») juures on õpilased vahel Aino suhtes üle-aru kriitilised ega pea teda positiivseks tegelaseks, leides, et Aino tegelikult ei abista ema. Õpetaja selgitab, et kui on tahe abistada, siis kasvab ka oskus. Rääkides oma kohustustest kodus, ütlevad õpilased sageli, et nad abistavad ema. Vestluses toodagu näiteid tegelikult tehtavaist kodustest töödest, neid ei tohi lubada välja mõelda. Lisaks pannakse õpilased mõtlema ka sellele, mida nad võiksid teha mitte üksnes ema, vaid üldse koduste abistamiseks (puhastada kõigi perekonnaliikmete kingi, hooldada muru, koristada hoovi jm.).

Et vältida ainult sõnades vanemate abistamist, võiks 1. klassis vihikusse täita järgmise tabeli, mida ka vanemad kontrollivad.

Mida ema kodus teeb?	Mida mina kodus teen?

Kokkuvõtte tabelist tehakse 1—2 nädala pärast. Tublmaid tõstetakse klassis esile.

1. klassis tehakse tööteemaliste palade käsitlemisel selgeks, et **lapsed peaksid kodus tegema neid töid, milleks nad on suutelised** — abistama koduseid järjekindla kohustuste täitmisega, mitte juhuslikult või ainult soovi korral.

2. klassis süvendatakse küsimust veelgi. Enesestmõistetavad on iseteenindamine ja kindlad tööülesanded. Naeruväärseks muutub see, kes toimib teisiti («Tiina», Lugemik II.).

Nüüd lisandub veel nõue, et **laste abi peab olema vabatahtlik, ei tohi oodata meeldetuletust või käsku ega tule ka oodata tehtud töö eest tasu.**

Lugemispala «Peeter ja kingad» (Lugemik II») on põhitoonilt rõõmus. Selle ilmekas lugemine aitab kõlama panna peamõtte: töö, mida tehakse teiste heaks, valmistab rõõmu mitte ainult teistele, vaid ka tegijale endale. Päevpäevalt korduv töö võib tunduda üksluisena, aga leidlik laps muudab selle mängu abil lõbusamaks. Töö, mida

tehakse heas tujus, läheb ruttu. Väga tähtis on töötegemise kõrval ka töökoha korrastamine pärast tööd. Need mõtted tuuakse välja pala kohta esitatud küsimuste abil.

- Miks töötab Peeter igal õhtul? — Siis võivad vanemad teha muud vajalikku või saavad päevatööst puhata. Peeter oskab töötada sundimata.
- Miks ei muutu töö Peetrile igavaks? — Ta oskab tööst teha lõbusa mängu.
- Miks tundub Peetrile, et töö läheb ruttu? — Peeter töötab heatujuliselt.
- Peeter teeb midagi, mida lapsed sageli unustavad. Mis see on? — Peeter korrastab töökoha, paneb kõik asjad oma kohale.
- Mis on Peetrile tasuks tööst? — Rõõm tehtud tööst.
- Mille üle on Peetril eriti hea meel? — Mitte ainult ema, vaid ka isa rõõmustab Peetri üle. Peeter on uhke, et isa teda kiidab.

Lugemispalast kasvab välja kasvatustöös üks väga oluline küsimusi — enesekasvatus. Me ei näe, et keegi käsiks poissi tööd teha, ta oskab selleks ennast ise sundida, kuna teab, et töö on vajalik. Klassis vesteldakse antud teemal. Õpilased toovad näiteid, kunas nad on teinud midagi iseenda käsul. Kui näiteid ei osata tuua, soovitab õpetaja lastel vastavalt toimida, et hiljem sellest jälle vestelda.

3. klassi lugemispalad toovad uusi mõtteid. Hakatakse nägema, et alati ei saa tööd teha kergelt, mängides.

Tööd tuleb teha siis, kui see on tarvilik, ja teha nii, et sellest on kasu kõigile.

Niisugust enesestmõistetavust ja kohusetundlikku suhtumist töösse väljendavad J. Smuuli luuletused «Mina ka!» ja «Mehe töö» («Lugemik III»). Nende lugemisel ärgu liialdatagu kommentaaridega, sest luuletuse sisu on ise mõjuv, eriti kui jaotada see erinevate esitajate vahel.

Säästlikkuse küsimust on lugemispalades väga põgusalt puudutatud («Metsapuude kõne», Lugemik I; «Lõikuse ajal», «V. I. Lenini lapsepõlvest», Lugemik I; «Metsatulekahju», Lugemik III). Seepärast võib tekkida hõlpsasti ekslik mulje, et meie maal valitseb iseenesest küllus, masinad toodavad kõike kergesti, inimeste hool võib jääda üha väiksemaks. **Külluse saavutamise tähtsaks tingimuseks**

on oskus säästa. Seda mõtet tuleb rõhutada iga tööteemalise pala juures, kus sellest otseselt juttu ei ole. Kui näiteks 3. klassis õpitakse, et põldhiired viivad sügisel urgudesse 4—5 kg teri, tuleks kõnelda ka sellest, kuidas kahjureid hävitada ja vilja säästa. Kui lapsed nopivad viljakoristamisel mahalangenud viljapäid, siis aitavad nad sellega vähendada kahjurite toiduvarusid ja ühtlasi takistada taimehaiguste levimist.

Lugemispala «Märgitud seemned» («Lugemik III») puhul küsitakse õpilastelt, kas nad oskavad seemi korjata ilma seeneniidistikku vigastamata. Kuidas seemi korjata (lõigata, mitte üles tirida), seda õpetati eelmises klassis.

2. klassi lugemispaladest võimaldavad üsna mitmed juhtida tähelepanu kokkuhoiule, pillamise hukkamõistmisele. Huvipakkuv on õpilastele ülesanne koguda koduümbrusest sellekohaseid vanasõnu, näiteks:

Korja õigel ajal,
siis on võtta häda ajal. (Jõhvi)
Kes hoiab, sel on. (Tartu)
Hoidjal on asi,
pillaja on paljas. (Räpina)
Hävitajal häda alati,
hoidja ei oiga kunagi. (Karula)
Kes kõrt ei korja,
see koormat ei saa. (Risti)³

Vähe kasu on arvamisest, et teised peavad olema kokkuhoidlikud, et teiste kohus on hoolitseda korra eest. Lapsi tuleb õpetada mõtleva ja nägema, mida kasulikku nad ise oma igapäevastes toimingutes saaksid korda saata. Lugemispala «Uus kodu» («Lugemik II») loob pildi sellest, mis on juba paljudes õpilastel olemas: kodu uues majas, heakorrastatud ümbrus. Selle kättesaamiseks ei ole lapsed ise midagi teinud. Mida nad aga võiksid teha? Kaasa aidata, et maja välimus ja ümbrus oleksid korras — seda suudab iga laps. Selleks suunavaid küsimusi:

Kelle majas ei ole seintele ega ustele soditud?
Mida teed Sina selleks, et Sinu maja ja selle ümbrus oleks puhas?
Mida teed, kui sinust nooremad tahavad kirjutada seintele?
Kelle kodu ümber on korrastatud haljasala?
Kes on korjanud ise muru seest umbrohtu?
Kes on kutsunud teisi oma maja lapsi ümbrust korrastama?

³ «Valimik eesti vanasõnu». Tallinn, 1955.

**Distsiplineeritus, kollektivism,
sõprus, seltsimehelikkus, sotsia-
listlik humanism ja optimism**

Nõukogulik distsipliin
väljendub selles, et ini-

mesed täidavad oma kohustusi teadlikult ja vabatahtlikult seltsimehelikus koostöös. Distsipliini aluseks on teadlikkus kohustustest ja käitumisnormidest.

Allpool tuakse näiteks mõningad küsimused, mida võiks kasutada vestlustes. Aeg ja klass on jäetud täpselt määratlemata, sest õpetaja valib need ise vastavalt esilekerkinud vajadustele ja olukorrale.

- Kudas võib kõnelda teadlikust distsipliinist? Too selle kohta näiteid oma klassist ja vanemate töökohast.
- Kas oled täitnud ise teadlikult oma kohustusi või teed seda ainult järelevalve või käsu korral?
- Mis kasu on teadlikust korranõuete täitmisest? (Häireteta töö, liiklusõnnetuste vältimine, kaunid ja korras-
tatud haljasalad jm.)
- Kus oled kohanud seltsimehelikku abi ja koostööd? Too selle kohta näiteid.

Distsipliinitunde kasvatamine ja süvendamine toimub eeskätt tegelikus elus, igapäevaseis toiminguis. Ent seda hakatakse mõistma ka loetut analüüsides, tegelasi hinnates, võrreldes ja iseloomustades. Lugesipala «Pojad» («Lugemik III») pakub häid võimalusi tegelaste võrdlemiseks. Mitte alati ei hinda õpilased positiivselt kolmandat poissi. Tema teguviis näib mittemidagiütlevana teiste võimete kõrval. Õpetaja suunamisel jäägu kõlama kaudselt väljendatud mõte, et väärtuslik on see inimene, kes mõistab õigesti toimida ka ilma käsuta.

Distsiplineeritud käitumise häid näiteid leidub lugemispalas «V. I. Lenini lapsepõlvest» («Lugemik II»). Õpilased võiksid iseseisvalt leida palast kohad, kus väljendub laste sõnakuulelikkus (puuviljade ja marjade söömine).

Kollektiivsustundes avaldub meie rahva moraalne ja poliitiline ühtsus. «Kõik ühe eest, üks kõigi eest» — see põhimõte juhib nõukogude inimesi kõikjal. Kollektivism väljendub inimeste valmisolekus loobuda vajaduse korral oma isiklikest huvidest teiste kasuks. Sõprus ja seltsimehelikkus on omadused, mis kasvavad välja kollektiivsustundest.

Kasvatustöö üheks tähtsamaks ülesandeks on õpetada

õpilasi elama ja töötama kollektiivis, allutada isiklikud huvid kollektiivi omadele, arendada abivalmidust ja vastastikuse abistamise taht. 1. klassis õpitakse tundma oktoobrilaste reegleid ja käitutakse nende järgi. Neist viimane kõlab nii: «Oktoobrilapsed on üksmeelsed lapsed, nad loevad ja joonistavad, mängivad ja laulavad, elavad lõbusalt.»

Üksmeelne tegutsemine aitab tugevdada kollektiivi. Seda kogevad lapsed igapäevases elus ja vastavasisuliste lugemispalade analüüsimisel. 1. klassis näidatakse pala «Ühel nõul» («Lugemik I») lugemisel, mida võib korda saata üksmeelselt tegutsedes (ema tulekuks seatakse kodu kiiresti korda) ja missugused tagajärjed sel on (rõõmus meel kõigil — nii emal kui ka lastel). 2. klassis õpitakse tundma üksmeelse käitumise vajadust ka väljaspool oma perekonda («Seene varjus», Lugemik II). Küsimuse üle panevad mõtlema sellekohased jutukesed lastekirjandusest, mida võib lugeda ja arutada klassivälise lugemise tundides. Mõnikord saab õpetaja neid ise klassis ettelugemiseks kohandada ajalehe «Säde» või mõne muu materjali põhjal.

Kui noorematele õpilastele on küsimuse selgitamiseks vajalik konkreetse sündmusega looke, siis kolmanda ja neljanda klassi õpilastele pakuvad sellele lisaks huvi vestlused, kus nad annavad omapoolse hinnangu, põhjendavad, arvustavad või kaitsevad teatud käitumisjoont. Mõnikord võib vestluse aluseks võtta mõne asetleidnud vahejuhtumi laste lähemast ümbrusest.

Küsimusi vestlusteks:

- Missuguse kollektiivi liige sa oled?
- Missugune meeleolu valitseb sinu kollektiivis?
- Missuguseid omadusi hindad oma kollektiivi liikmetes?
- Kes on sinu sõbrad? Mida pead vajalikuks omaduseks oma sõprade juures?
- Mida arvad «halbade» sõpradest?
- Kuidas käituvad need inimesed, kes ei ole omavahel sõbrad? Too näiteid sõpradevahelisest ja seltsimehelikust käitumisest.
- Mida tähendab põhimõte: «Üks kõigi, kõik ühe eest!»? Kus oled kohanud selle järgi toimimist?
- Kunas oled mõelnud enne teistele, siis alles endale?
- Kunas oled loobunud oma isiklikest huvidest kollektiivi kasuks? Missugune on sinu meeleolu neil puhkudel?
- Kunas on teised millestki loobunud sinu kasuks?

Sotsialistlik humanism nõuab inimeste kasvatamist tähelepanelikkuse, taktilise ja hoolitseva suhtumise vaimus. Ta ei luba tähele panemata jätta väärnähtusi, vaadata pahedele läbi sõrmede.

Nii kaasõpilaste käitumist kui ka lugemispalade tegelasi hinnates tõstetakse esile tähelepanelikkust kaaslaste, vanemate inimeste, kõigi töötajate ja elava looduse vastu üldse.

Humanismiga kaasneb optimism, mis väljendub elurõõmus ja reipuses, käitumises, mis ei salli virisemist, norutamist ega halvustamist.

Lugemispala analüüsimisel tuuakse välja pala iseloomustav üldine meeoleolu ja põhjendatakse, millest see on tingitud. Et luuletuses «Poisid on tublid» («Lugemik I») on rõõmus meeoleolu, mõistavad õpilased kergesti. Edasi lastakse põhjendada, miks on ema rõõmus, sest sisseostude tegemine on ju üks väsitavamaid töid. Leitakse, et poiste vabatahtlik võimetekohane abi loob niisuguse meeoleolu.

Seevastu lugemispalas «Trammis» («Lugemik II») valitseb piinlik, rõhutud meeoleolu. Miks? Olukorra põhjustajaks on Toomas, kes ei oska või ei taha õigel ajal toimida nii, nagu oleks vaja.

Ühiskondliku mõtlemise ja kollektiivis käitumise oskuse kasvatamiseks tuleb meenutada läbivõetud palasid, kus tegelaste käitumine põhjustas kõigile hea meeoleolu või, vastupidi, mõjus ebameeldivalt.

Lõpuks tehakse järeldus: on hea, kui teist aidatakse või ollakse tähelepanelik teise vastu, sest igaüks võib kord abi vajada. Õpetaja juhib tähelepanu sellele, et aidata ei ole tarvis ainult siis, kui kellegi elu või tervis on ohus. Väiksemad tähelepanuavaldused ja sõbralik suhtumine on vajalikud ka kõige tavalisematel puhkudel. Sellekohaseid näiteid tuuakse õpitud paladest («Kelle kõrvale sa istud?», «Peeter ja kingad»).

Lugemikupalad ei valgusta paratamatult kõiki vajalikke küsimusi. Neid saab lahendada või vähemalt neile tähelepanu juhtida jällegi sobivail puhkudel õpilastega vesteldes. Heaks võtteks on jutukese või kirjandi koostamine, mille algus on antud, lõpplahendus tuleb ise leida. Pealkiri võib olla antud, selle võivad aga õpilased ka ise teemat silmas pidades mõtelda.

Näiteid:

1. kl.: Mõttele niisugune looke, kus osa lapsi toimisid õigesti, üks aga valesti.
2. kl.: Jutusta looke sellest, kuidas Peep ja Ain said sõpradeks.
3. kl.: Koosta jutuke vanasõna «Hea sõna võidab võõra väe» kohta.
4. kl.: Kirjuta kirjand sellest, kuidas suutsid võita iseennast.

Küsimusi vestlusteks:

- Kuidas tahaksid, et teised inimesed sinusse suhtuksid? (Tähelepanelikult, viisakalt, hoolitsevalt, taktitundeliselt).
Too selle kohta näiteid!
- Kuidas käitud kaupluses, tänaval, sõidukeis inimestega, kes on vanad, haiged, väikeste lastega, raskete pakkidega, sisse sõitnud, ei valda kohalikku keelt jne?
- Kuidas käitud, kui kohtad ma kodukohas välismaalt saabunud turistide?
- Kuidas käitud, kui oled inimest abistanud või osutanud talle teene?
- Kuidas käitud, kui möödub matuserong või viibid leinatähtsustel?
- Kas käitud oma vanemate, vanavanemate ja õdede-vendadega kodus samuti nagu võõraste inimestega väljaspool kodu?
- Kuidas suhtud päris väikestesse (1—2 aastastesse) lastesse, kes mängivad või kõnnivad sinu läheduses?
- Kuidas kohtled loomi?
- Kuidas toimid, kui keegi on sind pahandanud?
- Kuidas käitud matkal või ühisel tööl, kui hakkad tundma väsimust, janu või nälga?
- Kuidas toimid, kui keegi kollektiivis on norutujus, viriseb, kõneleb halvustavalt, käitub ebaväärikalt?
- Missuguses meeleolus täidad igava, ebameeldiva või raske ülesande?
- Kuidas on sinu reibas meeleolu innustanud teisi?
Too näiteid sellest, kuidas ühe inimese meeleolu mõjutab terve kollektiivi.

Sellega ei ole muidugi ammandatud võimalused lastes abivalmiduse kasvatamiseks. On vaja jälgida, et ka õpilaste igapäevases elus muutuksid sõnad teoks. Vastasel korral unustatakse klassis räägitu kiiresti. Mõnikord on kasvatav seegi, kui võrrelda sobival kohal õpilaste käitumist raamatutegelastega («Meie klassi on tulnud Paulike, Oskar Ohakas...»)

Printsipaalsus, õiglus ja ausus Hinnatavamaid omadusi inimeste juures on printsipiaalsus — õiglus ja ausus tegudes ning toiminguis. Õiglane inimene kõneleb ja toimib oma tõekspidamiste kohaselt, julgeb kaitsta oma seisukohti, on siiras ja sirgjooneline.

Printsipaalse käitumise näitena võib õpetaja jutustada kangelaste ja suurmeeste käitumisest kriitilistel hetkedel. Olles käitunud kangelasena elus, on neil julgust säilitada sama joont ka siis, kui neid ähvardab surm. Näitena võib tuua siin Zoja Kosmodemjanskaja jt. kangelaste käitumise.

Oleks ekslik kõnelda printsipiaalsusest ainult seoses kangelastegudega sõja ajal. Väga palju häid eeskujusid pakub selleks igapäevane elu. Järjekindel ajalehtede lugemine võimaldab leida mõnegi huvitava vestlusteema. Õiglusest ja aususest saab korraldada mõttevahetuse väga mitmesuguste asetleidnud sündmuste või etteloetud lookeste põhjal. Allpool on näitena toodud lugu, mille põhjal saab vestelda ausast käitumisest.

Võistlustel

Noorte meremeeste ringi liikmed — pioneerid olid tulnud Võrtsjärvele võistlema. Tundus, et võistlusärevust olid täis mitte ainult noored meremehed, vaid ka nende valendavate purjedega paadid.

Võistlusrada oli tähistatud poidega. Juba kihutasidki võistlejad rajale. Kaldalolijaid valdas pinevus. Varsti suutis üks paat end teistest ette rebida. Seda juhtis Enn, mullune meister. Tihedalt tema kannul püsis Kaie paat. Ainuke tüdruk võistlejate hulgas! Näis, et kaht esimest ei suuda enam keegi kinni püüda. Kaldalt kostus juba rõõmuhõiseid.

Ja siis äkki... Kohtunike hulgas tekkis hämmeldus. Miks Kaie paat ei võta kurssi finišijoonele? Miks ta võistlusrajalt ära tuleb? Kas ta eksis ja arvas, et võistlusrada lõppes juba seal?

Tütarlaps jõudis kohtunike laeva juurde. «Miks sa rajalt ära tulid?» küsisid kohtunikud. «Ma riivasin poid». Ta riivas poid. Viimase pöörde ajal. Kohtunikud seda ei märganud. Vist ei märganud ka kaasvõistlejad. Märkas Kai üksi. Ja ta tuli rajalt ära, katkestas sõidu, sest niisugune on määrus: kui sõidad poi otsa, oled kaotanud ja pead võistlemise lõpetama.

Isegi siis, kui keegi seda ei märka...»

(Ajalehe «Säde» järgi)

Tekib mõttevahetus Kaie käitumise ümber. Kas Kai ei oleks võinud teisiti toimida? Kas ta oleks valesti teinud, kui oleks edasi sõitnud? Võistlustel on ju määrav kohtu-

nike otsus. Miks Kai ei oodanud seda, vaid katkestas sõidu? Mis sundis Kaie nii toimima? Mida mõtlesid Kai, tema kaaslased ja kohtunikud pärast võistlusi?

Oleks loomulik, et vestluse käigus veenduksid õpilased Kaie käitumise õigsuses ja õpiksid mõistma ilu inimese käitumises.

Ka mitmete lugemispalade põhjal tekib arusaamine, et inimene võib küll käituda mitmeti, aga üks käitumisjoon on siiski kõige parem, õigem, ilusam ja ausam. Alati ei saa teised ütelda, kuidas tuleks talitada. Inimene peab suutma ennast ise sundida õigesti toimima. **Keegi ei saa kasvatada inimest, kui ta seda ise ei taha.**

See mõte peitub lugemispalal «Õpi ootama!» («Lugemik I»), selle juurde tullakse palades «Võlusõna», «Mis mõtles siil», «Trepil» («Lugemik II»), «Kirjakast» («Lugemik III»). Komplitseeritumalt esitatakse see mõte ka korea muinasjutus «Ema armastus» («Lugemik IV»). Kui senini on kõneldud ainult ema hellusest, siis nüüd väljendub ema armastus poja vastu just ranguses, mida õpilased pahatihti ei pea heaks ega vajalikukski jooneks. Tähelepanu pööratakse lõppplausele, kus poeg ise tunnistab: «Ema armastus õpetas mind olema vali iseenda vastu, tegema kõike hästi ja ausalt. Ning kes teeb kõike hästi ja ausalt, see võib saada selleks, kelleks iganes soovib.»

Oskus kriitiliselt hinnata enda ja teiste käitumist

Selle küsimuse selgitamine algab juba 1. klassis lugemispalade tegelastele hinnangu andmisel. Ei tohi leppida sellega, et õpilased jaotavad tegelased ainult headeks ja halbadeks. Iga inimese käitumises osatagu näha nii positiivset kui ka negatiivset. Tegelaste käitumist ja neile antud hinnangut tuleks ka põhjendada. Rida lugemispalasid 2. klassis («Tiina», «Sinised lehed», «Seene varjus» jt.) aitavad seda küsimust süvendada. Õpetaja ülesandeks on jälgida, et õpilasil ei areneks liialt kriitiline meel **teiste** käitumise suhtes, kusjuures enda teguviisi ei suudeta vajalikult hinnata. Sellekohaseid vestlusi tuleks korraldada juba 1. klassis ja jätkata kõikide kooliaastate jooksul. See aitaks piiri panna nooremais klassides esinevale pahele — kaebamisele. Et mõnest lapsest ei kuju-

neks asjata kaebajat, selgitatagu seda küsimust põhjalikult. Kes märkab väärnähtust, peaks püüdma seda kõigepealt ise parandada.

Seejuures selgitatakse, et

- kaaslast tuleb korrale kutsuda sõbralikult, viisakas toonis;
- kes kutsub teist korrale, toimigu ka ise õigesti;
- tühiste asjade üle kaevata ei ole ilus;
- kaebamise asemel võib paluda õpetaja abi teise korralekutsumiseks;
- kui on teada, et keegi teeb meelega midagi halba, ei tohi sellest vaikida. Halva teo paljastamine ei ole kaebamine. Vastupidi, halva teo varjamine võib põhjustada veelgi suuremaid pahategusid.

Õpilasi tuleb õpetada nägema ka oma teo tagajärgi. Seepärast võib lasta õpilasi mõelda, mis oleks toimunud siis, kui sündmuste kulg oleks olnud teistsugune, näiteks võib esitada küsimused: «Mis oleks juhtunud siis, kui majaanikud poleks kuulnud Juku hädakisa?» («Tuletikud», Lugemik I); «Kuidas oleks Märt saanud oma õnnetust vältida?» («Saladus», Lugemik II), «Mis oleks juhtunud, kui Andres oleks Peetri väljakutse tagasi lükanud?» («Teel», Lugemik III).

Viimase küsimuse puhul arvavad õpilased pahatihti, et Andres toimis õigesti; häbistav oleks olnud jääda teise ees argpüksiks ja memmepojaks. Siin tuleb näidata, mis tagajärjed võivad olla niisugusel uljaspäisel mängimisel — see võib põhjustada ka suuri õnnetusi. Argpüks ei ole see, kes loobub rumaluse kaasategemisest, vaid hoopis see, kes ei julge teisele ausalt tunnistada, et ta ei taha mõttetust ja ohtlikust asjast osa võtta.

Nii nagu lugemispala tegelasi ei saa vaadelda üksnes heade ja halbadena, ei ole õige moraaliküsimuste selgitamisel eeskujuna näidata ühte positiivset tegelast, kelle käitumist tuleks otseselt matkida. Tuleb püüda, et õpilased hakkaksid tunnetama vahet õige ja ebaõige vahel ning oskaksid valida õige käitumisjoone. Kui ollakse talitanud valesti, on vaja osata seda näha, ei tohi end asjata õigustada, vaid tuleb oma vead parandada. Need mõtted tuuakse esile palades «Võlusõna» ja «Ene arve emale» («Lugemik II»).

Lugemispala «Võlusõna» käsitlemisel lähtutakse tunni sissejuhatavas osas sellest, et meid ümbritsevad alati ja

kõikjal teised inimesed. Aga kõik ei mõtle äga talita nii, nagu meie seda soovime. Sageli esineb lahkarmumusi, mis lõpevad tüliga. Kes on selles süüdi? Enamasti kuuleme, et ikka on süüdi teised, peaaegu kunagi ei ütle keegi, et tema ise on midagi valesti teinud. Kuidas tuleks siis käituda, et kõik saaksid üksteisega sõbralikult läbi?

Lugemispala peamõte tuuakse kergesti välja, võrreldes Pauli käitumist enne ja pärast taadiga kohtumist. Õpilased mõistavad, et pöörde paremusele tõi võlusõna kasutamine. Ent sellega üksi ei saa veel leppida. Ei ole usutav, et halba käitumist võib nii kergesti ühe sõna abil muuta. Peapõhjus teiste suhtumise muutmises seisneb selles, et Paulike ei lausunud üksnes võlusõna, vaid mõtles ka järele, kuidas seda öelda tuleb. Ta ütles seda viisakalt ja sõbralikult, teisiti ei oleks teda usutud. Ka tulevikus aitab teda võlusõna ainult siis, kui ta ütleb seda viisakas toonis. Tähendab, võlusõna iseenesest ei aita, kui inimene, kes seda kasutab, ise sisemiselt ei muutu.

Lugemispala «Ene arve emale» tõstatab ühe väga olulise küsimuse, mille selgitamine omab laste moraalsete omaduste kasvatamisel erilist tähtsust — see on suhtumine emasse. Ema ei ole inimene, kellega ollakse sattunud juhuslikult ja ajutiselt koos elama. Sellele juhitakse humoristlikult tähelepanu ka Väikevenna naiivse arutlusega A. Lindgreni raamatus «Väikevend ja Karlsson katuselt» (lk. 119). Emal on lapse elus eriline koht; emasse suhtumine, temast mõtlemine ja kõnelemine peab olema sellele vastav. Õpetaja püüdku seda sisendada õpilastesse meeldejäävalt ja püsivalt. Hea võimalus on seda teha nimetatud lugemispala abil. Algul näib selle sisu lastele isegi naljakana, seda tõsisemad ja sügavamad peavad olema aga lugemispalast saadud muljed. Seejuures ei ole vajadust tähele panemata jätta palas esinevat huumorit, just selle kaudu pääsebki pala peamõte paremini maksvusele. Ema ja lapse võlavahekorra üle otsustagu õpilased oma kogemuste põhjal: alati ilmneb, et ema annab lapsele rohkem kui laps emale. See teadmine peaks panema õpilasi oma käitumist ema suhtes kriitilisemalt hindama. Tähtis mõte, mida ei tohi jätta tähele panemata, on see, et pala lõpus mõistab Ene oma viga ja tahab seda heaks teha. Seda joont tuleks rõhutada Ene iseloomustamisel. Ta on siiski laps, kes oma ema vastu oskab hea olla.

Kui õpilastele saab selgeks, kuidas on sobiv käituda ema ning teiste omastega, tuttavate ja võõrastega, hakkavad nad mõistma, missugused suhted peaksid üldse valitsema inimeste vahel.

Käitumiskultuur

Nõukogude inimeses peab olema kõik kaunis — teod,

mõtted ja välimus. Kultuurset käitumist ei väljenda ainult väline viisakus. See on muidugi vajalik ja algklassides tuleb seda otseselt õpetada. Ei piisa manitsustest korrallikult käituda. Tulusam on korraldada sellekohaseid praktilisi harjutusi, kus õpitakse tervitamist, teineteisest möödumist, vanemate inimeste kõnetamist, õnnitlemist ja lillede üleandmist, vabandamist, asjaajamist kaupluses ja ametiruumis, telefoni kasutamist jm.

Niisugused 5—10 minutit kestvad improvisatsioonid on õpilastele huvitavad ja annavad esinemiskindlust ning käitumisoskust.

Niisiis, kultuurset käitumist ei väljenda ainult väline viisakus. Väga vajalik on välispidise kõrval sisemine kultuursus — enesevalitsemine, tagasihoidlikkus, heatahtlikkus, lugupidav suhtumine kaaslastesse. Vastavaid näiteid leitakse lugemispaladest. Need väljenduvad tavaliselt pisi-asjades, õpilased peaksid neid õppima märkima.

Näiteid:

Mille poolest hindame vanataadi käitumist? (Paulike käitus inetult, aga taat kohtles teda ikkagi viisakalt. — («Võlusõna», Lugemik II).

Mis näitab Volodja heatahtlikkust ja tagasihoidlikkust? (Ta abistas sõpra, ilma et see oleks teda palunud. — «Rehkendusraamat», Lugemik III).

Õpilaste käitumise jälgimine, nii tugevate külgede kui ka puuduste tundmine aitab teha tööd vajalikus suunas. Peaasi, et õpetaja jälgib avasilmi oma kasvandike kujunemist, toetab seda hea sõna ning nõuandega ega püüa vältida ka esilekerkinud teravaid küsimusi. On hea, kui õpetaja laseb vahel ka õpilastel enestel küsimusi tõstatada, et neid siis üheskoos arutada.

*

Eespool öelduga ei piirdu võimalused kasvatustööks lugemistundides. Õpetaja otsingud ja loov vaim leiavad teid, et õpitavas rõhutada ja esile tuua positiivset ning selle abil kujundada õpilaste tõekspidamisi.

Konkreetsete lugemispalade lähemat käsitlemist kasvatustöö seisukohast lähtudes ei ole peetud antud töös vajalikuks, kuna ees seisab praegu kasutatavate lugemiku ümbertöötamine. Seepärast ongi antud üldised põhimõtted, mida tuleks silmas pidada lugemistundides mis tahes lugemiku kasutamisel.

Lugemispalade kõrval leiab sagedast kasutamist mitmesugune lisamaterjal, mille hulgas on tähelepanu juhitud peamiselt klassivälise lugemisvara kui väärtusliku kasvatusvahendi kasutamisele.

MATERIALISTLIKU MAAILMAVAATE KUJUNDAMINE LOODUSLOOLISE MATERJALI ALUSEL

I. RIISALO

Maailmavaade on vaadete ja veendumuste süsteem, mille kaudu inimene tunnetab ümbritsevat maailma ja selle arengu seaduspärasusi. Maailmavaates väljendub suhtumine loodusesse ja ühiskondlikku ellu.

Nõukogude kooli ülesandeks on kujundada õpilastes dialektilis-materialistliku maailmavaate aluseid.

Seepärast on igas õppeaines vajalik dialektilis-materialistlik lähenemine õpitavatele nähtustele.

Nimetatud ülesande lahendamise tähtsamaks tingimuseks on seega iga õppeaine ülesehitamine marksistlik-leninliku metodoloogia alusel.

Siinjuures tuleb aga silmas pidada asjaolu, et ainuüksi teadmised objektiivse maailma arenemisseadustest ei ole piisavad maailmavaate kujunemisel. Ka isiklikud kogemused ümbritseva maailma tunnetamisel on vajalikud selleks, et objektiivsed teadmised muutuksid subjektiivseks. **veendumuseks.**

Õpilaste vaadete ja veendumuste kujunemine nii omandatud teadmiste kui ka isiklike kogemuste alusel on pikaajaline ja keerukas protsess. **Algkooli ülesandeks on kujundada õpilastes esialgseid teaduslik-materialistlikke kujutlusi ja elementaarseid mõisteid loodusest ning ühiskonnast.** Mõningaid eelteadmisi selles osas on õpilased omandanud juba lasteaias ja kodus. Koolis alustatakse aga süstemaatilist ja sihikindlat tööd õpilaste maailmavaate kujundamisel. Mõistetavalt ei saa ükski õppeaine iseseisvalt lahendada seda ülesannet. Kuid igal õppeainel, mis käsitleb reaalseid maailmanähtusi ja õpetab neid tunnetama, on täita teatud osa nimetatud ülesande elluviimisel.

Esmajärgulist tähtsust maailmavaate kujundamisel algkoolis omab looduslooline materjal. Seni käsitleti vastavaid küsimusi (nn. koduloolist materjali) emakeele tundides, mille programm oli üles ehitatud koduloolisel printsiibil. Seejuures hõlmas kodulooline materjal looduslike objektide ja nähtuste kõrval terve rea nn. eluolustikulisi küsimusi, nagu: ehitustegevus koduümbruses, liiklus kodukoha teedel ja tänavatel, sidepidamisvahendid tänapäeval (post, telegraaf, telefon) jms.

Uue programmi järgi on 1.—3. klassini pearõhk asetatud taimede, loomade ja inimese tundmaõppimisele. Esiimesel õppeaastal toimub see kõige tihedamas seoses emakeele õpetamisega. Alates teisest klassist on aga uue õppeplaani järgi ette nähtud iseseisvad loodusõpetuse tunnid.

Võimaluste piires on uuest programmist lähtutud ka käesolevas artiklis esitatud näidete valikul.

*

Algkoolis alustatakse looduse igakülgset tundmaõppimist selle mitmekesisites seostes, tutvutakse muutumise ja arenemisega looduses. Lahendamist leiavad ka mitmed probleemid seoses inimese tegevusega. Järelikult, looduslooline materjal juba oma **sisu kaudu** pakub häid võimalusi õpilaste dialektilis-materialistliku maailmavaate kujundamiseks.

Looduse tundmaõppimist alustatakse elusast loodusest — taimedest ja loomadest. Neid ei saa aga käsitleda lahus nende elukeskkonnast, milleks on muld, vesi ja õhk. Seejärest tutvuvad algklasside õpilased ka mulla koostisega ning vee ja õhu omadustega. Õppides tundma koduümbruses levinumaid kivimeid (põlevkivi, paasi, graniiti, liiva, savi), saavad õpilased teadmisi tahketest ainetest ja nende omadustest. Kõik see paneb aluse veendumusele, et **meid ümbritseb materiaalne maailm**, mille esinemisvormid looduses on väga mitmekesised.

Tutvudes näiteks maismaa ja veekogude taimedega ning nende erinevate omadustega, muutustega loomariigis seoses talve tulekuga jne., veenduvad õpilased, et **organismi ja keskkonna vahel valitsevad vastastikused seosed ning sõltuvused.**

Jälgides kasvamist ja arenemist looduses, saades teadmisi Maa pöörlemisest ja tiirlemisest, millega on seotud

öö ja päeva vaheldumine ning aastaegade tekkimine, selgub õpilastele, et meid ümbritsevas maailmas toimub pidev liikumine, muutumine ja arenemine.

Eespool toodud näidetes rõhutati loodusloolise materjali sisu tähtsust maailmavaate kujundamisel. Kuid tuleb silmas pidada, et **õppetöö kasvatuslikud tulemused sõltuvad** mitte üksnes õppeaine sisust, vaid **ka õpetaja poolt kasutatavast õpetamiseetodist**. Seepärast ei saa me sisu üksikasjalikumal analüüsimisel mööda minna sellest, **kuidas**, s. t. milliste meetodite ja võtetega toimub sisu avamine ning selle parem omandamine õpilaste poolt. Olgu tunnis käsitletav küsimus kuitahes suure väärtusega materialistliku maailmavaate kujundamise seisukohalt, kui me seda aga formaalselt selgitame, ei saavuta me püstitatud eesmärki.

Silmas pidades lapse meelelis-konkreetset mõtlemist, on eriti oluline looduse vahetu tundmaõppimine õpilaste poolt. Põhiliseks meetodiks seejuures on **vaatlus**. Nimetatud meetodi tähtsus ei seisne mitte üksnes võimaluses viia õpilasi otsesesse kontakti loodusega selleks, et ümbritsevast tegelikkusest teadmisi hankida. Vaatlus on eelkõige **analüüs**, mis võimaldab objekti või nähtuse iseloomulikke tunnuseid selgitada ja rõhutada, erinevate objektide omadusi omavahel võrrelda, erinevaid ja sarnaseid jooni avastada. Analüüsile järgneb **süntees**, mille tulemusena võetakse kokku see, mis on antud objekti või nähtuse juures kõige olulisem. Analüüsi ja sünteesi käigus tundmaõpitud faktide põhjal jõutakse vajalike **järeldusteni**.

Märkus. Üldistuste tegemisega ei tohiks õpetuse algastmel rutata. Vastasel korral jääksid need väheveenvaks, kuna esialgu pole õpilastel selleks piisavalt fakte.

Seega on vaatlusoskuse arendamine seotud **mõtlemise** arendamisega, mis on vajalikuks eelduseks dialektilis-materialistliku maailmavaate kujunemisel. Vaatlusoskuse arendamist alustatakse kohe 1. klassis koos programmis ettenähtud elementaarsete mõistete kujundamisega.

Vaatlused etendavad tähtsat osa selles, et õpilastel kujuneks arusaamine ümbritseva maailma **materiaalsusest**. Vaatluste kaudu õpitakse tundma (rakendades võimalikult kõigi viie meele kaasabi) mitmesuguseid elusa looduse objekte (puud, põõsad, rohttaimed, loomad, linnud) ja hiljem ka eluta loodust (kivimid, vesi, õhk jne.) ning panna seega alus vastavate **mõistete kujunemisele**.

Tegelikkusele vastavate kujutluste ja mõistete loomist alustatakse teatavasti juba 1. õppeaastal. Kuna see on pikaajaline ja keerukas protsess ning seotud tunnetuse süvenemisega, siis järgmistes klassides kujundatakse elementaarsed arusaamad juba üldisemat laadi mõisteteks.

Elementaarsete mõistete sisu on nende kujunemise algastmel vaene. Lõplikult lahtimõtestatud mõiste kujundamine pole õpilastele algastmel jõukohane. Seepärast peavad mõisted õpetamise vältel läbi tegema oma arengutee, neid on vaja paljudel juhtudel kujundada mitme aasta jooksul. Oluline on see, et mõiste oleks õige juba selle kujundamise algetapil ega räägiks vastu sellele, millise sisu saab mõiste lõplikult.

Millises järgnevuses elementaarseid mõisteid kujundada ja millise üldisemat laadi mõisteni on vaja välja jõuda, see on kindlaks määratud loodusloolise materjali programmis ja konkretiseeritud õpikutes. Vastavate meetodite ja võtete valik toimub aga põhiliselt õpetaja poolt.

Märkus. Õpetaja peaks arvestama seda, et programmis on ära toodud ikkagi ainult teadmiste miinimum.

Alljärgnevalt on **näitena** kirjeldatud, kuidas toimub üldmõiste «**kevadlilled**» kujundamine algklassides.

Kolme esimese õppeaasta jooksul peavad õpilased mõistetele «kevadlilled» andma kindla sisu. Selleks on kõigepealt vaja tutvuda konkreetsete kevadlilledega ja kujundada vastavad elementaarsed mõisted.

1. klassis õpitakse üksikasjalikumalt tundma **sinilille** kui ühte esimestest varakevadel õitsvatest lilledest. Tutvutakse tema kasvukohaga (metsaäärsete põõsastike all), tehakse kindlaks õitsemise aeg (aprillikuu algul). Vaadeldakse lähemalt sinilillede õisi, eelmisest suvest säilinud ja talvise külma tõttu sageli pruunitäpilisi lehti ning lühikest, tugevat toitainerikast maa-alust vart, millele kinnituvad peened juured. Paljude sinilillede omavahelisel võrdlemisel leitakse erinevused nende vahel ja need olulised tunnused, mis on ühised kõikidele antud taimedele. Õpilastel tekib elementaarne mõiste — «sinilill», mis ühendab kõiki looduses esinevaid sinililli.

Mõni aeg hiljem puhkeb õitsele **võsaülane**. Analoogiliselt eespool kirjeldatuga tutvuvad õpilased nimetatud taime kõige iseloomulikimate tunnuste, s. o. õie värvuse ja lehtede kujuga. Kujunenud mõistete kinnistamiseks võrreldakse sinilille ja võsaülast ning tuuakse välja erinevused nimetatud taimede vahel.

2. klassis õpitakse tundma veel mitmeid kevadlilli (lumikelluke, kuldtäht, nurmenukk, pääsusilm) ja kujundatakse vastavad elementaarsed mõisted.

Lumikelluke on üheks esimeseks kevadlilleks aias. Teda võib sealt leida juba märtsikuus, kui maad katab veel lumi. Õpilased vaatlevad tema omapäraseid, kellukesekujulisi õisi. Ka lumikellukese piklikud lehed erinevad 1. klassis tundmaõpitud taimede lehtedest. Kui kaevata lumikelluke ettevaatlikult lume alt välja, siis näevad õpilased, et tal on all sibul.

Aprillikuus õitseb parkides, aedades, lepikutes, leht- ja segametsades **kuldtäht**. Õppinud tundma seda kollakasroheliste, tähte meenutavate kuuekiireliste õitega taime, võrdlevad õpilased seda lumikellukesega. Nad leiavad nimetatud taimede juures mitmeid ühiseid tunnuseid (piklikud lehed, maa-alune osa on sibul). Lumikellukese ja kuldtähe võrdlemise teel omandatakse kindlamalt nimetatud taimede kõige iseloomulikumad tunnused, mis on aluseks vastavate mõistete kujunemisele.

Nurmenuku õitseaja algus on mõnevõrra hilisem sinilille, võsaülase ja kuldtähe omast, kuid maikuus kohtame teda juba kõikjal õitsemas. Õpilased tunnevad seda taime hästi, kuid mitte alati ja igalpool nurmenuku nime all. Põhja- ja Ida-Eestis on laialt levinud nimetuseks «kanavarvas». Lääne-Eestis ja Saaremaal tuntakse nurmenukku «käokaatsade», Hiiumaal aga «kurekaatsade» nime all. Pärnu ümbruses nimetatakse teda «sõrmkindaks», Lõuna-Eestis «kikkapüksiks». On veel teisigi nimesid, nagu: taevavõti, kevadvõti, kuldkannike jne.

Vaatluste kaudu peaksid õpilased jõudma järeldusele, et nurmenukk kasvab kuivematel niitudel, võsastikes ja parkides (eriti iseloomulik on ta Põhja-Eesti lubjarikastele kinkudele ja aruniitudele). Nurmenukul on jäme maa-alune vars, millest kasvavad välja suure kodarikuna asetsevad varretud lehed. Noori lehti kasutatakse isegi salatina toiduks. Nurmenukk on hea mees ja ravimtaim. Ravimiks korjatakse taime maa-aluseid osi varakevadel ning kollaseid õiekroone ja lehti õitsemise ajal.

Et kinnistada mõistet «nurmenukk», lastakse teda võrrelda **pääsusilmaga**. Kuna nimetatud taimed kuuluvad ühte perekonda (nurmenukk), siis märkavad lapsed kergesti sarnasust nende õite ehituses ning lehtede asetuses ja väliskujus. Samuti tuuakse välja ka erinevused õite värvuses, lehtede suuruses ja kasvukohas (pääsusilm kasvab niisketel niitudel). Niisugune käsitlus võimaldab õpilastel paremini omandada seda, mis on antud taimedel ühist (üldist).

Paralleelselt uute kevadel õitsevate taimede tundmaõppimisega toimub ka mõiste «kevadlilled» laiendamine.

Võrreldes nimetatud taimede õitsemise aega, leitakse vastus küsimusele, miks neid kevadlilledeks nimetatakse. Kevadlilli iseloomustab terve rida bioloogilisi iseärasusi. Silmas pidades jõukohasuse printsiipi, tutvustatakse õpilastele neid juba 2. klassis ja jätkatakse 3. õppeaastal koos uute kevadlillede tundmaõppimisega.

Loodus- ja töökalendri pidamise käigus saadud andmete analüüsimisel tehaks kindlaks, et kevadlillede õitsemise

ajal on ilmad tavaliselt jahedad. Järelikult **taluvad antud taimed madalamat õhutemperatuuri** kui suvililled.

Looduskalendri andmete alusel leitakse ka seda, et enamikul kevadlilledest (lumikelluke, sinilill, võsaülane jne.) on **õitsemise aeg lühike**.

Tutvudes metsa all õitsvate kevadtaimedega (sinilill, võsaülane) nende kasvukohal, veenduvad õpilased, et need lõpetavad õitsemise enne puude lehtimist. Järelikult **vajavad kevadlilled õitsemiseks küllaldaselt valgust**.

3. klassis tutvutakse lisaks varemõpituile veel mõningate koduümbruses õitsevate taimedega, näiteks paiselehe ja kanakoolmega. Nende tundmaõppimisel kinnistuvad varemomandatud teadmised kevadlillede iseloomulikest tunnustest.

Kanakoolme läikivkollaseid õisi võib näha jõeäärsetes lehtmetsades, põõsastikes ja parkides aprillikuus, kui lehtimata puude all on piisavalt valgust. Pilves ja vihmaste ilmadega on õied sulgunud. Taolist nähtust võib märgata ka võsaülase ja paiselehe juures. Kanakoolme lehed on ümarsüdaajad, loogelishambulised. Noori taimeosi tarvitatakse mõnel pool isegi salatina toiduks. Viljade valmides muutub taim mürgiseks. (Kanakoolme õied on küll enamasti viljatud, kuid ülemiste lehtede kaenlas on taimel kergesti mahalangevad sigipungad, millest järgmisel aastal kasvab uus taim. Sigipungad kanduvad edasi voolava vee abil.) Maa sees on kanakoolmel piklikud mugulad. Need on varuaineid sisaldavad paisunud külguured. Seepärast nimetatakse neid juurmugulateks.

Paiselehe korvitaolised kollased õisikud puhkevad juba aprilli algul põldudel, kraavikallastel, aedades. Õit kannab lühike soomusjate lehtedega kaetud vars. Taime väljakaevamisel on näha tema tugev, lihav maa-alune vars. Paiselehte tundma õppides märkavad õpilased, et õitsemise ajal puuduvad taimel lehed. Need arenevad maa-aluse varre pungadest alles pärast õitsemist.

Kuna paiseleht on vähenõudlik ja võrdlemisi vastupidav taim, on soovitatav mõned paiselehed istutada potti ja suunata õpilasi vaatlema paiselehe lehtede arenemist suvel.

Olles tundma õppinud tervet rida kevadlilli ja tutvunud ka taimede toitumisprotsessiga, kerkib küsimus, kust saavad need taimed toitu kasvamiseks ja arenemiseks. Nad puhkevad õitsele kevadel, kui õhu- ja mullatemperatuur on suhteliselt madal ning taim ei saa juurte kaudu maapinnast toitu. (Mõningatel taimedel puuduvad ka süsihappegaasi omastamiseks vajalikud lehed). Tundmaõpitud kevadlillede võrdlemise teel jõutakse järeldusele, et antud taimedel esineb maapealse varre jätkuna **maa-alune vars**. Paiselehel, võsaülasel, sinilillil on see jäme ja tugev, lumi-

kellukesel, kuldtähel, siniliilial — sibulakujuline, kana-
koolmel juurmugulatega varustatud. Kevadlillede maa-
aluse varre tähtsus ongi selles, et ta sisaldab varuaineid,
mis on kogunenud sinna eelmisel suvel pärast õitsemist.
Selle arvel saavad need taimed kevadel enne teisi õitsema
hakata.

Seega on õpilased paralleelselt konkreetsete kevad-
lillede tundmaõppimisega tutvunud ka nende kõige iseloo-
mulikumate tunnustega, mis on aluseks kevadlillede mõiste
kujunemisele.

Et nimetatud mõiste saaks õpilaste teadvuses kindla
sisu, on soovitatav lõpuks kokkuvõtlikult välja tuua
kevadlilledele omased bioloogilised iseärasused:

- õitsevad kevadel, kui ilmad on veel jahedad ja maa-
pinna temperatuur on madal;
- õitsemise aeg on lühike;
- vajavad õitsemiseks rohkesti valgust;
- maapealse varre jätkuna esineb toitaineterikas maa-
alune vars või sibul, kus varuained säilivad lühikest
maa-alust vart tihedalt ümbritsevates soomusjates
lehtedes;
- kasvavad ja arenevad eelmisel suvel maa-alusesse
varde kogunenud varuainete arvel.

Taalise või sellele lähedase käsitlusviisi puhul, kus ana-
lüüsi ja sünteesi kasutades õpetaja toob välja objektide
kõige iseloomulikud tunnused, kujunevad õpilaste tead-
vuses elementaarsed, kuid **õiged** mõisted ja arenevad
praktilised vilumused loodusnähtuste tunnetamiseks.

Meid ümbritsev loodus moodustab terviku, kus üksikud
objektid ja nähtused on omavahel rohkem või vähem seotud.
Seepärast on maailmavaate kujundamise seisukohalt
äärmiselt oluline õpetada lapsi neid **seoseid ja suhteid**
nägema.

Selleks on vaja kõigepealt omandada vastavad elemen-
taarsed mõisted. Sellele järgneb enam üldist laadi mõis-
tete kujundamine, mille käigus toimub ka vastavate seoste
ja suhete tundmaõppimine.

Nii näiteks **kodu- ja metsloomade** mõiste kujundamisel
omandatakse kõigepealt vastavad üksikmõisted (kass, koer,
küülik, lehm jne; orav, jänes, hunt) ja analüüsitakse eri-
nevusi nende vahel. Seejuures ei piirdu me ainult nime-

tatud loomade kirjeldusega, vaid õpilaste vaatluste ja vastavate lugemispalade alusel selgitame loomade ja inimeste vahelisi suhteid ning toome esile seosed loomade ja neid ümbritseva keskkonna vahel.

Koduloomadest on mõistet «kass» ja «koer» lastele tuttavad juba eelkoolieast. Aabitsaperioodil vesteldakse kassist kui laste mängukaaslasest ning truust, targast karja- ja koduvalvurist — koerast.

II poolaastal tehakse kokkuvõtte sellest, mida klassis varem on koertest räägitud. Samas toimub ka kõnealuse mõiste laiendamine. Õpilased jutustavad nähtu, kuuldu ja loetu põhjal, kuidas koer veel inimest teenib. Saadakse teada, et koer on kiire ja väsimatu jooksja. Seetõttu kasutatakse koeri põhjarajoonides veeloomadena kelgu ees. Peale liikuvuse, tugevuse ja vastupidavuse on koertel hästi arenenud haistmine. Neid omadusi on inimene ära kasutanud, rakendades oma teenistusse spetsiaalse väljaõppe saanud miilitsa-, tuletõrje-, sanitaar-, vetelpääste- ja jahikoerad.

Kui aabitsaperioodil rääkisid lapsed peamiselt kassist kui mängukaaslasest, siis II poolaastal õpitakse tundma kassi kui hiirekütti. Õpilased tutvuvad nüüd kassi kehaehituse ja meeleelunditega. Õpetaja juhib seejuures tähelepanu kõige iseloomulikumatele tunnustele kassi välimuses. Meie eesmärgiks on viia lapsed selle mõistmisele, et kassi kehaehituse iseärasused on seotud elusa saagi püüdmisega, näiteks: keha painduvus, mida tunneme kassi silitades või tõstes; kohevate karvadega pikk saba on hüppamisel tüüriks; pehmed padjakesed varvaste all võimaldavad vaikselt saagile läheneda; liikuvad, kikkis kõrvad, mille abil kass kuuleb väiksematki krõbinat; pilujas silmaava, mis pimedas muutub ümmarguseks, ja pikad vurrukarvad aitavad öösel saaki püüda jne. Hiirte ja rottide hävitamises seisnebki kassi tähtsus. Halvaks harjumuseks võib kassil mõnikord olla inimestele kasulike lindude murdmine. Seda on aga võimalik vältida, kui me kassi eest hästi hoolitseme ega lase temal ringi hulkuda.

Kuna kassi ja koeraga on lastel sageli kokkupuuteid, on oluline, et nad seejuures hügieeninõuetest kinni peaksid. Õpetaja peab hoiatama lapsi, et nii kassid kui koerad võivad levitada marutaudi ja soolteusse. Sooltenakkuse vältimiseks tuleb pärast kassi ja koeraga mängimist või nende silitamist kohe käsi pesta.

Viimasel ajal moodustab küülikukasvatuse loomapidamises küllaltki tähtsa haru. Küülikuid kasvatavad kolhoosid, sovhoosid, koolid ja sageli ka õpilased ise. Seepärast on uue programmi järgi I klassis ette nähtud tutvumine küülikuga. Õpilased saavad teada, et küülikutel on palju poegi ja nad kasvavad kiiresti. Nende toitmine ja hooldamine ei nõua palju kulu ega vaeva. Küülikud annavad meile maitsvat liha ja karusnahka, villaküülikud aga siidpehmet villa.

1. klassis käsitletakse metsloomadest jänest, oravat ja hunti, kellega õpilased on tutvunud juba enne kooli vastavate lasteraamatute kaudu. Jänest ja oravat on nad sageli ka ise looduses näinud.

Õpetaja ülesandeks on õpilaste tähelepanu juhtida nimetatud loomade kõige olulisematele iseärasustele ning nende erinevustele võrreldes koera ja küülikuga, mis on tingitud nende eluviisidest ja toitmisest. Näiteks orava painduv keha võimaldab tal osavalt liikuda puudel, kohev saba on hüppamisel tüüriks ja langevarjuks. Jänese tugevad tagajäsemed aitavad tal end kiiresti päästa vaenlase eest ja joosta pikki maid toitu otsides. Kaitsevärvus (suvel hallikaspruun, talvel valge) võimaldab jänesel ümbritsevas keskkonnas jääda märkamatuks. Hundil, meie metsade suure kiskjal, on jäneste, lammaste ja kitsede murdmiseks väga tugevad hambad (kihvad) jne.

2. klassis tutvutakse koduloomadest veel **lehma, sea ja lambaga**. Kui tegemist on linnalastega, kes nimetatud loomadega on vähem kokku puutunud, tuleb vastavate mõistete kujundamisele rohkem tähelepanu pöörata. Õpilased kirjeldavad lehma, sea ja lamba välimust, võrdlevad neid omavahel ja toovad välja neile kõige iseloomulikumad tunnused. Sellega seoses selgub ka nimetatud loomade kasu inimestele (lamba paks karvkate jne.) Et lehmalt rohkem piima, lambalt villa ja sealt liha saada, tuleb neid hästi sööta ja hooldada. Nimetatud küsimuste käsitlemiseks on 2. klassis ette nähtud tutvumine loomafarmidega ja sealse tööga. Sellega seoses antakse õpilastele veel terve rida uusi mõisteid (farm, veised, loomasöödad jne.)

Mõistete konkretiseerimiseks ja seoste sügavamaks mõistmiseks on vaja luua tegelik kontakt õpitavate objektidega. Hästi läbimõeldud õppekäigud farmidesse on eriti suure tähtsusega linnalastele, kellele vastavad mõisted ja käsitletavat seosed on uudsed ning sõnalise selgituse puhul võivad jääda segaseks. Konkreetset probleemi, mida seab tegelikkus inimeste ette, on alati aktuaalsed ja ergutavad õpilasi vastuse leidmiseks sügavalt nende üle järele mõtlema.

Õppekäigul tutvuvad õpilased (olenevalt kohapealsetest võimalustest) veise-, sea või lambafarmiga. Seejuures tuleks tähelepanu pöörata eelkõige loomade söötmisele ja hooldamisele, mis on vajalik hiljem vastavate seoste esiletoomiseks.

Näiteks veisefarmi külastamisel on peale veiste värvuse ja kehaehituse iseärasuste (udar jne.) vaatluse all järgmised küsimused:

- a) lauda suurus, valgustus, ventilatsioon, temperatuur;
- b) loomade paiknemine (nende kinnitamine, söimed, jooginõu);
- c) kindlad söötmisajad ja söödad;
- d) mehhaniseeritud tööprotsessid laudas;
- e) lüps, lüpsiajad ja puhtus.

Õpilastele tuleks tutvustada ka inimesi, kes loomi kasvatavad ja nende eest hoolitsevad (lüpsjad, zootehnikud, loomaarst).

Õppekäigust kokkuvõtet tehes vesteldakse kõigepealt üksikasjalikumalt loomade hooldamisest. Seejuures on otstarbekohane meenutada tundmaõpitatud metsloomi ja nende eluviise.

Nii saab õpilastele selgeks, et **põhiliseks erinevuseks kodu- ja metsloomade vahel on inimese ja loomade vahelised suhted.**

Koduloomad on sõltuvad inimesest. Inimene peab neid hooldama, toitma ja kindlustama neile ka ruumid elamiseks. Tasuks hooldustöö eest kasutab inimene koduloomi ja nende saadusi majapidamises.

Inimeste ja loomade vaheliste suhete paremaks mõistmiseks on soovitatav peatuda ka koduloomade põlvnemisel. Küsimus, millal ja kuidas ilmusid koduloomad inimese juurde, on olulise tähtsusega õpilaste maailmavaate kujundamise seisukohalt. Kuidas inimene aastatuhandeid tagasi taltsutas metsloomi ja millised muutused on nendega toimunud, kuidas koduloomi meile aina juurde tuleb ja miks peetakse koduloomadeks ka inimese väikesi abilisi — mesilast ja siidiussi, selle kohta leiavad nii õpetajad kui õpilased huvitavat materjali N. Rakovskaja raamatust «Truud sõbrad» (Tln., 1962).

Seoste paremaks mõistmiseks loomade ja neid ümbritseva keskkonna vahel on eriti oluline käsitleda loomade toitumise probleemi.

Kolhoosi külastamisel juhiti õpilaste tähelepanu heina- ja karjamaade suurusele ning vaadeldi loomade söötmist farmides. Kokkuvõtet tehes selgub õpilastele, et loomade elu ja neilt saadav tootmine on rohusööjatel loomadest. Tuletas meelde lihatoidulisi loomi, selgub, et nendegi toit sõltub kaudselt taimedest, sest enamik nende saagiks langevaid väikesi loomi on taimetoidulised.

Selline käsitus on eeltöoks nende keeruliste seoste mõistmiseks, mis valitsevad meie planeedil taimede ja loomade vahel. Taimed on vajalikud organismid loomade eksisteerimiseks. Mis on aga oluline taimede olemasoluks? Analüüsides loodusevaatluste käigus tehtud tähelepanekuid (öö vaheldub päevaga; päeva pikkus on muutuv; soojuse ja valguse hulk, mida Maa saab Päikeselt, on kõige väiksem siis, kui päevad on kõige lühemad; looduse pilt muutub seoses soojuse ja valguse hulgaga, mida Maa saab Päikeselt) pannakse alus arusaamisele, et roheliste taimede elu on Päikesest.

Heaks ettevalmistuseks eespool nimetatud **seoste ja seaduspärasuste sügavamaks mõistmiseks** vanemates klassides on **ilma- ja fenoloogilised vaatlused**, mida alustatakse juba 1. õppeaastal. Nimetatud vaatluste kaudu suuname õpilasi kõigepealt tähele panema ilmastikus, taimede ning loomade elus ja inimeste tegevuses toimuvaid muutusi ning nende muutuste seaduspärasust. Seega asetame õpilased probleemide ette, mille lahendamise käigus jõutakse esialgu lihtsamate, järk-järgult aga keerulisemate seoste ja seaduspärasuste ning nende põhjuste lahtimõtestamiseni.

Ilma- ja fenoloogiliste vaatluste efektiivsus materialistliku maailmavaate kujundamise seisukohalt ei sõltu mitte sellest, kui pikka aega vaatlusi tehakse. Pigem vastupidi — kui õpilased juba 1. klassist alates päev-päeva kõrval peavad tabelisse kandma ilmavaatluste andmeid, siis muutub see ka kõige parema organiseerimise korral mehaaniliseks. Seepärast on vaja nimetatud vaatluste tegemisel silmas pidada järgmist:

1) Vaatlusi tehakse kahel esimesel õppeaastal **perioodiliselt** (à 1 nädal) ja nimelt sel ajal, kui muutused looduses ning ühes sellega ka üksiknähtuste vahelised seosed on kõige selgemini märgatavad. Näiteks:

- a) esimene kord — septembri II poolel või oktoobri algul, mil lehtede kolletumine ja varisemine on küllalt efektiivne.
- b) teine kord — perioodil, mil õhutemperatuur päeval langeb miinuskraadidesse;
- c) kolmas kord (II poolaastal) — perioodil, mil lumi hakkab sulama ja loodus tärkama.

2) 1. ja 2 klassis tehakse vaatlusi **kollektiivselt**. Individuaalseid vaatlusi alustatakse 3. klassist, kui õpilaste vaatlusoskus on küllalt arenenud. Sel juhul täidab iga õpilane klassis väljapandud kalendrit 1 nädala jooksul.

3) Loodusnähtuste iseloomustamiseks vaadeldavad objektid ja kohad, kus teostatakse vaatlusi, peaksid erinevatel vaatlusperioodidel olema põhiliselt samad, et õpilastel oleks kergem tähele panna looduses toimuvaid muutusi. Näiteks:

Kui sügisel esimesel vaatlusperioodil jälgiti lehtede kolletumist teatud kase- ja vahtrapuul, siis järgnevatel vaatlusperioodidel pannakse tähele muutusi samade puude juures.

Fenoloogiliste vaatluste temaatika jääb igal aastal põhiliselt samaks. Näiteks:

Igal sügisel vaadeldakse lehtede kolletumist ja varisemist, rändlindude, ettevalmistusi äralennuks, öökülmade saabumist ja esimese lume tulekut. Talvel on alati õpilaste huviobjektiks talikülaliste saabumine nende jaoks väljapandud toidulauale. Igal kevadel jälgitakse esimeste kevadlilled tärkamist, pungade puhkemist puudel ja põõsastel, rändlindude saabumist ja putukate ilmumist.

Ilmavaatluste osas tuleks alati märkida andmed päeva pikkuse (Päikese päevase teekonna) ja õhutemperatuuri kohta.

Vaatluste sellise korraldamise puhul on võimalik võrrelda erinevate aastate vaatlusandmeid ilmastiku ja feno-

loogiliste nähtuste osas ning välja tuua nende vahelised seosed.

Tähelepanu keskpunktis olevad loodusnähtused jäävad igal aastal küll põhiliselt samaks, kuid klassist-klassi vaatlusobjektide arv laieneb ja õpilaste tähelepanekud muutuvad täpsemaks. Näiteks:

1. klassis jälgitakse lehtede kolletumist ja varisemist 2—3 tundmaõpitud puu või põõsa juures. (Missuguseks muutuvad puude lehed sügisel? Millal on vaadeldavatelt puudelt lehed langenud?)

Järgmistes klassides tuleks kindlaks teha: Millistel puudel hakkasid lehed kõige enne kolletuma? Millised puud on kõige kauem rohelised? Millistel puudel või põõsastel varisesid lehed rohelisena? Mis põhjustab lehe varisemise oksalt? (Lehevarre otsa tekkinud eralduskiht.)

Vaadeldes talikülalisi linnude toidulaual, panevad 1. klassi õpilased tähele, millal saabusid esimesed linnud toidulauale, mida nad söövad, missugused linnud söövad meelsasti pekki, millal on linnude toidulaual külastajaid kõige rohkem. 2. klassis aga jälgitakse juba tähelepanelikumalt talikülaliste käitumist toidulaual (millised neist on julgemad, millised tagasihoidlikumad jne.)

Kevadlillede tärkamist vaadeldakse 1. klassis peamiselt sini-lille ja võsaülase näitel. Järgmistes klassides õpitakse tundma terve rida teisi kevadlilli ja vaadeldakse neid õitsemisperioodil. Seega võivad 3. klassi õpilased kindlaks määrata juba kevadlillede õitsemise järjekorra.

Pungade puhkemist jälgitakse 1. klassis toomingal ja kasel, nii klassi toodud okstel kui ka looduses. Lisaks eelnimetatuile vaadeldakse 2. klassis leppa, paju ja sarapuud. Tehakse kindlaks, missugused puud õitsevad enne lehtimist. Omandanud oskuse tähele panna pungade puhkemist, võivad 3. klassi õpilased seda juba looduses individuaalselt vaadelda. Selleks valib iga õpilane ühe puu või põõsa ja jälgib selle õitsemise algust, lõppu, lehtede puhkemist («hiirekõrvad») ning täislehtedesse jõudmist. Vastavad kuupäevad kantakse hiljem ühisesse puude ja põõsaste kevadisse kalendrisse.

3. klassis pööratakse rohkem tähelepanu inimese töö ja tegevuse vaatlustele (sügiseseid põllutöid, millal need lõpetatakse, kevadtööde alustamine, põllukultuuride külvi järjekord, loomade karjamaale laskmine kevadel ja karjatamise lõpetamine sügisel, metsatööd, jahihooaeg jne.)

Ka ilmastiku vaatlused muutuvad igas järgmises klassis täpsemaks, kuigi vaatlusobjektid jäävad põhiliselt samaks. Näiteks:

1. klassis kasutatakse ilmastiku iseloomustamiseks andmeid pilvituse ja sademete kohta. Päeva pikkuse ja õhutemperatuuri iseloomustamiseks vaadeldakse muutusi inimese riietuses ja tegevuses (kunstliku valgusallika kasutamine jne.).

2. klassis lisandub eespool nimetatule Päikese päevase teekonna pikkuse ja tuule tugevuse märkimine.

3. klassis toimuvad täpsemad ilma- ja Päikese kõrguse vaatlused mitmesuguste mõõtmisvahendite abil, nagu: termomeeter, kompass, tuulelipp, päikese kõrguse nurkmõõtja.

4) Võib öelda, et kõige olulisem vaatluste tegemisel on sellele **järgnev töö** saadud andmetega. Iga päev pärast vaatlusandmete sissekandmist looduskalendrisse tuleb nende alusel lühidalt iseloomustada ilma. Nähtustevaheliste seoste väljatoomiseks toimub iga vaatlusperioodi lõpul (3. klassis 1 kord kuus) kalendri põhjalikum analüüs. Siis tehakse kokkuvõtte sellest, **milline oli ilm** antud perioodil ning **kuidas see kajastus taime- ja loomariigis**. Näiteks:

Öökülmade saabumisega on seotud intensiivne lehtede varisemine. Tuisuste ilmade ja pakasega külastavad linnud toidulauda arvukamalt. Putukate kadumisega on seotud putuktoiduliste lindude lahkumine.

Teise õppeaasta algul, enne kui pannakse alus uutele vaatlustele looduses, tehakse kokkuvõtte vaatlusandmetest eelmise aasta loodus- ja töökalendri alusel. Järgneval vaatlusperioodil **võrreldakse** pidevalt **saadud andmeid varasematega**. See aitab reljeefsemalt välja tuua nähtustevahelisi seoseid ja **paneab aluse looduse kui terviku mõistmisele**. Näiteks:

Olles tähele pannud Päikese erinevat kõrgust taevavõlvil, Päikese teekonna erinevat pikkust, leitakse, et sellest on tingitud ka päeva pikkuse ja aastaegade erinevus. Eri aastaagadel Päikeselt saadava erineva soojushulgaga on seotud muutused taimede ja loomade elus.

Erinevate aastate vaatlusandmete võrdlemisel leitakse, et niiskel ja pilvisel sügisel on puude lehed kaua rohelised, seoses päikesepaisteliste ja kuivade sügisilmadega muutub mets eriti värvikirevaks. (Põhjus on selles, et fotosünteesiks vajalik klorofüll sügiseks kaob ja asendub kollaste ja punaste pigmentidega. Kui septembri- ja oktoobrikuus on kuivad ja päikesepaistelised ilmad, saab lehtede elutegevus normaalselt lõpuni kulgeda. Niiskel ja vihmasel sügisel aga surevad lehed enne, kui neis jõuab tekkida suuremal hulgal eredavärvilist pigmenti. Surnud lehtedes laguneb klorofüll kiiresti ja lehed muutuvad tuhmjaks kollakaspruuniks.)

Mõnikord võib kogu talve jooksul näha puude okste küljes kuivanud lehti. Põhjus on järgmine: kui sügisel saabuvad öökülmad nii varakult ja äkki, et lehevarre otsa ei jõudnud tekkida eralduskihti, siis lehed külmuvad ega saa variseda.

Varakevadis lilli leiame enamasti ikka lehtmetsa alt, sest seal on metsakõdu rohkem ja seetõttu ei külmu seal talvel maapind nii tugevasti kui okasmetsa all.

Veekogude kiire vabanemine jääkattest, millega on seotud ka üleujutuste tekkimine, on tingitud järsku saabunud soojadest kevadilmadest.

Vaatlusandmete analüüsimisel selgub õpilastele, et vaadeldavad **loodusnähtused** seostuvad omavahel ja **järgnevad üksteisele selgelt ilmneva seaduspärasusega**. Näiteks:

Pärast sinilille õitsemise algust hakkab ligikaudu kaks nädalat hiljem õitsema võsaülane. Sellest omakorda 20-päevase ajavahe miku järel puhkeb õitsele toomingas. Kui toomingad on umbes kaks nädalat õitsenud, võime kooli- või koduaias tähele panna sireli lillakaid õiekobaraid. Sarapuude ja leppade tolmlemise ajal saabub linavästrik jne. Fenoloogia andmeid kasutatakse igapäevases elus õigete külviaegade määramiseks, selle järgi lastakse loomad karjamaale, alustatakse kevadisi aiatöid jne.

Seoses ilma- ja fenoloogiliste vaatluste käsitlemisega tahaks õpetaja tähelepanu juhtida ühele maailmavaate kujundamise seisukohalt tähtsale asjaolule. Nimelt tuleb nähtustevaheliste seoste esiletoomise puhul **vältida teleoloogilise iseloomuga selgitusi**. Sageli tingib selle juba küsimuse väär esitusviis (näiteks: Milleks varisevad sügisel puudelt lehed? Milleks on talvel lumi?). Vastused taoliste küsimustele on tavaliselt järgmised: «Puude lehed varisevad sügisel selleks, et talvel, kui juurtel on raske mullast vett saada, ära hoida vee auramist lehtede kaudu», või «... et talvel lume tõttu puude oksad ei murduks»; «Lumi on talvel selleks, et taimede juured maa sees ei külmuks» jne.

Sellise sõnastuse puhul võib õpilastel tekkida kujutlus, et taimed, nagu inimesedki, teadlikult valmistuvad talve vastu. Loodus aga ei püstita eesmärki. Seal esinevad põhjused ja tagajärjed. Seega lehtede langemine on põhjuseks, mille tagajärjel vee auramine puudel lakkab. Et aastatuhandete jooksul kujunenud taimede kohastumine bioloogilise kuivuse perioodiks on lehtede langemise põhjuseks, seda pole vaja algklassides selgitada.

Üldiselt tuleks silmas pidada seda, et mõningate küsimuste puhul, mille teaduslik põhjendus ei ole algklasside õpilastele jõukohane ja mõistetav või mis vajavad teadlaste poolt veel põhjalikumalt uurimist, näiteks lindude rände põhjused ja nende orienteerumine rändel (vt. A. Jõgi. Kui linnud rändavad. «Nõukogude Kool» 1966, nr. 10) tuleks üksikasjalikest ja sügavaist põhjendustest algklassides loobuda.

Pikaajaliste vaatluste käigus tehtud tähelepanekute alusel jõuavad õpilased järeldusele, et **looduses toimub pidev muutumine ja arenemine**. Arengu idee tunnetamine on aga tähtsaks komponendiks maailmavaate kujunemisel.

Kõigepealt vaadeldakse arenemist elusas looduses. Taimede puhul on organismi arengut lihtsam vahetult jälgida kui loomade juures. Seepärast tuleks esmajoones vaatlusobjektiks võtta taimed. Kuna arenemine on õpilastele küllaltki akstraktne mõiste, jälgivad 1. klassi õpilased kooliaeda külvatud suureseemneliste taimede **kasvamist** ja kasvuks vajalikke tingimusi.

2. klassis määratakse katseliselt kindlaks, mida vajab seeme idanemiseks.

Asetanud herneseemned üheks päevaks vette, näevad õpilased, et vees hakkavad seemned paisuma ja **idanema**.

Kui hoida seemneid 1 nädal veega täidetud kaanetatud purgis, siis hakkavad nad roiskuma ega idane. Tekib küsimus: miks seemned ei idanenud? Vastuse sellele leiavad õpilased katseliselt, kui nad jälgivad seemneid, mis on asetatud poolest saadik vette, poolest saadik õhu kätte. Kui aga seemned selliselt paigutada külma kätte (akna vahele), siis nad ei hakka idanema. Järelikult, seeme vajab idanemiseks vett, õhku ja soojust.

Külvanud seemned mulda, jälgivad õpilased nende idanemist, võttes paaripäevaste vaheaegadega mullast välja mõned idanavad seemned. Selgub, et seemnes olevaist idu osadest ilmub kõige enne idujuur. (Iduvars kasvab hernel vähe, mistõttu idulehed jäävad mulda.) Idulehtede vahel olev idupung areneb varreks ja ilmub maapinnale, kus hernel hakkavad arenema pärislehed.

Siin puutuvad õpilased juba otseselt kokku mõistega «arenemine». Et taimede kasvamist ja arenemist õpilastele jõukohasel viisil selgitada, on soovitatav teha järgmine katse.

Redise seemned külvatakse kasti. Kui mullapinnale on ilmunud kolme lehega tõusmed, vaatlevad õpilased, kuidas taimed on kasvanud. Selgub, et kõikidel taimedel on küll kolm lehte, kuid mõned taimed on kõrgemad, mõned madalamad. Kastist võetakse **erisuguse kasvuga taimi**. Neid kuivatatakse ja kinnitatakse paberile. Pealkirjaks pannakse «**Taime kasv**».

Kasti jäänud taimed kasvavad ja arenevad edasi. Eri aegadel võetakse sealt kolme, nelja ja viie lehega redisetaimi ning kinnitatakse teisele paberilehele. Selgub, et kasvades on nendele taimedele juurde tulnud uus tunnus. Seega kajastub teisel herbaarlehel «**Taime areng**».

Edaspidi pööratakse rohkem tähelepanu ka taimede arengu jälgimisele (kas rohkem kasvanud taim on ka rohkem arenenud jne.).

Loomade kasvu ja individuaalset arengut on kõige lihtsam jälgida rohukonna vaadeldes. Võimaluse korral on soovitatav algul vaadelda konna kasvamist vastavate preparaatide näitel. Pärast seda aga jälgitakse kullese arenemist konnaks.

Kevadel, pärast jää sulamist ja vee soojenemist, ärkavad konnad talveunest. Nüüd võib igast ojast, tiigist ja lombist kuulda konnade krooksumist, mis on seotud kudemisperioodi algusega.

Kevadisel õppekäigul vaatlevad õpilased konnakudu, kus üksikud munad on sültja katte tõttu kleepunud tombukesteks. Munade ülespidi pööratud pool on must, mistõttu siia koondunud päikese-soojus kiirendab arenemist. Õpilased toovad kuditombukese purgiga klassi ja hakkavad jälgima kudu arenemist. Kuna sügav nõu ja külm vesi aeglustavad kudu arengut, siis on soovitatav asetada kudu esialgu taldrikule, eelnevalt veidi soojenenud vette.

8—10 päeva pärast koorub munast kullas. Vees hingamiseks tekivad talle kaela ümber lõpused. Pea all aga võib näha hobuse-rauakujulist iminappa, mille abil kullas vahetevahel kinnitub puhkamiseks veetaimede külge. Sel perioodil on soovitatav asetada kullased madalasse purki, kus on mõned veetaimed.

Aegamööda areneb kullasel silma- ja suuava. Välislõpused kaovad. Varsti tekivad tal esmalt taga-, siis esijäsemed, kusjuures saba väheneb.

Et konna arenemist ei ole võimalik lõpuni jälgida purgis, siis viiakse ta veekogusse ja jätkatakse vaatlust juba looduses.

Suvel võiks lasta õpilastel iseseisvalt vaadelda putuka arenemist munast valmikuni.

Kui kolmel esimesel õppeaastal tutvuti looduses toimuva muutumise ja arenemisega elusa looduse näitel, siis 4. klassis veenduvad õpilased selles, et teatud liikumine on omane isegi näiliselt muutumatule eluta loodusele. Nad hakkavad mõistma neile senitundmatuid põhjusi, mis kutsuvad esile seaduspäraseid muutusi looduslikes kehtades: õhutemperatuuri muutumine kutsub esile õhu liikumise, tekib tuul; kivimid purunevad päikese, vee ja tuule mõjul jne.

Nimetatud küsimuste selgitamine peab, mõistagi, toimuma vastavate katsete alusel (näiteks graniidi korduv kuumutamine ja jahutamine), et õpilased iseseisvalt tuleksid teatud järeldusele (näiteks kuumutamisel kivi paisub, jahenemisel tõmbub kokku). Õpilastele tuleb anda võimalus rakendada saadud teadmisi teiste ülesannete lahendamisel (Miks purunevad mäed? Kus kohal meie maal mäed eriti kiiresti purunevad? Miks?) ja mitmesuguste eluliste nähtuste seletamisel (Miks tekivad graniidist vundamenti praod?).

Tutvudes kasvamise ja arenemisega taimede ning loomade elus ja mitmesuguste muutustega eluta looduses, hakkab õpilastel kujunema arusaamine sellest, et kõik objektid ja nähtused, **kogu meid ümbritsev maailm pidevalt muutub.**

*

Kodulooline materjal pakub loendamatul hulgal veel teisigi võimalusi maailmavaate kujundamiseks, kuid vastavate näidete arv on käesoleva artikli mahu tõttu piiratud.

Õpetaja pidagu aga silmas seda, et algkoolis pandaks õige, teaduslik-materialistlik alus kujutlustele ja mõistetele loodusest ja ühiskonnast ning et nende kujundamise käigus arendataks õpilaste mõtlemisioskust ja iseseisvust. Peatähtis seejuures on, et õpetaja ise tõlgendaks looduse ja ühiskonna nähtusi materialistlikult, nende tunnetamisel lähtuks dialektilisest meetodist ning juhinduks sellest õppematerjali sisu avamisel ja õpetamismeetodite valikul. Võib kindel olla, et siis kujuneb ka õpilaste maailmavaate õigetel alustel.

Kasutatud kirjandus

1. NLKP XXII kongress ja nõukogude kooli ülesanded. Artiklite kogumik. Koostanud G. Sarri. Tallinn, 1962.
2. Noorte maailmavaate kasvatamisest. Tallinn, 1966.
3. M. Annilo. Et kujuneksid veendumused. «Nõukogude Kool» 1963, nr. 12.
4. K. Kärk. Mõistete kujundamine loodusteaduse tundides. «Nõukogude Kool» 1967, nr. 8.
5. J. Taliste. Ateistlik kasvatus algab esimesest koolipäevast. «Nõukogude Kool» 1966, nr. 1.
6. Формирование мировоззрения учащихся восьмилетней школы в процессе обучения и труда. Под ред. З. И. Монозона. Москва, 1966.

ÕPETAMISE JA KASVATAMISE SEOSTAMISEST ALGKLASSIDE MATEMAATIKATUNDIDES

E. HII E

Matemaatika õpetamise ülesandeks algklassides on õpetada lapsi õigesti, kindlalt, ratsionaalselt ja kiiresti sooritama tehteid täisarvudega ning arendada suuruste hindamise võimet, järjekindlat mõtlemist ja arusaamist arvulistest vahekordadest meid ümbritsevas elus. Ühenduses sellega teenib matemaatika õpetamine üldisi kommunistliku kasvatuseseesmärke.¹

Kasvatava õpetuse efektiivsus oleneb sellest, kuidas õppeaines objektiivselt peituvad kasvatuslikud mõjuvendid õpetaja poolt **teadlikult** ja **vajalikus süsteemis** ära kasutatakse.

Selleks et selgitada võimalusi õpilaste kasvatamiseks matemaatika õpetamisel, tuleb lähtuda matemaatika kui õppeaine spetsiifilisest iseärasusest, kindlaks määrata, millised kasvatuslikud võimalused peituvad õppematerjalis endas.

Matemaatikaga tegelemist loetakse juba ammust ajaks parimaks «ajude gümnaстикaks». Matemaatika iseärasuseks on tema abstraktsus, mõttekäikude range liigendatus, loogiline järjekindlus ja täpsus. Matemaatiline arutlus nõuab väidete ammendavat argumenteerimist, kuid ei talu seejuures üleaaruseid, asjadesse mittepuutuvaid mõttekäike.

Mõtlemine, millist nõuab matemaatika, on loogika seadustele alluv mõtlemine. Matemaatilise stiili iseloomulikud tunnused on täpsus ja lakoonilisus.

Järjekindlus ja süsteemipärasus omavahel seotud küsimuste käsitlemisel, väidete argumentatsioon, opereerimine abstraktsete mõistetega, formuleeringute täpsus ja lakoo-

¹ Algkooli programmid 1965/66. õppeaastaks. Tallinn, 1965, lk. 68.

nilisus — kõik need matemaatika iseärasused avalduvad ka matemaatika algkursuses. Tänu sellele võivad matemaatikatunnid olla suurepäraseks **mõtlemise ja kõne arendamise** kooliks.

Matemaatikatundide konkreetne sisu ja õpetuse seostamine eluga pakuvad rohkesti võimalusi õpilaste **ideoloogiliseks kasvatamiseks**.

Materjali õige käsitusviis ning õpilastele esitatavate nõudmiste tase rohkearvuliste harjutuste ja tekstülesannete lahendamisel võimaldab kasvatada õpilaste **iseseisva töö oskusi**, arendada **tahtelisi omadusi** ja kujundada **töökultuuri elemente**.

Nimetatud võimalused muutuvad aga tegelikkuseks vaid õppeprotsessi õige korralduse puhul. Selleks et õppeaines peituvaid võimalusi õpilaste kasvatamiseks täielikult ära kasutada, tuleb õppeprotsessis luua vastavad tingimused. Alljärgnevalt peatume paaril põhitingimusel, mis autori arvates matemaatika õpetamise kasvatusliku mõju suurendamiseks algklassides kõige olulisemad on.

I. Õpilaste mõttegevuse virgutamine

Intellektuaalsed võimed, sealhulgas ka iseseisev mõtlemine, arenevad ainult siis, kui nad on tegevusse rakendatud, kui nende järele on pidevalt tarvidus. Paraku unustatakse tegelikus koolitöös just see nõue ära. Arvutusharjutused piirduvad pahatihti trafaretsete õpiku tulpade lahendamisega; tekstülesannete lahendamisel treenitakse nn. tüüpülesandeid; uue materjali esitamisel piirduakse järgmise skeemiga:

- kuula tähelepanelikult õpetaja seletust,
- püüa aru saada,
- jäta meelde.

Sellealased uurimused näitavad, et niisugune õpetamisviis pole efektiivne ei õpetuslikus ega ka kasvatuslikus mõttes.

Õpilase mõtlemisprotsessi vallandamiseks on vähe valmis faktide pakkumisest või nende lihtsast reprodutseeri-

misest. Õpilane hakkab mõtlema, kui ta on asetatud probleemi ette, mille ta peab lahendama omal jõul, oma senistele teadmistele tuginedes. Lähtudes õpilaste intellektuaalsete võimete arendamisest, peaks iga matemaatikatund olema esmajärjekorras mitte aine esitamine, vaid **probleemide lahendamine**. Õpilasi tuleb harjutada: a) probleeme nägema ja formuleerima, b) probleeme iseseisvalt lahendama ja c) saadud tulemusi kontrollima.

Selleks peaks õppetöö olema korraldatud nii, et õpilane iseseisvalt:

- vaatleks,
- võrdleks,
- tegutseks,
- analüüsiks oma tegevuse tulemusi,
- teeks järeldusi ja õpiks neid järeldusi rakendama.

Mõistagi, kõigil neil etappidel õpetaja juhib õpilase tegevust ja selle lõpus aitab formuleerida avastatud seaduspärasust, teeb kokkuvõtte. Toome ühe näite.

Lahutamine 100 piires üleminekuga ühest kümnest teise tugineb vastavale lahutamisele 20 piires. Seepärast on nimetatud teema iseseisev omandamine õpilastele täiesti jõukohane, näiteks, järgmise tööjuhendi abil:

- 1) Arvuta:
$12 - 6 =$
$14 - 5 =$
$17 - 9 =$
$11 - 4 =$

- 2) Tuleta meelde reegel, kuidas lahutatakse:

$11 - 4 = 7$
$11 - 1 = 10$
$10 - 3 = 7$

- 3) Mõtle, kuidas võiks lahendada selliseid harjutusi:

$11 - 3 =$	$12 - 5 =$	$13 - 4 =$	$16 - 8 =$
$21 - 3 =$	$22 - 5 =$	$33 - 4 =$	$46 - 8 =$

- 4) Püüa leida arvutamise reegel.

- 5) Võrdle liitmist lahutamisega. Mida paned tähele?

$19 + 3 =$	$48 + 5 =$	$27 + 4 =$
$22 - 3 =$	$53 - 5 =$	$31 - 4 =$

(Töö lõpus analüüsitakse ühiselt saadud tulemusi ning sõnastatakse vastav reegel.)

Hulgaliselt probleeme seab õpilase ette **tekstülesannete lahendamine.**

Tekstülesande lahendamise aluseks on eelkõige ülesande tingimuste teadlik omandamine:

a) oskus endale selgelt ette kujutada, millest ülesandes räägitakse ja

b) oskus luua seos andmete ja otsitava vahel.

Nende oskuste kujundamiseks on soovitatav anda õpilastele ülesande teksti iseseisval lugemisel mitmesuguseid lisaülesandeid (leida ülesande tingimustest omavahel seoses olevad andmed; selgitada kahe antud ülesande lugemisel, mille poolest need ülesanded teineteisest erinevad, jms.).

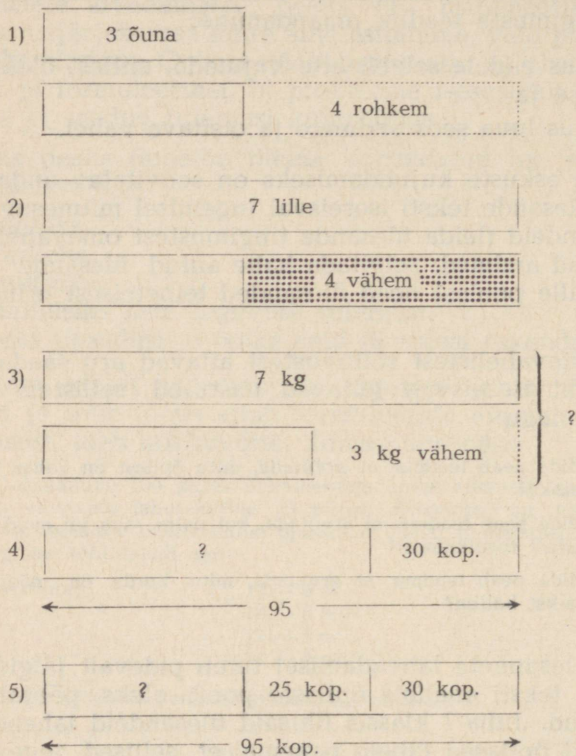
Suurustevahelistest sõltuvustest aitavad aru saada õpilaste poolt iseseisvalt leitavad vastused sellistele küsimustele, nagu:

- 1) Mida peab teadma, et arvutada, mitu õpilast on kahes klassis kokku?
- 2) Mida peab teadma, et arvutada, kui palju raha jäi emal järele pärast turulkäimist?
- 3) Mida peab teadma, et arvutada, mitu korda on mängukaru pallist kallim?

Tekstülesannete lahendamisel tuleb pidevalt jälgida, et ülesande teksti analüüs õpilaste poolt oleks põhjalik ja mõtestatud. Juba I klassis lihtsaid ülesandeid lahendades hakkavad õpilased tähele panema, et sellised tegevused nagu juurdepanemine, saamine jne. nõuavad liitmist; äravõtmine, kaotamine jne. aga, vastupidi, lahutamist. Nii-suguses «arusaamises» peitub aga oht, et õpilased hakkavad ülesandeid formaalselt, üksnes «signaalsõnade» abil lahendama ega vaevugi enam tungima ülesande sisse. Seesugust olukorda peab õpetaja oskama vältida. On soovitatav abiks võtta ülesanded, kus samade «signaalsõnade» puhul ei saa tehet otse küsimusest välja lugeda. Näiteks:

- 1) Korvis on õunu. Isa tõi aiast juurde veel 3 õuna. Nüüd on korvis 9 õuna. Mitu õuna oli seal enne?
- 2) Telefonitraadil oli 8 pääsukest. Kui mõned pääsukesed veel juurde lendasid, sai neid kokku 12. Mitu pääsukest lendas juurde?

Kasulik ja iseseisvat mõtlemist arendav on ülesande lühike, tinglik ülesmärkimine. Näiteks, I ja II klassis:

Algul joonistab selliseid skeeme õpetaja ise, siis õpilased õpetaja juhatusel. Pärast mõningaid harjutusi võivad õpilased niisugust tööd teha juba täiesti iseseisvalt.

Mõnikord võib töö seisnedagi ainult ülesande tingimuste lühidas, tinglikus kujutamises, tavaliselt on see aga sissejuhatuseks ülesande iseseisvale lahendamisele.

Ülesande iseseisvale lahendamisele ei pruugi alati eelneeda selle täielik ühine analüüs. Paljudel juhtudel see ainult pidurdab õpilaste iseseisvat mõtlemist. Küll aga tuleb vajaduse korral teha mõningaid märkusi, mis suunavad õpilaste tähelepanu kõige raskematele momentidele.

Seda võib teha nii suuliselt kui ka ülesande tinglikul ülesmärgimisel. Näiteks 3 klassis:

- I brigaad — 820 ts,
 II „ — 92 ts võrra vähem,
 III „ — 2 **korda** vähem kui kahel eelmisel **kokku**.

Õpilaste iseseisva mõtlemise arendamiseks on eriti sobivad sellised tööliigid, nagu: a) ülesande muutmine; b) ülesande täiendamine ja c) iseseisev ülesannete koostamine.

Ülesande **muutmine** seisneb tavaliselt pöördülesande koostamises, s. t. pärast ülesande lahendamist muudetakse endine otsitav suurus teadaolevaks ning üks antud suurustest saab uueks otsitavaks. See nõuab õpilastelt veel kord opereerimist nendesamade suuruste ja sõltuvustega, kuid juba uuel kujul. Selline tegevus aitab sügavamalt mõista nii suurustevahelisi seoseid kui ka ülesande lahendamise viisi üldse ning võimaldab ühtaegu kontrollida ülesande lahendamise õigsust. Näiteks:

$$\begin{array}{l} 4 \text{ kg kartuleid} \\ 2 \text{ kg kapsaid} \end{array} \quad \begin{array}{l} \acute{a} 15 \text{ kop.} \\ \acute{a} 20 \text{ kop.} \end{array} \quad \left. \vphantom{\begin{array}{l} 4 \text{ kg kartuleid} \\ 2 \text{ kg kapsaid} \end{array}} \right\} x$$

Uued variandid:

$$\begin{array}{l} 1) x \text{ kg kartuleid} \\ 2 \text{ kg kapsaid} \\ 2) 4 \text{ kg kartuleid} \\ 2 \text{ kg kapsaid} \\ 3) 4 \text{ kg kartuleid} \\ x \text{ kg kapsaid} \\ 4) 4 \text{ kg kartuleid} \\ 2 \text{ kg kapsaid} \end{array} \quad \begin{array}{l} \acute{a} 15 \text{ kop.} \\ \acute{a} 20 \text{ kop.} \\ \acute{a} x \text{ kop.} \\ \acute{a} 20 \text{ kop.} \\ \acute{a} 15 \text{ kop.} \\ \acute{a} 20 \text{ kop.} \\ \acute{a} 15 \text{ kop.} \\ \acute{a} x \text{ kop.} \end{array} \quad \left. \vphantom{\begin{array}{l} 1) x \text{ kg kartuleid} \\ 2) 4 \text{ kg kartuleid} \\ 3) 4 \text{ kg kartuleid} \\ 4) 4 \text{ kg kartuleid} \end{array}} \right\} \begin{array}{l} 1 \text{ rbl.} \\ 1 \text{ rbl.} \\ 1 \text{ rbl.} \\ 1 \text{ rbl.} \end{array}$$

Õpilastel võib lasta muuta ka ülesande küsimust (näiteks muuta küsimust nii, et ülesannet saaks lahendada ainult 2 tehtega 3 asemel); muuta arvulisi andmeid, kusjuures ülesande sisu jääb samaks jne.

Ülesande **täiendamiseks** esitatakse õpilastele ülesanne, millest on välja jäetud mõni vajalikest andmetest või ära jäetud küsimus.

Näiteks:

- 1) Kooli sööklale toodi 60 muna. Päevas kulus keskmiselt 15 muna. Arvuta!
- 2) Mallel oli 1 rubla. Ta ostis selle eest 3 ruudulist vihikut ja pliitsi. Kui palju raha jäi Mallel järele?

Sobiva küsimuse leidmine ülesandele on ettevalmistuseks keerukamate liitülesannete lahendamisele. Ühele või teisele küsimusele vastamiseks vajalike arvuliste andmete leidmine soodustab suurustevaheliste seoste paremat mõistmist.

Ammendamatu materjali laste intellektuaalsete võimete, eeskätt iseseisva mõtlemise arendamiseks pakub ülesannete iseseisev **koostamine** õpilaste poolt.

Näiteks:

- a) mõne õpikus leiduva või vastlahendatud ülesandega sarnase ülesande koostamine;
- b) ülesande koostamine, kui on antud arvud ja tehe (28—9);
- c) ülesande koostamine, kui on antud arvud koos nimetustega (420 km ja 557 km);
- d) ülesande koostamine antud tehetele;
- e) ülesande koostamine antud arvuliste avaldiste järgi ($490 : 7 + 360 : 6$);
- f) ülesande koostamine pilt-skeemide ja skeemide järgi jne.

Juba esimestest õppeaastatest alates on vaja õpetada õpilasi ka ülesande lahenduse õigsust **kontrollima**. Õpetaja peab osutama tähelepanu sellele, et kontrollitaks mitte ainult vastava aritmeetiliste tehte õigsust (näiteks liitmist — lahutamise, korrutamist — jagamisega jne.), vaid et kontrollitaks ülesannet sisuliselt, s. t. seda, kas lahendamisel saadud tulemused ülesande tingimustele vastavad ja ka tegelikkuses võimalikud on.

Õpilasi mõtlema panevalt saab korraldada ka **harjutuste** lahendamist matemaatikas. Selleks tuleks vähendada traditsiooniliseks saanud tulpade lahendamist ning enam kasutada selliseid tööloike, mis nõuavad õpilastelt rohkem tähelepanu, pingsamat mõtlemist, omandatud teadmiste kasutamist mitmesugustes uutes tingimustes. Näiteks:

- 1) Leia puuduvad arvud nii, et kolme arvu summa igas suunas oleks ühesugune.

5	10	
	6	
		7

		15
	12	
9	24	

2) Kirjuta kastikesse puuduv arv ja tehtemärk:

$$61 \quad \square \quad \square = 58$$

$$\square \quad \square \quad 14 = 67$$

3) Leia puuduvad numbrid:

$$\begin{array}{r} 6 \quad \square \quad 7 \quad \square \quad 8 \\ - \quad \square \quad 7 \quad \square \\ \hline \end{array} \quad \left| \quad \begin{array}{r} \square \quad 7 \quad \square \\ \hline 1 \quad \square \quad \square \end{array} \right.$$

$$\begin{array}{r} 3 \quad \square \quad 6 \quad 4 \\ - \quad \square \quad 9 \quad \square \quad 8 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 2 \quad \square \quad 6 \quad \square \\ - \quad \square \quad 9 \quad \square \quad 8 \\ \hline \end{array}$$

0

4) Leia puuduv arv või aseta arvude vahele õige märk (< > =):

$$9 + 5 \quad \square \quad 5$$

$$25 - 6 \quad \square \quad 25$$

$$10 + \boxed{} = 65$$

$$\boxed{} - 8 \boxed{} = 42$$

5) Koosta 4 harjutust antud arvudega:

15, 8, 23	47, 7, 54
+ =	+ =
+ =	- =
- =	+ =
- =	- =

6) Koosta ja lahenda harjutused. Leia seaduspärasus

a	b	a—b	a	b	a—b
11	6		11	2	
12	6		11	3	
13	6		11	4	
14	6		11	5	
15	6		11	6	

Eespool öeldu kokkuvõtteks rõhutagem veel kord, et õpilaste vaimse tegevuse aktiveerimiseks ja vaimsete võimete arendamiseks on vaja anda neile tööd, mis nõuab **vaimset** pingutust. Õpilane peab teadmisi omandades pidevalt ületama mõnesuguseid talle jõukohaseid raskusi.

Ülimalt oluline on, et **õpilasele esitatavate nõudmiste tase ei oleks madalamal tema võimete arenemistaskest antud momendil.**

Laste vaimsete võimete arenemistase on aga algklassides sageli väga erinev. Selleks et õppetöö **igale** lapsele parasjagu pingutav ja tulemusrikas oleks, on vaja kogu õppetöö, sealhulgas ka matemaatika õpetamine **individualiseerida**, s. t. tööd selliselt korraldada, et õppeülesanne on üksikutele õpilastele või õppegruppidele erinev ja kohandatud nende individuaalsete omadustega.

Parimaid võimalusi õpetuse individualiseerimiseks pakub õpilaste **iseseisev töö**. Eriti tulemusrikas on (autori andmete kohaselt):

- a) mitmesuguste lisaülesannete andmine õpilastele pärast üldkohustusliku miinimumi ülesannete täitmist;
- b) ülesande esitamine õpilastele nn. kompleksülesandena, mis koosneb abiülesannetest, põhiülesannetest ja lisaülesannetest.

Kuna õpilaste iseseisva töö küsimusi on põhjalikumalt käsitletud kirjutises «Õpilaste iseseisev töö algklassides»², siis piirdume siinkohal vaid ühe illustreeriva näitega.

Näide II klassi matemaatikatunnis kasutatud kompleksülesandest, mille abil õpilased omandasid uut arvutusvõtet — kahekohalise arvu lahutamist 100 piires üleminekuga ühest kümnest teise:

1. Abiülesanne.

Arvuta:	$37 - 30 =$	$21 - 9 =$
	$49 - 10 =$	$14 - 6 =$
	$62 - 20 =$	$53 - 4 =$
	$81 - 70 =$	$63 - 7 =$

2. Põhiülesanne.

Mõttele, kuidas võiks lahutada:

$$32 - 14 =$$

Kasuta seda skeemi:

$$\begin{array}{r} 32 - 14 = \\ \hline 32 - 10 = \\ 22 - 4 = \end{array}$$

Pea meeles: **alguses lahutame kümnelised, seejärel ühelised.**

Kirjuta vihikusse näidis:

$51 - 32 = 19$
$51 - 30 = 21$
$21 - 2 = 19$

Arvuta:	$62 - 22 =$	$45 - 17 =$
	$71 - 42 =$	$38 - 29 =$
	$51 - 42 =$	$52 - 36 =$
	$71 - 33 =$	$41 - 15 =$

3. Lisaülesanne.

Leia puuduvad arvud:

$$\boxed{} + 32 = 61 \qquad 21 + \boxed{} = 75$$

$$\boxed{} - 38 = 41 \qquad 86 - \boxed{} = 22$$

² E. Hiie. Õpilaste iseseisev töö algklassides. Tallinn, 1966.

Jätka tulpa:

31 — 12 =

42 — 13 =

53 — 14 =

.....

Autor on eksperimentaalselt uurinud algklasside õpilaste iseseisva töö ja vaimsete võimete arendamise probleemi mitme aasta vältel. Pedagoogilise eksperimendi tulemused andsid selget tunnistust sellest, et kui õppetöö rajaneb algusest peale «mõistmise printsiibil», võib saavutada suurepäraseid tulemusi õpilaste õpetamises ja kasvatamises.

II. Matemaatika seostamine tegeliku eluga

Erinevalt teistest õppeainetest ei uuri matemaatika meid ümbritsevas reaalsuses olevaid esemeid endid, vaid nendevahelisi kvantitatiivseid suhteid ja ruumilisi vorme, mis on iseloomulikud nendele esemetele. Matemaatika algkursuse omandamisel tutvuvad lapsed arvudega, hulga mõistega, mõõduga, ruumiliste vormidega jne., samuti aritmeetiliste tehetega ja nende seadustega. Ja kuigi kõik see peegeldab loodusnähtuste ja esemete vahelisi reaalseid suhteid, tunduvad nad lastele elukaageina, tegelikkusest lahutatuna. Kujutlus matemaatika «kuivusest», tema formaalsest iseloomust tekib professor A. Hintšini³ tabava väljenduse kohaselt lausa «stiihilise paratamatusega». Selline kujutlus ning sellise suhtumise kinnistumine laste teadvuses võib aga tekitada tõsist kahju õpilaste teaduslik-materialistliku maailmavaate kujunemisele. Seesuguse tendentsi ületamine ning matemaatika maksimaalne seostamine eluga on seepärast üheks põhiliseks õpetaja ees seisvaks kasvatuslikuks ülesandeks.

Lapsed peavad veenduma selles, et kõik need mõisted ja reeglid, milledega nad tutvuvad tunnis, **teenivad praktikat**, on elus vajalikud. Õpilastele on tarvis näidata, milline

³ А. Я. Хинчин, О воспитательном эффекте уроков математики. «Математика в школе», 1962, № 3.

koht on matemaatikal igapäevases elus, laste eneste mängudes, mitmesuguste erialade inimeste töös.

Väga oluline on teha lastele mõistetavaks fakt, et matemaatika põhitõed ja -mõisted mitte ainult ei vasta praktika nõuetele, vaid on **kasvanud välja praktika vajadustest** ja kujutavad endast praktilise tegevuse ja ümbritseva elu nähtuste analüüsi ning üldistamise tulemust inimese poolt.

Arusaamine praktika tähtsusest teadmiste ammutamisel on väga oluliseks momendiks teaduslik-materialistliku maailmavaate kasvatamisel. V. I. Lenin väitis: «Elu, praktika seisukoht peab olema tunnetusteooria esimeseks ja põhiliseks seisukohaks. Ning see seisukoht viib vältimatult materialismile, heidab künniselt kõrvale professorliku skolasitika lõpmatud väljamõeldised. Muidugi ei tohi seejuures unustada, et praktika kriteerium ei saa iialgi ükskõik millist inimlikku kujutlust sisuliselt täiel määral kinnitada või ümber lükata. See kriteerium on ka niivõrd «ebamäärane», et mitte lasta inimese teadmistel muutuda «absoluudiks», ja samal ajal niivõrd kindlapiiriline, et pidada halastamatut võitlust idealismi ja agnostitsismi kõigi teisendite vastu.»⁴

Praktika tähtsust tuleb vaadelda kahest erinevast seisukohast lähtudes:

- 1) praktika on kõigepealt kõikide meie teadmiste allikas, läte. Praktikast saadud informatsiooni alusel on kujunenud inimühiskonna teadmised ümbritsevast maailmast;
- 2) praktika on teadmiste õigsuse kontrollimise vahend, tõe kriteerium.

Algklassides pole loomulikult võimalik selle tõe täit mõistmist saavutada. Kuid esimene samm selles suunas tuleb teha nimelt siin.

Selle eesmärgi saavutamisele aitab kaasa eelkõige mitmesuguste praktiliste ja iseseisvate tööde täitmine õpilaste poolt, mille alusel lapsed ise saavad «avastada» üht või teist matemaatilist seaduspärasust, leida lihtsamat arvutusvõtet või ülesande lahendamise kergemat viisi.

Näiteks:

Juba esimeses klassis on õpilased suutelised hulkade võrdlemisel ja loendamisel tegema iseseisvalt järelduse, et loendamise

⁴ V. I. Lenin. Teosed. 14. kd., lk. 126.

tulemus ei olene loendatavate esemete kujust, värvist jm. omadustest, samuti mitte sellest, millises järjekorras neid loendatakse.

Õpetaja poolt spetsiaalselt valitud harjutusi lahendades ja nende tulemusi analüüsides ($3 + 7 = 10$; $7 + 3 = 10$) «avastavad» lapsed liitmise kommutatiivsuse seaduse.

Enne üksikute mõõtühikute tutvustamist (sm, m, kg jt.) anname õpilastele praktilisi mõõtmisülesandeid, millede kaudu lapsed ise tulevad järeldusele kindla mõõtühiku vajalikkusest.

Selgitades lastele, kuidas tekkisid täiuslikumad arvutamisiivisid, loome sellised tingimused, millede puhul lapsed saaksid võimaluse võrrelda ühe ja sama ülesande lahendamise mitmesuguseid viise (näiteks ristküliku ümbermõõdu arvutamine) ning selgitada, milline tee on kõige ratsionaalsem.

Kui õpetaja kas või üksikutel juhtudel oskab anda õpilastele võimaluse tunda end matemaatika «looajatena», siis on see neile kõige veenvamaks tõenduseks selle kohta, et isegi abstraktsed matemaatilised mõisted ja seadused on kujunenud praktikas inimese loova tegevuse tulemusena. See on esimene, kuid oluline samm teaduse ja praktika seoste marksistlik-leninliku mõiste kujundamisel.

Kasvatustlikult on otstarbekohane kasutada matemaatika õpetamisel ka mõningaid **andmeid ajaloost**.

Esimesed matemaatilised mõisted «rohkem», «vähem» ja «võrdselt», samuti ettekujutus «kõige lühemast teest kahe eseme vahel» kujunesid välja inimeste igapäevase tegevuse käigus: jahil olles, saagi jagamisel, suguharudevahelises võitluses jne. Inimese praktiline tegevus nõudis ka loendamise, võrdlemise, jaotamise ja mitmesuguste mõõtmisvõtete arendamist ja täiustamist. Kõigest sellest võib lapsepäraselt koostatud jutustuse⁵ kaudu mõningaid andmeid juba algklassideski esitada.

Algklasside uute programmide kohaselt kasutatakse matemaatika algkursuses laialdaselt hulgateoreetilisi mõisteid. Hulki hakatakse võrdlema juba I klassis, hulga tähi-sega tutvutakse II klassis. Seejuures toob tundi elevust ja suurendab huvi matemaatika vastu õpetaja jutustus sellest, kuidas inimene kaua aega enne meie ajaarvamist loendama õppis, sest ka loendamine on alguse saanud hulkade võrdlemisest.

⁵ Sobivat materjali selleks leidub E. Noore artiklis «Praktika osa matemaatika tekkes ja arengus». «Nõukogude Kool» 1966, nr. 9 ja raamatus «Формирование мировоззрения учащихся восьмилетней школы». Москва, 1966.

Näiteks:

«Palju, palju aastaid tagasi, oma arenemise algastmel, inimesed loendada ei osanud. Nad õppisid kõigepealt erinevaid hulki võrdlema. Nendeks hulkadeks võisid olla inimeste hulgad, kodustes toimingutes kasutatavate esemete hulgad, loomade hulgad jne. . . .

. . . Jahile minnes mõistis inimene, et kohtumise korral samaaegselt mitme metsloomaga peab ta peitu pugema. Kui vastu juhtub aga ainult üks metsloom, võib temaga julgesti võitlusesse astuda. Olles mitmeid kordi sellise valiku ees, õppis inimene eraldama üht looma mitmest loomast, üht eset esemete hulgast. Kuna oma mõtteid oli vaja edasi anda ka teistele, tuli «ühe» ja «palju» väljendamiseks kasutusele võtta vastavad sõnad. . . .»

Õpetlikud on mõningad andmed suulise ja kirjaliku numeratsiooni ajaloost, samuti üksikute mõõtühikute tekkimisest ja arenemisest. Näiteks:

Pikkusmõõtude õppimisel võib rääkida sellest, et erinevatel rahvastel olid kasutusel erinevad mõõduühikud. Nii kasutasid mongolid pikemate vahemaade mõõduna hobuste või kaamelite poolt päeva jooksul läbitud teed. Oeldi, et üks asustatud punkt on teistest ühe, kahe jne. päevateekonna kaugusel. Mõnede rahvastel oli mõõduühikuks noole lennukaugus jne.

Lühemate pikkuste mõõtmiseks kasutati tihti inimese kehaosi. Üheks levinumaks mõõduühikuks oli «küünar» (vahemaa küünarnukist sõrmeotsani). Mõnikümmend aastat tagasi kasutati seda mõõduühikut veel kauplustes kangaskaupade mõõtmiseks. Künarast lühemaks mõõduühikuks oli «jalg» (täiskasvanud mehe labajala pikkus), «vaks» (väljasirutatud pöidla ja nimetissõrme otse vaheline kaugus), pöidla esimese liigese pikkus (millest hiljem tuli toll) jne.

Jutustus sellest, kuidas ja mispärast vanasti kasutusel olevad mõõdud asendati praegu kasutusel olevatega, näitab, kuidas pikkamööda täiustusi inimeste poolt praktilises tegevuses kasutatavad matemaatilised vahendid.

Kui õpetaja püstitab õpilaste suunamisel järjekindlalt eesmärgiks praktika osatähtsuse mõistmise, siis kujuneb õpilastes selge arusaamine praktika tähtsusest teadmiste ammutamisel. See on väga oluliseks momendiks maailma-vaate kasvatamisel.

Matemaatikatunnid võivad anda küllaltki palju ka laste esialgseks tutvustamiseks mitmesuguste sõltuvustega, **põhjuslike seostega** ümbritseva tegelikkuse nähtuste vahel. Keskmne koht kuulub seejuures tekstülesannetele, millede lahendamine põhineb võrdelise sõltuvuse mõistmisel selliste suuruste vahel, nagu: aeg ja läbitud tee pikkus, kui kiirus on jääv; üksikeseme hind, kauba hulk ja maksumus, kui kaubaühiku hind on jääv; tööviljakus ühes ajaühikus,

tööaeg ja toodang, kui tööviljakus on jääv. Ülesanded proportsionaalsete suurustega on ettevalmistuseks funktsionaalse sõltuvuse mõiste kujundamisel.

Paljud algklassides lahendatavad ülesanded tutvustavad lapsi ühtede või teiste nähtustega nende **liikumises, arenemises**, mis on samuti väga oluline ümbritsevast maailmast õige kujutluse loomisel.

Algklasside matemaatika tundides kasutatavatel tekstülesannetel on tavaliselt kindel teema, sisu, faabula. (II klassi õpikus näiteks on ülesanded isegi rühmitatud kodulooliste või elualaste teemade järgi). Tekstülesanded sisaldavad sageli huvitavaid arvulisi andmeid ja fakte Nõukogudemaa saavutustest, tööstuse arengust, inimeste võitlusest kõrgete saakide ja tööviljakuse suurendamise eest jne. Nad kujutavad endast nagu väikesi jutukehi, millele abil saame õpilasi tutvustada **ümbritseva tegelikkuse mitmesuguste elualadega** ja seal valitseva seaduspärasusega, kasvatada **nõukogude patriotismi**. Näiteks:

1) «Nõukogude võimu esimestel aastatel unistas V. I. Lenin 100 000 traktorist. Praegu on meie põllumajanduses üle 2 500 000 traktori. Esita küsimus ja arvuta!»

2) «1965. a. toodeti meie maal 243 000 000 t naftat. 1970. aastaks hakatakse naftat tootma 355 000 000 t. Kui palju suureneb toodang?»

3) «Nõukogude Liidu kõigi jõgede pikkus on ligikaudu 400 000 km. 3/10 sellest pikkusest kasutatakse laevateena. Mitu km see on?»

4) «V. I. Lenini nimeline Riiklik Raamatukogu on üks suuremaid teaduslikke ja kultuuriasutusi maailmas. Seal on raamatuid, ajakirju ja teisi trükiteid ligikaudu 160 keeles. 1912. a. oli raamatukogus 1 000 000 köidet, 1962. a. aga 23 000 000 köidet. Mitme köite võrra ja mitu korda suurenes raamatukogu 50 aasta jooksul?»

Paraku ei leia tekstülesannetes esinev huvitav, eluline materjal kaugeltki alati õpetaja poolt kasutamist. Õpetajad näevad tekstülesannetes pahatihti ainult matemaatiliste mõistete kujundamise, aritmeetiliste tehete selgitamise ja arvutamisoskuse arendamise vahendit. Seepärast vaatavad ka õpilased tekstülesannetele kui puht aritmeetilisele harjutusele ega omista mingit tähelepanu selle sisule. Ja tänuväärt võimalus õpilaste kasvatamiseks jääb täiesti kasutamata!

Õpetamise ja kasvatamise tihedamaks seostamiseks peab õpetaja iga tekstülesande puhul endalt küsima: «Mida see ülesanne annab õpilaste kasvatamiseks?»

Matemaatikatunnis pole kohane pidada pikki vestlusi, mis viivad tunni põhiteemast kõrvale; kuid pole ka õige vaikides mööda minna arvudest, mis iseloomustavad nõukogude rahva elu ja tööd. Arvud tuleb n.-ö. «elama panna» lühikese repliigiga, ülesandes peituvat kasvatustliku tähtsusega fakti rõhutamisega. Näiteks:

Õpilased lahendavad miljoni piires liitmist ja lahutamist õppides järgmisi tekstülesandeid:

1) «NSV Liidu kaotused Suures Isamaasõjas olid üle 20 miljoni inimese. Lahingus langes ligikaudu 8 miljonit inimest. Ülejäänud hukkusid õhurünnakute tagajärjel, vangilaagrites ja nälja ning haiguse tõttu. Kui palju hukkus rahulikku elanikkonda?»

2) «Prantsusmaa kaotas lahinguis 250 000 meest, õhurünnakute tagajärjel sai surma või hukati 160 000 inimest, sõjavangide ja Saksamaale sunnitööle aetute hulgast suri 75 000 inimest. Mitu prantslast hukkus sõja tagajärjel?»

Kui õpetaja lisab, et rahvaste kaotused II maailmasõjas ühtekokku moodustavad üle 50 miljoni inimese, ning väljendab lühidalt, kuid emotsionaalselt oma suhtumist sellesse, siis pole kahtlust, et õpilastes kasvab vihkamine sõja ja selle põhjustajate vastu.

Õpilaste kasvatamise seisukohast on eriti suure väärtusega **õpetaja enda koostatud tekstülesanded.** Matemaatikaõpikute tekstülesanded on küll enamikus elulise sisuga, ent õpikud on koostatud kõikide vabariigi maa- ja linnakoolide jaoks. Seepärast on ülesanded neis paratamatult rohkem üldsisulised ega kajasta eri rajoonide ja piirkondade elu nii üksikasjaliselt ja tõetruult, kui see vajalik oleks. Ja et õpikut ei saa arusaadavatel põhjustel iga aasta muuta ega täiendada, siis pole temas sisalduvate ülesannete arvulised andmed meie kiiresti muutuva elu tingimustes alati ka kõige värskemad. Õpetaja enda koostatud tekstülesanded võivad neid nõudeid paremini rahuldada ning võimaldavad rakendada arvudega sooritatavaid tehte tegelikus elus esinevate matemaatiliste probleemide lahendamisel.

Ülesannete sisu ja arvulised andmed võetakse lapse lähemast ümbrusest ning temale mõistetava tegelikkuse mitmesugustelt aladelt: koduõuest ja koolielust, kodusest majapidamisest, kodukolhoosi tööst ja tegevusest. Head materjali ülesannete koostamiseks saame kaupluses toimuvast tegevusest, kolhoosi ehitusbrigaadi tööst, raudteejaamast, õpilaste endi tegevusest, oktoobrilast elust ja paljudelt muudelt lastele lähedastelt ning neid huvitavatelt aladelt.

Suure huviga lahendavad lapsed selliseid ülesandeid, milles kajastub nende endi poolt tehtud ühiskondlikult kasulik töö. Näiteks:

1) «Meie klass (IV kl.) korjas paberimakulatuuri 1 ts 25 kg, aga V klass 85 kg võrra rohkem. Kogu see makulatuur saadeti paberivabrikusse. Pärast vastavat töötlust saadud kirjutuspaberi kogus moodustas $\frac{3}{5}$ makulatuuri kogusest Mitu vihikut saab sellest paberist, kui iga vihik kaalub 30 g?»

2) «Sel õppeaastal korjasid meie kooli õpilased kolmel korral vanarauda. I korral koguti 1850 kg, II korral 2 korda rohkem kui esimesel, aga III korral 980 kg võrra vähem kui teisel korral.

Mitu traktorit saab valmistada meie poolt kogutud metallist, kui ühele traktorile kulub kg?»⁶

3) «Meie kooli oktoobrilapsed ja pioneerid kogusid talve jooksul aiaväetiseks 8 ts 50 kg tuhka. Millise maa-ala saab sellega väetada, kui igale aarile kulub kg?»

Sellised ülesanded näitavad lastele nende töö materiaalseid resultaate, rõhutavad selle ühiskondlikku tähtsust ning stimuleerivad seega õpilasi veelgi tõsisematele pingutustele edasises töös.

Kasulikud on nn. ülesanded-eelarved, millede kaudu lapsed õpivad lahendama mitmesuguseid elulisi probleeme.

Näiteks:

1) «Malle sõidab kooli ja koolist koju trammiga. Kui palju raha kulub tal nädala jooksul kooli- ja tagasisõiduks?»

2) «Jaan saadab iga kuu oma tädile, kes elab teises linnas, 2 lihtkirja. Kui palju raha kulutab Jaan õppeaasta jooksul ümbriku ja markidele?

Kui palju kuluks Jaanil raha siis, kui ta saadaks kõik kirjad lennupostiga? kui ta saadaks tähitud kirjad?»

3) «Kooli raamatukogu tellib ajalehti «Säde» ja «Noorte Hää» ning ajakirju «Täheke» ja «Pioneer». Kui palju raha kulub, kui tellimus on tehtud 1 aastaks?»

(Soovitav, et puuduvad tellimishinnad otsiksid õpilased ise välja).

Huvi ja elevust tekitavad ülesanded, mis aitavad luua konkreetsemat kujutlust arvulistest suurustest.

Näiteks:

1) «NSV Liidu eelarve tulud-kulud on väljendatud kümnetes miljardites rublades. Aga kas teate, kui suur arv on miljard? Kas suudab üks inimene loendada järjest miljardini?»

Arvutage, kui palju kulub aega, et loendada järjest kuni miljardini, kui nimetada igas sekundis 1 arv ja loendada iga päev 6 tundi.» (Vastus: ligikaudu 127 aastat.)

⁶ On soovitatav, et puuduvad andmed uuriksid õpilased ise välja.

2) «Millise pikkusega rivi me saame, kui miljard inimest seisavad õlg õla kõrvale (2 inimest 1 m peale)? Kas mahuvad need inimesed kõik ühte ritta piki ekvaatorit (ekvaatori pikkus — 40 000 km)?» Vastus: saame 12 ringi ümber ekvaatori.)

3) «Mitu kuupmillimeetrit on ühes kuupmeetris? Kui pika rea saame, kui kõik need väikesed kuubikud ühte ritta panna? Nime-tage 2 punkti NSV Liidus, millede vahele mahuks see rida.» (Vastus: 1000 km, umbes Tallinn—Moskva vahemaa.)

4) «NSV Liidu elanike arv oli 1964. a. andmeil 226 253 000 inimest. Kui pika rivi saame, kui need inimesed seisavad õlg-õla kõrvale (2 inimest 1 m peale)? Kas jätkub selle rivi jaoks vahemaast NSV Liidu idapiirist läänepiirini? Kui suure osa ekvaatorist katab selline rivi?» (Vastus: Selline rida ületab 10 korda kauguse NSV Liidu idapiirist läänepiirini ja umbes 2,5 korda maakera ekvaatori pikkuse).

55) «Inimese süda töötab rütmiliselt ja lakkamatult kogu tema elu vältel. Mitu lööki teeb inimese süda tema sünniaastast kuni 12. eluaasta lõpuni (kuni 28. eluaasta lõpuni, kuni 72. eluaasta lõpuni), kui ta teeb ligikaudu 1 löögi sekundis?» (Vastus: 72. eluaasta lõpuks — 2 727 147 200 lööki.)

Tänapäeval avardub laste silmaring iga aastaga üha rohkem. Algklasside õpilased tunnevad elavat huvi mitte ainult oma kodu ja kooli elu, vaid kogu maa saavutuste vastu. Seda huvi saab õpetaja rahuldada sobivalt koostatud matemaatikaülesannete kaudu. Teaduse ja tehnika edusammud selguvad eredalt kosmoselendude-teemaliste ülesannete lahendamisel. Näiteks:

1) «Esimese inimesena sooritas kosmoselennu ümber Maa Juri Gagarin kosmoselaeval «Vostok-1» 12. aprillil 1961. a. Ta alustas lendu kell 9.07 Moskva aja järgi, tegi 1 tiiru ümber Maa ja lõpetas lennu samal päeval, maandudes ettenähtud rajoonis kell 10.55. Kui palju aega kulus J. Gagarinil lennuks ümber Maa?»

2) «Esimese kosmoselennu ümber Maa sooritas J. Gagarin 12. aprillil 1961. a., teise lennu — G. Titov 6. augustil 1961. a., kolmandale lennule siirdus A. Nikolajev 11. augustil 1962. a. ja neljandale lennule P. Popovitš 12. augustil 1962. a.

Kui palju aega möödus:

1. lennu algusest 2. lennu alguseni?
2. lennu algusest 3. lennu alguseni?
3. lennu algusest 4. lennu alguseni?
1. lennu algusest 4. lennu alguseni?»

3) «A. Nikolajev alustas lendu kosmoselaeval «Vostok-3» 11. augustil 1962. a. kell 11.30 ja kella 14.00-ks 12. augustil 1962. a. tegi 18 tiiru ümber Maa, lennates kokku ligikaudu 740 000 km. Kui palju aega kulus tal selleks, et teha 18 tiiru ümber Maa ja mitme km pikkune oli keskmiselt üks ring?»

4) Sama kosmoselennu kogu kestuse kohta saab koostada suu-remate arvudega ülesandeid:

«Kosmonaut A. Nikolajev oli kosmoselaeval «Vostok-3» kokku 95 tundi maailmaruumis, tehes selle aja jooksul 64 tiiru ümber Maa ja läbides kokku 2 600 000 km.

Arvuta!»

(Õpilased võivad leida, näiteks, kosmoselaeva kiiruse 1 tunnis: 2 600 000 km : 95 = ligikaudu 27 400 km/;)

Nad võivad arvutada, kui pikk oli 1 ring ümber Maa:

2 600 000 km : 64 = 40 625 km jne.)

Väga palju on omakoostatud ülesandeid kasutanud algklasside matemaatikatundides Harju rajooni Turba Keskkooli õpetaja E. Pillerpau. Turba Keskkool on põllumajandusliku kallakuga. Seepärast seadis E. Pillerpau endale eesmärgi kasvatada juba algklasside õpilastes huvi ja armastust põllutöö vastu, mis süveneks hiljem vajaduseks põllumajandusliku elukutse järel. See kajastub ka tema poolt koostatud ülesannetes.

Toome mõned näited:

1) «Harju rajooni Mitsurini nim. kolhoos sai vabariigis teravilja kõige suurema hektarisaagi — 37,2 ts. Kolhoos «Suur Töll» sai 19,9 ts teravilja hektarilt ja kõige madalam saak — 10,4 ts oli Maidla kolhoosil. Kui palju said kolhoosid «Suur Töll» ja «Maidla» ühelt ha-lt vähem teravilja, võrreldes Mitsurini-nimelise kolhoosiga?»

(Pärast ülesande lahendamist arutati, miks on saagikus nii erinev. Tuldi järeldusele: selleks, et saada suurt saaki, peab maad korralikult harima, väetama, õigel ajal külvama, õigesti hooldama, õigel ajal koristama ja kasutama ainult head seemet. Selle järelduse kinnituseks lahendati hulk uusi, vastavasisulisi ülesandeid).

2) Õpilastele esitati ülesanne tabeli kujul:

Sõnniku andmise viiside mõju kartulisaagile

Kartulisaak	Väetamata	Sõnnik põllule laiali laotatuna		Sõnnik vaku antuna	
		40 t/ha	20 t/ha	20 t/ha	10 t/ha
Mugulsaak (ts hektarilt)	104,7	—	—	—	—
Enamsaak (ts hektarilt)	—	48,4	21,9	43,3	28,8

Arvuta:

a) Kui suur on iga väetamise viisi puhul kartulisaak?

b) Kuidas on kõige kasulikum põllule sõnnikut anda?

3) «Vabariigis esikohal olev Harju rajooni A. Sommerlingi nimeline sovhoos kasvatas avamaal köögivilja 79 ha ja sai ühelt ha-lt realiseerimiskõlblikku saaki 24,4 t.

Vabariigis 3. kohal olev Riisipere sovhoos, meie naaber, kasvatas köögivilja 39 ha ja sai ühelt ha-lt saaki 22,9 t.

$\frac{3}{4}$ mõlema sovhoosi saagist viidi Tallinna. Kui palju köögivilja sai Tallinn kahelt eesrindlikult sovhoosilt?»

(Ülesande lahendamisel rõhutati maa ja linna vastastikuse abi põhimõtet.)

4) Riisipere sovhoos kasvatas 1965. a. avamaal köögivilju järgmiselt:

Kultuur	Pindala (ha)	Saak (ts/ha)	Kogusaak (t)
Peakapsas:			
varajane	2	220	
keskvalmiv	5	360	
hiline	9	284	
Lillkapsas	1	60	
Porgand	15	150	
Peet	8	150	
Kaalikas	3,5	350	
Hernes	0,2	25	
Sibul	1	120	
Rabarber	0,3	100	

5) Saida sovhoosi taimekasvatuse plaan:

Kultuur (ha)	1964. a.	1965. a.	Vahe
Talirukis	117	120	
Suviteravili	293	323	
Kartul	86	100	
Hübriidkaalikas	44	50	
Suhkrupeet	12	5	
Mais	120	120	
Muud silokultuurid	145	213	

Arvuta!

(Pärast lahendamist arvutati, kust saab sovhoos maad, sest 1965. a. külvati rohkem kui 1964. a. Õpilased teadsid rääkida, et on tehtud juurde uusi põlde.

Arutati samuti, miks hakati suhkrupeeti vähem kasvatama. Õpetaja abiga tuldi järeldusele, et suhkrupeedi kasvatamine ei tasu ära, kuna see on kallid, nõuab palju käsitsitööd.)

6) Hektari ja aari mõiste tundmaõppimisel anti õpilastele ülesanne uurida, kui palju maad kasutavad nende vanemad. Õpilased esitasid 2 arvu: 0,6 ha ja 0,15 ha. Need arvud kirjutati tahvlile, teisendati aarideks ja m²-teks. Selgitati, et kolhoosnikute kasutada on 0,6 ha ja töölistel-teenistujatel 0,15 ha. Õpetaja lisas, et kolhoosnikud saavad 0,6 ha vastavalt kolhoosi põhikirjale ja seda maad võidakse ka vähendada, kui kolhoosipere ei võta korralkult ühistööst osa (puuduvad omavõliliselt töölt) või kui kõik töö- võimelised perekonnaliikmed ei tööta kolhoosis.

7) Kui tutvuti ristküliku pindala arvutamise, sai üks Saida sovhoosi õpilane ülesande mõõta sovhoosi kontoris kaardilt põllu nr. 1 pikkus ja laius, märkida üles kaardimõõt, uurida, mida sellele põllule külvatakse ja kui suur on hektari külvinorm.

Põllu pikkus kaardil oli 8 sm, laius 1,9 sm ja kaardimõõt 1 : 10 000.

Tunnis lahendasid õpilased vastavalt ülesande: «Põllu pikkus on 800 m ja laius 190 m. Sellele põllule külvatakse kevadel otra. Ühele ha-le kulub seemet 290 kg. Mitu ts otra on vaja selle põllu seemendamiseks?»

8) «Ühele hektarile külvatakse redise seemet 30 kg. Kui palju seemet kulub 1 aarile? ühele ruutmeetrile?»

9) «Kurgisaak ühelt ruutmeetrilt on 2,5 kg. Kui suur on kurgisaak ühelt aarilt? ühelt hektarilt?»

10) «Ühele hektarile kulub kartuliseemet 55 000 — 65 000 (keskmiselt 60 000) mugulat. Keskmise mugula kaal on 58 g. Mitu ts kulub kartuliseemet ühele ha-le? Kui palju kartuliseemet kulub Saida sovhoosil, kui ta kasvatab 100 ha kartulit?»

Kasutades matemaatikatundides kohalikku materjali, seostas õpetaja E. Pillerpau seda kodulootundides antud teadmistega taimede kasvatingimuste, maaharimise ja umbrohutõrje kohta. Kui näiteks kodulootunnis õpiti maavarasid tundma, siis matemaatikatunnis lahendati järgmine ülesanne:

«Arvuta, kui palju on suurenenud Ellamaa Turbatööstuse (Turba Kk. šefi) väetisturba toodang sovhoosidele ja kolhoosidele, kui 1962. a. toodeti 11 402 tonni, 1963. a. — 16 399 t ja 1964. a. — 18621 t turvast.»

Eespool on toodud ainult mõned näited IV klassis kasutatud ülesannetest. Võib arvata, et kui sellesuunaliselt on töö korraldatud kõigis algklassides, siis annavad matemaatikatunnid tähelepanuväärse panuse õpilaste tutvustamisse tegeliku eluga, nende huvide suunamisse ja ellusuhtumise kujundamisse.

Olulist osa õpetuse ja kasvatusse seostamisel matemaatikatunnis etendab **ülesannete iseseisev koostamine õpilaste poolt**. See toob töösse vaheldust, virgutab õpilasi aktiivsemalt tunnist osa võtma, pakub ammendamatu materjali õpilaste iseseisva mõtlemise arendamiseks ning aitab tõhusalt kaasa matemaatika õpetamise seostamisele last ümbritseva eluga.

Eriti hinnatavad on sääraseid ülesanded, millede koostamiseks ja lahendamiseks peavad õpilased ise mitmesuguseid andmeid koguma.

Põhinõuded selliseks tööks on autor esitanud kirjutises «Õpilaste iseseisev töö algklassides» (Tallinn, 1966).

Mõningaid huvitavaid näiteid ülesannete koostamisest õpilaste eneste poolt on avaldanud Pärnu 1. Kk õpetaja L. Pulk.⁷

Hulgaliselt arvulist materjali ja lähteandmeid praktilise sisuga ülesannete koostamiseks leiab õpetaja R. Abaljajevi⁸ ja P. Sorokini⁹ raamatutest.

Eespool öelduga ei ole õpetamise ja kasvatamise seostamise küsimused matemaatikatunnis kaugeltki veel ammen-datud ega lõpuni lahendatud. Kasvatustlikus mõttes väärivad tõsist tähelepanu veel sellised probleemid nagu ise-seisvuse, initsiatiivi ja tahteliste omaduste kasvatamine matemaatikatundides, töökultuuri kujundamine jms. Käes-olevas artiklis oli võimalik peatuda ainult mõningatel kõige olulisematel probleemidel.

Esitatud näidetest peaks piisama selleks, et veenduda, kui suured potentsiaalsed võimalused peituvad matemaatikatundides — nagu teiste õppeainete tundideski — õpetuse ja kasvatuse ühtseks teostamiseks. Õpetaja ülesandeks on need võimalused maksimaalselt ära kasutada.

⁷ L. Pulk. Minu kogemusi õpetuse seostamisel eluga IV klassis. Kogumik «Kommunistlikust kasvatustööst algklassides». Tallinn, 1966, lk. 39—40.

⁸ Р. Н. Абаляев. Составление и решение арифметических задач с практическим содержанием в начальной школе. «Просвещение», Москва, 1964.

⁹ П. И. Сорокин. Сборник практических задач по арифметике. Учпедгиз. Москва, 1963.

Kasutatud kirjandus

1. Kommunistlikust kasvatustööst algklassides. Kogumik. Tallinn, 1966.
2. E. Noor. Praktika osa matemaatika tekkes ja arengus. «Nõukogude Kool» 1966, nr. 9.
3. Noorte maailmavaate kasvatamisest. Koostanud G. Sarri. Tallinn, 1966.
4. Р. Н. Абаляев. Составление и решение арифметических задач с практическим содержанием в начальной школе. «Просвещение», Москва, 1964.
5. Возрастные возможности усвоения знаний (младшие классы школы). Под ред. Д. Б. Эльконина и В. В. Давыдова. «Просвещение», Москва, 1966.
6. Основы методики начального обучения математике. Под ред. А. С. Пчёлко. «Просвещение», Москва, 1965.
7. П. И. Сорокин. Сборник практических задач по арифметике. Учпедгиз, Москва, 1963.
8. Формирование мировоззрения учащихся восьмилетней школы. «Просвещение», Москва, 1966.

KOMMUNISTLIK KASVATUS LAULUTUNNIS

V. RELVIK

Laulmine kui esteetiliselt ja kunstiliselt kasvatav õppeaine täidab oma ülesande õpilaste kommunistlikul kasvatamisel siis, kui ta tunnete kaudu suudab mõjutada laste kommunistlike veendumuste kujunemist. Kuidas seda saavutada, sellest kõnelemegi käesolevas artiklis.

Üldharidusliku kooli muusikalise kasvatuses ülesanded võib jagada õpetuslikeks ja kasvatuslikeks, nii nagu igas teiseski õppeaines. Õpetuslikeks ülesanneteks on lauluhääle ja laulmisoskuse, muusikalise kuulmise ja lauluvõime, muusika-alaste teadmiste ja oskuste ning muusika mõistmise arendamine. Kasvatuslikeks taotlusteks on muusikahuvi äratamine, ilumeele arendamine, tundeelu rikastamine ja kommunistlike veendumuste kujundamine. Kuna töö eesmärgid on nii õpetuslikud kui kasvatuslikud, siis kerkib üles küsimus, kuidas õppetöö käigus luua suhe nende kahe komponendi vahele, ehk teisiti — kuidas õpetada lapsi nii, et õpetamine oleks ühtaegu kasvatamine. Küsimusel peatumine on seda vajalikum, et seoses uute suundade otsingutega muusika-alaste oskuste arendamisel on vähe tähelepanu osutatud töö kasvatuslikule küljele ja muusikas peituvatele kasvatuslikele võimalustele.

Käesolevas artiklis käsitletakse kommunistlike veendumuste kujundamist laulutunnis. Teemat on käsitletud järgmistes alalõikudes: 1) nõukogude patriotismi kasvatamine; 2) rahvaste sõpruse kasvatamine; 3) austuse kasvatamine töö ja töötajate vastu; 4) sõpruse, seltsimehelikkuse ja kollektiivsuse kasvatamine. Õppetunni tingimustes põimuvad need alalõigud omavahel, kusjuures domineerib kord üks, kord teine.

Esimeseks ülesandeks laste kommunistlikul kasvatamisel laulutunnis on **sobiva repertuaari valik**. Õpitavad laulud ja kuulatavad palad peaksid võimaldama õpilaste mõtte- ja

tundemaailma mitmekülgset kujundada. Teiseks oluliseks teguriks on siin õpetaja oskus käsitleda muusikapalu nii, et nad õpilastele mõistetavaks ja lähedaseks muutuksid ning neis elamusi tekitaksid.

Laulu õpetama asudes tuleb arvestada alati seda, et laul on luule ja muusika süntees, et nad mõlemad väljendavad üht ja sama mõtet või tunnet ning täiendavad vastastikku teineteist. Ka siis, kui muusikal puuduvad sõnad, väljendab ta alati midagi, tal on sisu, mis ootab avamist ja lastele mõistetavaks muutmist.

Enne laulu või instrumentaalpala käsitlema asumist tuleb iseendale selgeks teha, mida muusikapala endast kujutab ja kuidas sisu väljendub helides. Sellest, mida helind endast kujutab ja kuidas sisu leiab väljenduse, algabki muusikapala mõtte avamine.

Kuigi peamiseks kasvatavalt mõjuvaks teguriks peab jääma õpitav laul või kuulatav pala ise, on paratamatu õpetaja sõna, s. o. selgitava vestluse abi. Eriti siis, kui õpilased on veel väga noored. Selle põhjusena on vene muusikapedagoog N. L. Grodzenskaja¹ öelnud järgmist:

«Kasvatamine on edukam siis, kui helindi käsitlemine on seotud last ümbritseva eluga. Seos tegelikkusega aitab lapsel muusikat elavamalt läbi elada ja vastupidi — soodustab ka tegelikkuse sügavamat tunnetamist. Seos eluga toidab lapse kujutlusvõimet, mis omakorda toetab tundeid — muudab tunded eredamaks. Tärkav tunne aga tugevdab omakorda kujutluse tegevust.

Kuna kujutlusvõime mängib tähtsat osa noorema kooliea laste elus, siis on vaja algklasside (eriti I ja II kl.) õpilastega töötades seda arvestada. Vältida tuleb siin aga aegaviitvalt pikki ja emakeele või koduloo õppevestlusi dubleerivaid vestlusi. Vestlus jäägu mõõdukuse piiresse, olgu tihedasti seotud käsitletava muusikapalaga ning arvestagu tegelikke vajadusi ja võimalusi. Kui laul ei vaja selgitavat ega võimalda kasvatavat vestlust, siis ei tule neid kunstlikult tunnile külge pookida. Pealetükkivus ja ebasiirus võivad avaldada soovitle vastupidist mõju.

Õpetamise ja kasvatamise seostamine laulutunnis on õnnestunud, kui õpetaja on suutnud panna õpilased laulu lauldes või muusikat kuulates kaasa elama sellele mõttele

¹ Н. Л. Гродзенская. Воспитательная работа на уроках пения. Москва, 1953, стр. 90—91.

või tundele, mida on helindis kujutatud. Kui õpetaja armastab muusikat ja suudab sealjuures õpilastele sugestiivselt mõjuda, siis õnnestub tal võib-olla mõne sõna või dirigeerimisžestiga öelda palju ja sütitada õpilastes sama tunde, mis elab muusikas.

Järgnevad leheküljed esitavad näiteid kommunistliku kasvatustöö võimalustest ja viisidest laulutunnis. Näited ei pretendeeri ainuvõimalikkusele ega ainuõigsusele. Nende ülesandeks on vaid mõtete jagamine lugejatega.

Nõukogude patriotismi kasvatamine

Nõukogude patriotismi kasvatamisel lähtume

põhimõttest «lähedalt kaugele», s. t. alustame lastele lähedast maailmast — nende kodust, vanematest, kodukoha loodusest. Sellepärast on ka laulutunnis esimesteks kujundatavateks tunneteks armastus ja tähelepanelikkus lapse lähima ümbruse, tema kodu vastu.

Koduteemalisi laule leidub koolilaulikuis² mitmeid, näiteks: lastelaul «Kus on minu koduke», eesti rahvaviis (K. E. Sööt) «Kallis koht», A. Kiiss «Mu koduke» — Laulik I, eesti rahvaviis (M. Körber) «Kodu» — Laulik II, V. Kapp (M. Veetamm) «Meie maja mere ääres», eesti rahvaviis (L. Koidula) «Meil aia-äärne tänavas» — Laulik III jt. Kõik need laulud väljendavad armastust kodu vastu, olgu see kodu siis «vaikne kena kohakene, linnupesa sarnane», «maja mere ääres, kodu kalavete veeres» või paik, kus elavad vanemad, «kes ainult head mull' soovivad».

Kodukoha armsusest ja koduümbruse ilust loob haarava pildi lastelaul «Kallis koht» (Laulik I).³ Seda hingestatud pilti koduümbruse loodusest ja mängupaikadest, mida luuletaja nimetab õnnerajaks, ei saa jätta kasutamata laste tundemaailma mõjutamiseks. Laulu sisu üle mõeldes, tärpanud tundeid oma kodukohaga seostades, püütakse saavutada laulu kasvatuse eesmärk. Nii näiteks põimuvad laulu õppimisse järgmised küsimused. Missugune on see

² Kasutatud on E. Arro, H. Kõrvitsa, A. Velmeti I ja II klassi laulikut, R. Pätsi III klassi ja H. Luki IV klassi laulikut.

³ Autor ei peatu siin ega ka teiste laulude puhul tundmatute sõnade seletamisel, pidades seda enesestmõistetavaks. Käesoleva laulu puhul võivad selgitust vajavateks sõnadeks osutada «kussa», «kingurind», «kullake», «õnnerada».

kodukoht, millest me laulame? (Seal on kasemets ja kingurind. See on ilus koht!) Miks nimetab laps oma kodukohta õnnerajaks? (Sest seal on lapsele nii kallid mängupaigad; seal elavad vanemad, kes tema eest hoolitsevad. See on koht, kus laps on muretu ja õnnelik.) Mis meeldib lapsele oma kodukohas? (Meeldib kingurind, mida nimetab kauniks, ja kasemets, mis on lapsele metsake. Meeldib kõik, sest ta nimetab oma kodu kullaseks ja õnnerajaks.) Mis sinule oma kodukohas väga meeldib? Miks?

Laulu sisu tunnetamine on aluseks laulu ilmekale esitamisele. Teades, et laul jutustab koduarmastusest, lauldakse teda rahulikult, vältides ülepaakumist helitugevusega. Säravamad laulmist tingib keskmine löik («oo-jaa, oo, ja-jaa»), mis rõõmsa, hõiskelise iseloomu tõttu moodustab laulu viisi kulminatsiooni.

A. Kiissi «Mu koduke» (Laulik I) on rõõmsa viisiga südamlilik laul, mis jutustab lapse kodust ja nendest, kes seal elavad — isast, emast, väikesest koerast ja tibatillukesest kiisust.

Laulu õppimist alustatakse mõnelauselise sissejuhatuses, mis viitab sellele, kui armas on meile kodu ja kui meeleldi me seal viibime. Paari küsimusega viiakse laste mõtted oma kodule. Mis sulle oma kodus meeldib? Miks on kodus hea olla? Miks on kodu sulle armas? jne. Laulu «Mu koduke» tundmaõppimist alustatakse õpetaja sõnadega: «Aga missugune on selle lapse kodu, millest me täna laulu õpime?» Laulu kuulatakse õpetaja esituses ning püütakse meelde jätta, missugune on see kodu ja kes seal elavad. Laulu iseloomustades leitakse vastus ka küsimusele: «Millest teile tundub, et kodu on lapsele armas?» (Sellest räägivad laulu sõnad, seda on tunda nii laulu sõnade kui viisi armsusest.)

Laulu ilmekat ettekannet harjutades lähtutakse laulu mõttest. Miks lauldakse sõnu «hoi-llii, hoi-laa!» valjemini? (Siin väljendub heameel, rõõm oma kodust. Miks lõpetame salmi vaikselt? (Kodu armsusest ja vanemate headusest ei laulda valju häälega!)

Ilmekat laulmist harjutades õpitakse ühtlasi laulu sisu sügavalt mõistma.

*

Kodumaa-armastuse kasvatamisel on kodu kõrval lastele väga lähedaseks teemaks loodus.

Loodus on osa kodumaast ja armastus kodumaa looduse vastu on osake armastusest kodumaa vastu. Kodumaa metsad, jõekäärud, viljapõllud, lilled, linnud, loomad — kui palju ilu ja elamusi sellele, kes oskab neid armastada!

Loodus on väga paljude heliloojate ja luuletajate tähelepanu köitnud. Ka rahvalaulude hulgas on mitmeid

looduselaule. Sellepärast leidub õpetajatel valikuks rohkesti laule lindudest, loomadest, lilledest, loodusnähtustest, aastaaegadest jne. Mõned näited: eesti rahvaviis (J. Hermann) «Kevadel», ukraina rahvaviis (R. Kamsen) «Kelgusõit», eesti rahvaviisid «Mutionu pidu» ja «Piiri, pääri, pääsukene», M. Krassev (M. Klokova) «Orav» — Laulik I; lastelaul (F. Kuhlbars) «Teele, teele kurekesed», A. Kapp (A. Suurkask) «Kevadlaul», ungari rahvaviis (J. Oro) «Sügislinnuke» — Laulik II; M. Krassev (N. Frenkel) «Piibeleht», M. Härma (J. Speek) «Lumi valge nagu samet», J. Haydn (K. Korsen) «Metspardike» — Laulik III; vene rahvalaul «Orus voolamas jõekene kiire», M. Jordanski (A. Prišelets) «Laul kiibitsast» — Laulik IV ja paljud teised.

Uutes I ja II klassi laulikutes on sellisteks lauludeks: O. Rödli (H. Kaljuste tõlge) «Lenda, pääsulind», J. Koha (V. Väljaots) «Piilupardi laul», Ü. Vinter (S. Lukksepp) «Koer Muki», R. Lätte (H. Mänd) «Aastaegade ringmäng», lastelaul «Juba kased kohavad» — Laulik I; eesti rahvaviis «Lähme mäele», R. Päts (U. Leies) «Muti metroo», lastelaul «Kevadpidu», ukraina rahvaviis «Pääsuke» — Laulik II.⁴

Kuulamiseks võib soovitada järgmisi looduseteemalisi palu: E. Aarne — lauludetsükkel (M. Veetamme sõnad) «Mõista, mõista, kes nad on?» (heliplaat); C. Saint-Saens — lastesüit «Loomade karneval» (heliplaat); E. Tamberg «Käod kukuvad», «Rähn», «Varesepojad» (E Tamberg «Seitseteist klaveripala lastele», Tln. 1961); R. Tobias — «Sügistuul», «Lumehelbed», «Igatsus kevade järele» (R. Tobias «Kümme klaveripala lastele»); A. Garšnek — «Halb ilm», «Kured lendavad ära» (A. Garšnek «Kümme klaveripala», Tln. 1961); E. Vörk «Karjamaal» (Klaveripalu lastele eesti heliloojailt; P. Tšaikovski «Lõoke» (P. Tšaikovski «Lastalbum»); V. Rebikov — «Karu» (Laulik IV), R. Krug «Kägu» (Laulik III), S. Prokofjev «Petja ja hunt» (heliplaat) jne.

Eesti rahvaviis «Kevadel» on väga armastatud ja paljud lauldud lastelaul — looduselaul. Laulu rõõmus viis ja südamlikud sõnad, mis jutustavad ammuoodatud kevadest, kevade võludest ja laste rõõmust tema saabumise üle, loo-

⁴ Käesoleva artikli valmimise ajaks polnud uued algklasside laulikud veel trükist ilmunud, sellepärast oli autor sunnitud oma töös tuginema vanade laulikute lauluvarale.

vad toreda kevademeeleolu. Kes lastest poleks märganud, kui ilus on kevadine loodus linnulaulu, kasekohina ja ojavulinaga! Laulu käsitledes õpetaja juhibki laste tähelepanu sellele looduse ilule, millest jutustab laulu tekst, ja armastusele, millega laulus loodusesse suhtutakse (linnukesed, ojake, pilveke). Ka lapsed rõõmustavad kevade saabumise üle! Miks? (Sest väljas on tore mängida! Päike paistab, linnud laulavad, rohi tärkab.) Õpilasi võib lasta ka jutustada, kus on nende kõige armsamad mängukohad, misugune on sealne loodus ja mis neile sellest kõige rohkem meeldib.

Laulus kirjeldatud loodus muutub lastele veelgi lähedasemaks ja armsamaks, kui laulule lisada matkimisliigutused, võimaldades nende kaudu lastel endil kujutada laulvaid linnukesi, tuules õõtsuvaid kasekesi, hõljuvaid pilvi ja vulisevat ojakest.

Nii näiteks jäljendatakse laulvat linnukest 1. ja 3. sõrme liigutustega — «noka sulgemise ja avanemisega»; kasekesi matkitakse pea kohale tõstetud kätega ja ülakeha külgpainutustega; pilvi ja ojakest kujutatakse käte laineliste liigutustega, kord ülal pea kohal, kord enda ees. Salmide teisel poolel väljendatakse laste rõõmu saabunud kevade üle kas rütmilise plaksutamise (1. salm) või tantsulise liikumisega (2. salm; jooksusammul keerlemine päripäeva, käed puusas).

Toreda talvemeleolu toob klassi lastelaul «Kelgusõit» (Laulik I).

Laulu vallatult hüplev viis meenutab uljalt mäest alla kihutavat kelgusõitu. Laulu tekst aga jutustab talvelooduse ilust — luhal säravast jääst ja lumest, helkivatest lumehelvestest ning lumekuubedes kadakatest.

Laulu sidumisel laste endi talvelõbudega on sobiv nende sõidumõnud ühendada elamustega, mida pakub talvelooduse ilu. Küsimused õpilastele, nagu: misugune loodus on sinu kelgutamispaigas? mis sulle seal kõige rohkem meeldib? — juhivad õpilasi oma talvelõbude kõrval ka talvise looduse ilu tähele panemä.

Laulu õppimisel avatakse salmhaaval laulu tekst. On õpetaja hea joonistaja, võib laulu sisule anda elamusliku väljenduse piltides, tuues igast salmist esile olulise. Nii kujutatakse 1. ja 5. salmis hangest alla kihutavat kelgusõitjat, 2. salmis avarat lumevaibaga luhta, 3. salmis toredamuustrilisi lumehelbeid, 4. salmis karjamaad lumekuues kadakatega.⁵

Laulu esitamisel püütakse edasi anda laulu meeleolu — rõõmu lõbusast kelgusõidust ja ilusast talveilmast. Ühiselt arutletakse, kuidas selleni jõuda. Leitakse, et laulda tuleb elavalt, hoogsalt ja sellise rõõmutundega, nagu kihutaks ise kelguga hangest alla.

⁵ Näide on pärit Tallinna 21. Keskkooli õpetajalt V. Toomilt.

Rõõmsat meeleolu aitab tõsta rütmipillide saade. Eriti toreda talvemeeleolu loob aisakellukese kasutamine rütmisaateks.

Väga populaarseks ja armastatud lauluks loomadest ja lindudest on «Mutionu pidu».

Selle laulu elav viis ja lõbusad sõnad valmistavad lastele palju rõõmu. Kellele siis ei meeldiks olla mutionu külaline ja osa võtta tema toredast peost! Laul, mis jutustab sellest, kuidas mutionu lahkesti võõrustab nii karvaseid kui sulelisi metsaelanikke, on juba oma iseloomult selline, et äratab sümpaatiat nii peoperemehe enda kui tema külaliste vastu.

Seoses laulu õpetamisega tutvustatakse ka peotegelasi endid. Ei oleks halb, kui neid isegi «nägupidi» tundma õpitaks, sest lastele, eriti linnalastele, võib mõnigi külaline hoopis tundmatu või ainult kuulu järgi tuttav olla (näit. mutt, kull, kaaren). Sellepärast toome klassi kaasa ka loomade ja lindude topiseid, pilte neist (kui need laulikus puuduvad), aplikatsioone või kasutame tahvlijooniseid. Peotegelaste tutvustamisel ei unustata ka looduskaitse põhimõtteid: linde ja loomi tuleb hoida ja kaitsta, nad esindavad meie kodumaa elusat loodust!

Sisseelamist loomade maailma soodustab õpilaste «kehastumine» pidulisteks, s. t. — laulu esitamine matkimisliigutustega⁶. Nii esinetakse kordamööda karuvanana, okaskerase siilina, nudisabase jänese, nupuka kaarnana, kullina jne.

Lõbusasti lauldes ja mängulisest tegevusest rõõmu tundes muutuvad ka loomad — pidulised lastele lähedasemaks ja armsamaks.

Üheks emotsionaalsemaks lastelauluks lindudest on «Teele, teele, kurekesed» (Laulik II).

See on meeleolukas jutustus lahkuvatest kurgedest, kelle lendu saadavad laste soovid taaskohtumisest kevadel. Mõttevahetus laulu teksti üle avab laulu kasvatusliku tuuma. Kuhu lendavad linnud sügisel? (Linnud lendavad kaugele lõunasse, sinna, kus on soe ja kus jätkub toitu.) Miks lapsed ootavad linde tagasi? (Lastele meeldivad linnud. Kui kurb oleks loodus ilma nendeta! Lapsed teavad, et linnud on väga kasulikud). Niisama oluline, kui laulu mõtte avamine on tema laulmine nii, et lapsed laulule kaasa elaksid. Sellepärast ei laulda laulu algusest lõpuni läbi ühtaolise helitugevusega, vaid teksti meeleolu muutused tuuakse esile laulu ettekannet dünaamiliselt muutes. Laul annab selleks häid võimalusi, kuna nii teksti kui meloodia dünaamiline tõusujoon langevad kokku. Kord-korralt helitugevuse kasvades jõutakse kulminatsioonini, milles väljendub laste soov lindudele. Selleks sooviks on, vaatamata salvide erinevatele sõnadele, — tulge jälle tagasi!

Laulame laulu nii, et see soov tõepoolest laulus väljenduks!

⁶ Matkimisliigutuste kirjeldus leidub käsiraamatus «Tööst muusikaringides». Tallinn, 1960.

Võimalusi loodusearmastuse kasvatamiseks pakuvad ka eespool loetletud instrumentaalpalad. Vastavalt tunni teemale valitakse kuulamiseks sobiv muusikapala, mille ülesandeks jääb kaasa aidata tunni kasvatusliku eesmärgi mõjulepääsemisele. Kui õpitavaks lauluks on näit. «Muti-onu pidu», sobib kuulatavaks palaks valida V. Rebikovi «Karu». Muusikapala kuulamine ühendatakse näiteks laulu 3. salmi («Vantsis uhkelt karuvana . . .») õppimisega. Õpetaja mängib klaveril nimetatud pala, õpilased püüavad mõistatada, mis on selle pidulise nimi, kes järgmisena kohale jõuab. Ühtlasi püütakse anda muusikale iseloomustus. (Missugusena ja milliste muusikaliste väljendusvahenditega on helilooja kujutanud peokülalist mesikäppa?)

Õppides eesti rahvaviisi «Kevadel», kuulatakse näiteks P. Tšaikovski klaveripala «Lõoke», E. Tambergi «Käod kukuvad» või R. Krugi «Kägu». Esitatud pala püütakse iseloomustada järgmiselt: keda on siin helilooja kujutanud ja kuidas? missugune meeleolu on sellel palal ja miks on helilooja andnud talle niisuguse meeleolu? jne. Kui koolil on heliplaate linnulauluga, võib neist mõnda ka laulutunnis kuulata, et tutvuda nende hääliitsustega, mis on olnud heliloojaile inspiratsiooni allikaks, kui ka «originaali» võrdlemiseks selle «töötlusega».

I ja II klassis on kodumaa-armastuse kasvatamisel peateemadeks kodu, koduümbrus ja loodus. Teemaderingi laienemisega minnakse kord-korralt ja klass-klassilt kaugemale, jõutakse oma perekonnast nõukogude riigi rahvaste perre ja oma kodukohast suurele kodumaale.

Kodumaa-armastuse kasvatamiseks laiemas ulatuses, kui see toimus eespool esitatud näidete puhul, sobivad järgmised laulud: M. Starokadomski (O. Vössotskaja) «Laul vanemaist vendadest», bulgaaria laul «Koolikell», D. Kabalevski (A. Prišelets) «Meie maa» — Laulik III; A. Pajupuu (A. Pajupuu) «Võidu teel», E. Arro (J. Smuul) «Meri», A. Lepin (G. Rubljov) «Geki lauluke» — Laulik IV; J. Dunajevski (V. Smidthof) «Nõukogudemaa on hea meil elada», A. Sõber (J. Kaidla) «Õnnelik noorus», A. Blumberg (V. Vinnikov) «Timurlaste laul», D. Kabalevski (V. Viktorov) «Täheke» — Pioneeride laulik (Tln. 1965) jt.

Lastele lähedase maailma — kodukoha oskusliku seostamise kohta mõistega «kodumaa» toome näite teenelise õpetaja V. Toomi poolt II klassis antud tunnist, kus õpiti

eesti rahvaviisi «Kodu» («Vaikne, kena kohakene»). Seose loomisel lähtus õpetaja laulu sõnadest. Seostamine toimus järgmiselt.

Laulu õpilastele tutvustades juhtis õpetaja laste tähelepanu laulus kirjeldatud kodukoha ilule («selge allikas seal voolab, sirge kask kasvab õues, aias õitseb õunapuu»). See on kaunis kodupaik, mille ilu laulik veel täiskasvanuna hellusega meenutab. Edasi nimetas õpetaja, et meie kodumaal on palju kauneid paiku. Kõik need paigad on kellelegi kallid. Kõrged mäed karestikuliste ojadega ja sügavad orud viinamarjaistandikega on kodumaa kõige lõunapoolsematele elanikele armsateks paikadeks. Lopsakad metsad on lahutamatud siberlaste kodukohtadest.

Järgnevalt esitas õpetaja lastele kuulamiseks vene rahvalaulu «Orus voolamas jõekene kiire», paludes neid laulu põhjal kirjeldada siin kujutatud paiku ja mõelda, kus Nõukogude Liidus võiksid sellised paigad (ääretult laiad põllud, nurmed lõputu väli) esineda. Kuigi mõistatamine polnud õpilastele kerge, jõuti lõpuks siiski üksmeelele, et laulus kujutatakse Venemaa looduse ilu. Laulude võrdlemisel iseloomustati neid mõlemaid rahulikult voolava viisiga südamlike lauludena, sest mõlemad kirjeldavad armsaid koduseid paiku — üks eestlase, teine venelase sünnimaal.

Laulu «Kodu» õppimisel aga taotleti ilmekust (laulu ilusa teksti selge hääldamine, liiga valju laulmise vältimine) ja elamuslikkust. Selgeksõpitud salme lauldi klaveri kaasmänguga.

Teine tund, milles õpetaja õpilaste mõtted nõukogude kodumaale suunas, oli seotud D. Kabalevski laulu «Meie maa» («Laulik» III) õppimisega.

Laulu tutvustava ettekande kuulamisele lisati ülesanne jutustada, millisena laulu autor meie kodumaad kujutab. (Õpilased: «Kodumaa on kaunis. Siin kasvavad valgetüvelised kased, õitsevad toomingad, on suuri mägesid ja päikesepaistelisi orge.»)

Teksti lahtimõtestamisel aetas õpetaja pearõhu viimase salmi sõnadele «kuldne põli on meil, lastel». Mida on nende sõnadega mõeldud? Hargnes vestlus sellest, kuidas meie riik laste eest hoolitseb (uued ilusad koolimajad, lasteaiad, pioneeride paleed, pioneerilaagrid, tasuta kooliharidus, tasuta arstiabi). Võrdluseks tõi õpetaja näiteid nende laste elu- ja õppimistingimuste kohta, kus rahva heaks on suudetud veel vähe ära teha (tööliste vaesus, koolide vähesus, arstiabi puudumine), vihjates sealjuures ajalehepiltidele (pildid lastest, kel pole kodu ega isegi riideid seljas). Vestluses ei unustatud rõhutamata mõtet: mida aga peavad lapsed selleks omalt poolt kodumaale andma, et pälvida nii suurt kinki.

Lauluga töötamisel taotleti dünaamilist ilmekust (helivaljuse tõus üleminekul lõpuosale, selle alguslausete laulmine fortes), lastes õpilastel endil dünaamilisi tõuse põhjendada (laulu viis, tõustes kord-korralt kõrgemale, muutub järjest pingelisemaks, aidates rõhutada laulu peamõtet: kodumaa, sa ikka kallisl!).

Nii laulu harjutades, dūnaamilisi tōuse esile tuues ja neid pōhjudades õpiti ūhtlasi laulu sisu sūgavamalt mōistma ja laulu peamōtet — armastust kodumaa vastu — lauldes edasi andma.

*

Head vōimalused nōukogude patriotismi kasvatamiseks avanevad seoses riiklike tähtpäevade pūhitsemisega.

Tähtpäevade pūhitsemine on pidulikuks sūndmuseks kogu kooli elus, mis ei jāta mōju avaldamata laste mōtteja tundemaailmale. See pidulikkus kandub pāevakohaste laulude õppimise ja muusika kuulamise kaudu ka laulutundi, ja seda juba ammu enne tähtpäeva saabumist.

Tähtpäevad, millede pūhitsemine koolides tavaliselt pidupāevaks kujuneb, on jārgmised: Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapāev, rahvusvaheline naistepāev, V. I. Lenini sūnni-aastapāev ja tōöraha rahvusvahelise solidaarsuse pāev 1. mai. Nende tähtpäevade pūhitsemist me ei oskagi ette kujutada ilma muusikata. Lisaks loetletud tähtpäevadele leidub kalendris veel teisigi, millede pūhitsemine toob koolitōosse vaheldust, andes samal ajal hāid vōimalusi õpilaste maailmavaate kujundamiseks. Need on: Nōukogude Armees aastapāev, vōidupūha, konstitutsioonipāev jt.

Juba õppetōo planeerimisel on vaja arvestada tähtpäevi ja õigeaegselt ning ettekavatsetult asuda pāevakohaste laulude õppimisele.

Tähtpäevadeks sobivaid laule: M. Terri (A. Mirka) «Peotants», A. Viro «Meie armee», M. Terri (J. Kaidla) «Mai-pūhal», L. Šulgin (M. Ivensen) «Lenini pilt» — Laulik I.

M. Krassev (T. Spendiarov) «Laul Leninist», M. Krassev N. Zakovski) «Oktoobripūhade laul» — Laulik II;

M. Hārma (A. Oengo-Johanson) «Emakesele», Z. Levina (T. Spendiarova) «Laul Leninist», M. Terri (J. Kaidla ja A. Mirka) «Meie sangarid», V. Vitlin (N. Frenkel) «Nōukogude Armees», revolutsiooniline laul «Julgesti, vennad nūūd tōole» — Laulik III;

B. Maizel (M. Rudermann) «Rahupooldajate laul», V. Solovjov-Sedoi (S. Pogorelovski) «Piirivalvurid», L. Tauts (P. Rummo) «Lenini teel», A. Aleksandrov (O. Vōssotskaja) «Lendurid» — Laulik IV;

A. Pahmutova (N. Dobronravov, S. Grebennikov) «Gaidar meil vapralt sammub ees», B. Kōrver (M. L. Alamaa)

«Koolinoored nõuavad rahu», H. Kaljuste (K. Korsen) «Mida soovis meile Lenin», A. Ostrovski (L. Ošanin) «Olgu jääv meile päike», A. Blumberg (L. Hainsalu) «Pioneeride laul Leninist», A. Blumberg (L. Kondrašenko) «Piirivalvurite noorte sõprade marss» — «Pioneeride laulik» (Tin. 1965) jne.

Utes I ja II klassi laulikutes sobivad sel eesmärgil kasutada: A. Ostrovski «Paraad Punasel väljakul», E. Tamberg (U. Leies) «Lipp» — Laulik I; R. Päts (H. Mänd) «Olen nüüd oktoobrilaps», R. Päts (R. Parve) «Meie kallis armee», R. Päts (R. Parve) «Minu vend on sõjamees», A. Ostrovski (Z. Petrova) «Kallis nimi», R. Päts (J. Kaidla) «Täna läheme tänavale» — Laulik II.

Järgnev näide nõukogude patriotismi kasvatamisest on toodud seoses oktoobripühade tähistamisega I klassis. Tööle on püütud anda võimalikult mänguline iseloom, et tugevamini haarata laste kujutlusvõimet. Päevakohase vestluse osa on püütud viia miinimumini, oletusega, et emakeele tunnis on läheneva pidupäeva tähendus ja tähtsus lastele selgeks tehtud.

Tunnis õpitavaks lauluks on M. Terri «Peotants», mis kujutab endast hoogsalt lauldavat rõõmsat peolaulu tantsulise refrääniga. Laul jutustab sellest, kuidas lapsed oktoobripühal laulavad, tantsivad ning soovivad kõigile rõõmsaid pühi.

Laulu käsitlusele eelneb väike sissejuhatus, mille ülesandeks on laulu seostamine lapsi ümbritseva tegelikkusega, sobiva meeleolu loomine laulu õppimiseks ning huvi äratamine laulu vastu. Sissejuhatuses viidatakse sellele, et lähenemas on väga tähtsad pühad. Kas lapsed teavad, mis pühad need on ja mida siis pühitsetakse? (Need on oktoobripühad. Pühitsetakse meie riigi sünnipäeva.) Aga kuidas pühitsetakse riigi sünnipäeva? (Peetakse paraadi — orkester mängib, marsitakse rongkäigus lippude, loosungite ja õhupallidega. Kõik on väga rõõmsad). Ka meie tahame riigi sünnipäeva pühitseda, rõõmsad olla, laulda, tantsida ja mängida! Selleks õpime laulu, mis jutustab lähenevatest pühadest.

Laulu ettelaulmisele ja kuulamisele lisanduvad järgmised küsimused: Missuguse iseloomuga on see laul? (Laul on rõõmsa iseloomuga). Miks laul on rõõmus? (Sest ta jutustab laste rõõmsast laulmisest ja tantsimisest.) Miks lapsed on nii rõõmsad? (Sest lapsed pühitsevad oktoobripühi. Need on rõõmupühad.) Miks need pühad valmistavad kõigile rõõmu? (Riigil on sünnipäev ja kõikidel on sellest hea meel.)

On laulu sõnad ja viis selgeks õpitud, püütakse laulu ettekardele anda pidupäevasem ilme. Selleks lisatakse laulule rütmipillide saade ja teisele poolele ka tantsuline liikumine. Lauldakse aga nii, et lauljad ise ja ka kuulajad laulust rõõmu tunneksid.

Kui päevakohane laul on selgeks õpitud ja tööõpetuse tunnis punased lipukesed valmistatud, järgneb pidulik tund. See on viimane tund enne pühi ja selle eesmärgiks on üleva oktoobripühade meeleolu süvendamine. Selles tunnis mängitakse palju. Nimelt elatakse «mängult» üle pidulik aktus, peoeskava ja rongkäik.

Tunni algul meenutatakse lühidalt, missugused pühad on kätte jõudnud ja mida me nende pühadega tähistame. Järgneb hünni kuulamine (soovitav heliplaadilt, sest kõige pidulikumalt mõjub hünni esitamine orkestri ettekandes).

Õpilastele selgitatakse, kui seda varem pole tehtud, mis on hünn ja millal seda mängitakse. Hünni aga kuulatakse väärikalt: seistakse sirgelt ja vaikselt. Ka klassis kuulatakse hünni niiviisi. Pärast kuulamist vahetatakse mõtteid hünni üle. Ühiselt leitakse, et muusika oli väga pidulik ja võimas.

Lõbusa kontsertosa esimeseks numbriks on päevakohase «Peotantsu» laulmine koos pillisaate ja tantsulise liikumisega. Laulatakse teisigi õpitud laule ja mängitakse laulumänge. Isegi külalisi võib kutsuda tunnist osa võtma, näit. klassijuhataja, kui ta ise laulutundi ei anna, õppealajuhataja jne.

Tunnis leitakse ruumi ka rongkäigumängule. Selleks mängib õpetaja klaveril mõnd marsilugu või laulatakse mõnd marsilaulu. Kätte aga võetakse tööõpetuse tunnis valmistatud lipukesed ja rongkäik algabki.

Rõõmsas peomeeleolus lõpeb oktoobripühade-eelne tund.

Õppetund, milles valitseb ülev peomeeleolu, aitab õpilastes kujundada veendumust, et Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäevale pühendatud pidustuste taga on tõepoolest midagi suurt ja üllast, mille täielikuks mõistmiseks on vaja veel palju kasvada ja palju õppida. Esialgu aga tunnetatakse päeva tähtsust laulude ja mängude kaudu.

Teisel õppepööras on üheks tähelepanavamaks ja õpilaspere meeli köitvamaks tähtpäevaks V. I. Lenini sünniaastapäev.

Huvitav ja hästi läbimõeldud oli V. I. Leninile pühendatud mudilaskoori tund Viljandi rajooni väikeses 4-klas-silises Longi Algkoolis, mille andis teeneline õpetaja V. Pugal. Tunnis olid oskuslikult ühendatud uue laulu õppimine, varemõpitud laulude kordamine, muusika kuulamine ja selgitav ning laulude sisu avav vestlus.

Tunni muusikaliseks sissejuhatuseks oli õpelastele juba tuntud laulu, L. Sulgini «Lenini pilt», laulmine. Selle ühiselt lauldud laulu meeleolust kantuna arenes vestlus õpilaste ja õpetaja vahel: miks on Lenin kõikidele lastele kallis?

Pärast lühipeatust Lenini elul ja tööl asuti õppima L. Tautsi laulu «Lenini sünnipäeval.»

Kontserdiliku iseloomu andsid tunnile solisti ja ansambli esinemine. Soololaulu, L. Tauts «Lenini teel», esitas IV klassi õpilane. Tütarlaste ansambli esituses kuulati M. Jordanski laulu «Lenin, valgepäine poiss» ja poeglaste ansambli esituses T. Popatenko laulu «Tuttav maja». Tund lõppes koori esinemisega. Lauldi tunnis õpitud laulu «Lenini sünnipäeval» ja varemõpitud laulu — M. Krassev «Laul Leninist».

Tunni kasvatuslik väärtus ei seisnud ainult selles, et tund oli pühendatud V. I. Lenini sünniaastapäevale ja et seal lauldi laule Leninist, vaid suurel määral selles, et õpetaja oli aegsasti ettevalmistusi teinud tavalisest erineva kooritunni läbiviimiseks ja oli tunni käigu põhjalikult läbi mõelnud. Nii näiteks oli tund üles ehitatud kolmele alateemale, millega õpetaja tagas tunni mitmekesisuse, kuid samaaegselt ka terviklikkuse, andes õpilastele muusikaliste piltide ja muusikalise elamuse kaudu ülevaate meie riigi esimesest juhust. Need tundi kandnud alateemad olid: 1) Lenini lapseõlv ja kodukoht; 2) Lenin — riigi juht ja 3) mälestus Leninist jääb. Samuti polnud õpilastel võimalust esitatud laule passiivselt kuulata, vaid nende tähelepanu oli juba enne kuulama asumist aktiveeritud õpetaja esitatud küsimustega: mida töötab pioneer kodumaale? (L. Tauts «Lenini teel»), millisena näeme Leninit lapsena? (M. Jordanski «Lenin, valgepäine poiss»), millest jutustab laul «Tuttav maja» (T. Popatenko «Tuttav maja»).

Meelde on jäänud õpetaja V. Toomi poolt antud Nõukogude Armees aastapäeva-teemalised tunnid I ja IV klassis.

I klassis õpiti A. Viro laulu «Meie armee», millest õpilased, eriti poeglapsed, on vist küll alati rõõmu tundnud. Nii oli ka selles tunnis. Elevusega avaldati oma muljeid laulu kohta («See on tore laul! On niisugune tunne, nagu toimuks midagi võimsat!») Laul, mis jutustab Nõukogude Armees aastapäevast (marssivatest sõjameeste ridadest, verevatest võidulippudest ja lennukitest — teraslindudest) ning mille rahulik, kuid rühikas marsilaadne viis on sõnades väljenduvat uhkustunnet hästi edasiandev, mõjub tõe-poolest lastele haaravalt. Eriti siis, kui õpetaja oskab laulus peituvat «võlujõudu» esile tuua.

Laulu elavast käsitlesest ja elamuslikust laulmisest sündinud meeoleu aitas süvendada muusika kuulamine. Kuulatavaks palaks oli A. Novikovi «Suvorovlaste marss».⁷

Nii muusika kuulamine, noori marssivaid suvorovlasi kujutava pildi vaatamine, õpetaja jutustus kuulsa väejuhi Suvorovi nimelise sõjakooli kasvandikest kui ka muusika järgi ümber klassiruumi marssimine, mille juures isegi paberist kiivrid «kaasa mängisid», moodustasid tunni meeoleolise kulminatsiooni. Mida aga tundsid õpilased, sellest kõnelesid kõige paremini laste säravad silmad ning vapper marsisamm.

IV klassis õpiti V. Solovjov-Sedoi laulu «Piirivalvurid». Laul jutustab lastest, kes mängivad piirivalvureid — «meil pink vahit

⁷ Pala on kogumikus E. B. Давыдова, С. Ф. Запорожец. Музыкальная грамота. Москва, 1962.

postiks ja kraavike piiriks, me valvurid vaprad, kel kaitsta on maa!» Laul meeldib lasele. Laste kujutlusvõimet ja fantaasiat haarav tekst, mille helilooja on viisistanud toredaks marsilauluks, on tervikuna väga õnnestunud. See on lastele emotsionaalselt mõjuv patriootiline laul.

Laulus peituvad kasvatuslikud võimalused olid tunnis hästi ära kasutatud. Laulu tekstist lähtudes arenes õpetaja ja õpilaste vahel vestlus kodumaast, kodumaa vaenlastest, kodumaa kaitsjatest ja lastest, kes kodumaa kaitsjaid mängides unistavad sangaritegudest kodumaa heaks. Laulus peituvad ning vestluses avatud mõtted ja tunded leidsid elava muusikalise väljenduse laulmises. Õpetaja haaraval juhtimisel kõlas laul tunneteavaldusena kodumaale, mille kulminatsiooniks kujunes vaenlasele sihitud laululõik: «Seis! Kes on seal? Seas! Kes on seal? Ei mööda siit pääse, ei mööda siit saal!»

Väga oluliseks laululiigiks nõukogude patriotismi kasvatamisel on oktoobrilaste ja pioneerilaulud. Need laulud on sisult väga avarad. Nendes kõneldakse laste elust, tegevusest ja tulevikuunistustest, kodumaast, rahvaste sõprussest jne. Laulude sisuline avarus võimaldab ka mitmekülgset kasvatustööd, esmajoones nõukogude patriotismi vaimus, sest juba sõnad «oktoobrilaps» ja «pioneer» sisaldavad endas mõistet «kodumaa noor patrioot». Kuna pioneeri- ja oktoobrilaste laulud on enamasti viisilt rõõmsad ja ka lapsed tunnevad rõõmu nende laulude laulmisest, siis on kasvatuslik mõjutegur seda suurem.

Üks armastatumaid oktoobrilaste laule on M. Rauhvergeri «Oktoobrilapsed» (O. Võssotskaja sõnad). Laulu hoogne ja lõbus viis, mis on nagu loodud selleks, et tuua sära laste silmi, annab hästi edasi laulu teksti mõtte: teenime kõik kodumaad!

Laulu tekst võimaldab ja arusaadavuse huvides isegi nõuab mõttevahetuse arendamist lastega. Tuleb selgitada, kas ja kuidas mõistavad lapsed järgmisi lauluridu: «Selles nimes kestma jääb suur Oktoobrivõidu päev», «noorte leninlaste read — need me suured vennad head», «vanu austame kõik väga, nõrku abistame hädas» ja «teenime kõik kodumaad». Kui teksti mõte on arusaadav ja laulu laulmine valmistab lastele rõõmu, siis on loodud eeldused selleks, et laul, mis on rikas patriootilistest ja humansestest mõtetest, leiab laste hinges soovitud vastukaja.

Samasuguseid patriootilisi ja humanseid mõtteid leiame näiteks järgmistest pioneerilauludest: A. Negro «Helisev laul», M. Fradkin «Pioneeride marss», V. Muradeli «Pioneeride spordilaul», A. Ridali «Väike pioneer» jt.

Esitatu on konkreetseks näiteks sellest, kuidas laulmise ja muusika kuulamise kaudu järk-järgult patriotismitunne areneb, saades alguse armastusest oma vanemate, kodu ja kodukoha vastu ning jõudes välja armastuseni suure kodumaa vastu.

Rahvaste sõpruse kasvatamine

Rahvaste sõpruse kasvatamiseks avanevad laul-

mistunnis head võimalused mitmesuguste rahvaste muusika käsitlemise kaudu. Lauldakse rahvalaule ja kuulatakse rahvapillilugusid, õpitakse erinevatest rahvustest heliloojate laule ning tutvutakse nende instrumentaalmuusikaga. Laulmise ja muusika kuulamise kaudu arendatakse sõprustundeid tunnis käsitletavat muusikapala esindava rahva vastu.

Laulikuist leiame väga palju rahvaste laule, näiteks: vene, ukraina, läti, leedu, saksa, soome, rootsi, poola, ungari jne. laule. Erinevaid rahvusi esindavaist heliloojaist kohtame D. Kabalevskit, W. A. Mozartit, O. Merikantot jt.

Kuna kõige tihedam suhtlemine on meil vene rahvaga, siis ka laulude valikus seame esikohale vene rahvalaulu. Alljärgnev vene ja ukraina rahvalaulude käsitus on üheks näiteks sellest, kuidas laulude kaudu on võimalik kasvatada lastes austust ja sõprustunnet teiste rahvaste vastu.

Algklasside laulikuis esinevaist vene rahvalauludest on üheks tuntumaks «Nurme nõlval kasekene kasvas» (Laulik I). See nukrakõlaline, kuid elavatempoliselt lauldav vene rahvalaul jutustab käharpäisest kasekesest, mille okstest pillimeister valmistas kolm kannelt ja ühe bala-laika. (Vene helilooja P. Tšaikovski on seda rahvaviisi kasutanud oma IV sümfoonia.)

Sissejuhatavas vestluses lähtutakse Nõukogude Liidu rahvaste sõprusest. Nii näiteks vesteldakse lühidalt sellest, et meie kodumaal, Nõukogude Liidus elab palju rahvaid (lapsed püüavad neid loetleda, nimetades ühtlasi, missugune rahvas neist on kõige suurem) ja et Nõukogude Liidu rahvad moodustavad ühise sõbraliku pere. Kuidas väljendub meie rahvaste sõprus? (Abistatakse üksteist, näiteks vahetatakse kaupu. Käiakse üksteisel külas. Võibolla on lapsedki kuulnud armeenia, vene jne. kunstipäevadest Eestis ja meie kunstipäevadest mujal, näit. Armeenias ja Siberis, millest isegi lastekoorid osa võtsid. Lauldakse teiste rahvaste

laule ja tantsitakse nende tantse. Ehk teavad lapsedki nimetada mõnd rahvalaulu või rahvatantsu, eriti siis, kui nad neid on õppinud.)

Rahvalaulu «Nurme nõlval kasekene kasvas» õppimisel juhitakse õpilaste tähelepanu selle laulu omapärale. Erinevana paljudest algklassides õpitavatest rahvalauludest on see laul elavatempoline, vaatamata meloodia kargele, isegi veidi nukrale kõlale. Laulu omapäraks on ka salmi 2. pooles lauldavad sõnad «ljuuli, ljuuli», millel polegi õieti tähendust, nii nagu sõnadel «kaske, kaske» eesti rahvalauludes. (Võrdluseks võib lauldagi mõnd sellist eesti rahvalaulu, näit. «Tiiu talutütrest»). Õpitava laulu tekst annab põhjuse armastatuima vene rahvapilli balalaikaga tutvumiseks. Vaadeldakse balalaika pilti või pilli ennast, kui võimalik, siis tutvutakse ka teise pilli — gusliga, mis on sarnane meie kandlega. Vestluses mainitakse sedagi, et kasemetsad on vene looduse omapäraks ja et kask on venelaste armastatuim puu — nende rahvuspuu.

Muusika kuulamise osa tunnis täidetakse vene rahvapillimuusikaga, milleks valitakse mõni lihtne pala balalaika või rahvapillide orkestri esituses. On koolis ka vene õppekeele klassid, võib leida ehk koguni õpilase, kes esitaks lastele balalaikal mõne pala.

Kuulamiseks, aga niisama hästi ka laulmiseks, sobivad veel vene rahvalaulud «Läksid sõbratarid laande» ja «Vanja mängib vilepilli» I klassi laulikust. Kuulatavaks instrumentaalpalaks võib aga kasutada ka mõnd P. Tšaikovski klaveripala «Lastalbumist», näit. «Kamaarinskaja» või «Vene laul».

Lauldes lastega vene rahvalaulu, kuulates vene instrumentaalmuusikat ja tutvudes vene rahvapilli balalaikaga, õpitakse ühtlasi tundma vene rahvakunsti omapära. Meelde jäävad vene rahvalaulude lõbusus, kuigi tundmatud pole ka nukrad meeolud ja vene rahvatantsude tulisus. Ning meelde jääb ka see, et rahvakunstis leiab väljendust rahva iseloom.

Õppides ukraina rahvalaulu «Vihmake» (Laulik IV), astume sõprussuhetesse ukraina rahvaga.

Esimeseks küsimuseks on: kas lapsed teavad, kus asub Ukraina? (Asub meist lõuna pool, Nõukogude Liidu läänepiiril. Sellest ka riigi nimi: крайний = äärmine, äärel asuv).

Vesteldakse sellestki, et kuigi Ukraina asub meist kaugel, tunneme meie ukrainlasi siiski. Ukraina töörahva virku käsi meenutab meile kõigile pakike kodus kõõgikapis pealkirjaga сіль (sool). Ukraina rahva temperamendist ja lõbusatest puhke- ning pidupäevadest jutustavad ukraina rahvalaulud ja rahvatantsud. Kindlasti tunnevad õpilasedki mõnda nendest, näiteks rahvatantsu «Нопакк», mida meil mõnikord isegi laste rahvatantsuringid tantsivad. (Õpetaja mängib rahvatantsu kuulamiseks ette. Õpilased iseloomustavad: muusika on väga elav ja hoogne, küllap tants ise on samasugune.)

Õpitavat rahvalaulu «Vihmake» iseloomustatakse meeleolult vaheldusriikka lauluna. Sellisena püüab teda õpetaja juba oma ettekandes õpilastele tutvustada. Laulu viimistlemisel pööratakse erilist tähelepanu ettekandelistele nüanssidele, nagu tempo ja dünaamika vaheldusrikkus, püüdes tabada seda ukrainalikku, mis annab laulule oma võlu. Sellepärast alustatakse viisi rahuliku pianoga, et kohe võiks järgneda dünaamiline tõus fortresse ja pikalt ning mõttlikult väljapeetud fermaat («Vihmake, vihmake, jäta sadu järele!»). Sissejuhatavale palvele järgnev laululõik sisaldab samuti dünaamika ja tempo elementide mitmekesisust: piano, dünaamiline tõus ja kahanemine («tares nutab nooruke nii kui puurilinnuke»), dünaamiline tõus, tempo aeglustumine, fermaat-mõttepaus (sõnade kordus: «tares nutab nooruke») ja elavatempoline lõpufraas («nii kui puurilinnuke»).

Kirjeldatud esitusplaani püütakse jälgida kõigi kolme salmi laulmise juures.

Mitmesuguste rahvaste laule õppides on soovitatav leida ikka midagi huvitavat, mis aitaks lisaks õpitavale laulule seda rahvast lastele lähendada. Selleks võib olla pilt rahvariities noortest, vihje mõnele meie vabariigis tuntuks saanud tootele jne. Moskva 208. kooli õpetaja A. Televitš kasutas rahvaste sõpruse kasvatamiseks isegi ajalehe abi. Õpetades lastele tšehhi rahvalaulu ning vesteldes lastega laulu sisust, põimis õpetaja oma jutustusse tšehhi poisikese Jaroslav Kubeši kirja, mis oli avaldatud ühes ajalehe «Pionerskaja Pravda» numbris. Selles kirjas, mis kõneles sügavast sõprustundest nõukogude rahvaste vastu, olid järgmised tähelepanuväärivad read: «Meie rahvas ei unusta kunagi neid, kes meid vabastasid. Ainult Nõukogude Liit tuli meile appi, päästes meid vaenlastest».⁸

Kuigi rahvaste sõpruse kasvatamisel laulutunnis on oluline koht täita just rahvalauludel, leidub selleks sobivaid laule ka pioneerilaulude hulgas. Need laulud on laulmiseks jõukohased enamasti kooli vanemas astmes, kuid algklassides võib neid kasutada õpilastele ettelaulmiseks. Näiteks⁹ L. Normet (M. Bojanžu) «Rutta, kirjake!» («Rutta, kirjake, lenda kaugele, üle metsade, mägede, vee! Kauge kaaslane, saame sõpradeks, Kremli täht meile valgustab teed»), V. Loktjev (L. Ošanin) «Laul sõprusest» («Sõprus! Sõprus! Sinust laulavad kõik noored.» — «Kuulgu meid kõik ilma kaared — Moskva, Kiiev, Gruusia . . .»), A. Sõber (J. Kaidla) «Õnnelik noorus» («Laule täis on Volga stepid, kuum Ar-

⁸ Н. Л. Гродзенская. Воспитательная работа на уроках пения. Москва, 1953, lk. 43.

⁹ Pioneeride laulik. Tallinn, 1965.

tek ja Haanja mäed.») jt. Samal eesmärgil võib kasutada ka mõnda rahulaulu, nagu näiteks A. Ostrovski (L. Ošanin) väga populaarseks saanud laulu «Olgu jääv meile päike» («Truu sõber hea, mind usu sa, rahvad kõik ihkavad rahu.»).

Toreda näite rahvaste sõpruse kasvatamisest laiemas ulatuses, kui seda on klassitunnis tehtav töö, võib tuua väikesest Longi Algkoolist.

Kool võtab osa sõprusringist kolme liiduvabariigi — Eesti, Läti, Leedu vahel teemal «Balti meri — rahumeri». Peale kirjavahetuse ja sõprusalbumi koostamise kajastub see ka kooli muusikalises töös.

1965. aasta sügisel, kui kooli külastas Läti NSV Cesise rajooni Kudumi 8-klasiline Kool, tervitati külalisi A. Ostrovski lauluga «Olgu jääv meile päike», mis oli selgeks õpitud osaliselt isegi läti keeles. Külaliste muusikaliseks vastukingiks oli läti rahvalaul «Sudmanilas», mis meeldis Longi Algkooli õpilastele sedavõrd, et paluti ka endile selle laulu nooti. Kui külalised olid lahkunud, asuti laulu õppima akordionistide ansambliga. Samas küpses aga mõte saata oma kaugetele sõpradele kingiks helilint Longi Algkooli õpilaste laulu ja pillimänguga. Hoolega harjutati läti rahvalaulu «Kukeke» ja korraldati külaliste tervitamiseks õpitud laulu «Olgu jääv meile päike», virgalt libistati sõrmi üle akordioniklahvide. Lõpuks valmiski lint, mis hoolikalt pakituna rändas huvitava kingina oma sõpradele Läti koolist, sisaldades eesti koolilaste laulu ja pillimängu.

Austuse kasvatamine töö ja töötajate vastu

Tööaustuse kasvatamine algab juba pisimagi õppeülesande kohusetruu täitmise nõudmisest. Õpilase iga koolipäev on tihedasti seotud tööga ja vajadusega suhtuda töösse tõsiselt. Nii on see ka laulutunnis. Kuid austuse kasvatamisel töösse ja töötajasse on laulutunnis oma osa täita ka töölauludel ja tööteemalistel muusikapaladel.

Töölaule on laulikuis palju, näiteks: M. Terri (A. Mirka) «Sügis aias», eesti rahvaviis «Meie kiisul kriimud silmad», eesti rahvaviis «Töömäng», M. Terri (M. Terri) «Laul ja töö» — Laulik I; eesti rahvaviis (J. Tamm) «Ketramas», L. Tauts (Õ. Seiman) «Koolis», saksa rahvaviis «Meistri-

mehed», A. Velmet (K. Sild) «Väike kaevur», A. Velmet (M. Mets) «Väike aednik» — Laulik II; bulgaaria laul «Koolikell», R. Päts (E. Enno) «Heinaaeg on ikka nii», M. Krassev (J. Oro) «Puutööliste laul» — Laulik III; eesti rahvaviis (D. Vaarandi) «Lõikuse laul», A. Aljabjev (P. Jeršova) «Laul noorest sepast», kaanon «Sepapoisid» — Laulik IV jne.

Uutes I ja II klassi laulikutes on sellisteks lauludeks näiteks: B. Kõrver (V. Zost) «Aabits», R. Päts (O. Roots) «Õppima kõik peame», R. Päts «Traktor» — Laulik I; G. Ernesaks (E. Esop) «Kangelane», R. Päts (H. Mänd) «Ma teen üht tööd», V. Tormis (L. Tormis) «Kraana», eesti rahvaviis (P. Rummo) «Kolhoosilaste suvi» — Laulik II.

Töölaulude hulgas on palju niisuguseid laule, mis lisaks kasvatusliku suunaga vestlusele võimaldavad matkimisliigutuste abil lastel endil laulus kirjeldatud töö tegemist läbi elada. Võimaldame õpilastele seda, eriti I klassis! Nii saavad ka nemad osa sellest töörõõmust, mis väljendub laulus.

Üks esimesi töölaule, mida äsja kooli tulnud õpilastega sobib laulda, on M. Terri «Sügis aias» (Laulik I).

Laul maalib humoristlikult lõbusas laadis pildi virkadest lastest, kes juurviljaaias saagi koristamisel agaralt töötavad. Rõõmsas askelduses koristatakse peenardelt rohked sügisannid: kaalikad, mis on suured nagu pada, punapoisid-porgandid, pikad petersellid ja rasked kapsapead. Laulu lõbus tekst nagu kutsuks vestlema sügisestest töödest aias. Lastel lubataksegi jutustada oma töörõõmudest. (Missuguseid vilju sa aias koristasid? Kuidas? Miks on üldse vaja teha tööd? Miks öeldakse nii: töö kiidab tegijat?)

Kuigi laulu vilkalt liikuv rõõmus viis juba isegi annab edasi toredat töömeeleolu, muutub rõõm tööst lastele mõistetavamaks, kui neil endil tuleb mängides läbi teha koristustöö aias. On laulu viis ja sõnad selgeks saanud, siis algabki mäng. Reinude, Jaanide, Minnide ja Mannidena tõtatakse kerge jooksusammuga aeda. Et kaalikas, mille lehed laiuvad mööda maad, on ise suur kui pada, seda kujutab kätesõõr õhus. Kui raske on niisugust kaalikat välja tõmmata, seda tunneme kumardunud ülakeha aeglasest sirutamisest, raske kaalikas meid kätest tagasi hoidmas. Hoopis kergem on porgandeid noppida. Kuidas nad «naks ja naks» mullast välja tulevad, näeme jällegi käte tööst (väljasirutatud teise sõrmega käed liiguvad laulutaktis üles-alla). Petersellide pikkust aga iseloomustab kõrgele pea kohale tõusev käsi.

Töö lauluga lõpebki kollektiivse musitseerimise-mängimisega, ühise rõõmuga ühisest tööst.

Väga mitmeid töid tutvustab lastelaul «Töömäng» (Laulik I).

Vastavalt salmide arvule (välja arvatud viimane, kaheksas salm) on neid töid seitse. On päris loomulik, et laulu õppimisse lülitub kasvatusliku momendina vestlus sellest, kui vajalik on igasugune töö ja et töö, mida tehakse hästi, on alati austust vääriv. Lapsi võib lubada rääkida ka oma vanemate tööst ja sellestki, kuidas nad oma vanemaid abistavad. Laul ise aga võimaldab lastel esineda kõikide laulus kirjeldatud «ametiteestena», lauldes ja mängides nende tööst osa võtta. Nii ollakse kord Jüri, kes saeb pesu, külvab põllul, taob rauda ja puhub pilli, või Mari, kes peseb pedu, õmbleb ja koob sukka. Kaheksandaks salmiks on kõik tööd tehtud ja rõõmu valminud tööst väljendatakse tantsuga.

Märksa tõsisem laul on «Lõikuselaul» (Laulik IV). See rahulikult voolava viisiga laul on jutustus rikkalikku saaki töötava viljapõllu muremõtetest. Et laulus väljendatud mõtted ja tunded jõuaksid õpilasteni, on esimeseks ülesandeks laul ilmekalt ja haaravalt õpilastele kuulamiseks ette kanda. Järgneb laulu teksti mõtte avamine. (Mida laulus mõeldakse põllu muremõtete all? Mida tähendab väljend: mured on mullused? Miks on põhjust mõelda tulevikuks rõõmsate mõtetega?) Laulu õpetamisel püütakse jõuda selleni, et laulu laulmine kujuneks elamuslikuks muusikaliseks jutustuseks põllu muredest ja rõõmudest. Seda püütakse saavutada järgmise tõlgitusviisiga.

Laulmist alustatakse vaikse pöördumisega põllu poole (Miks sa küll, tuuleke, kõrtes nii kahistad? Miks sa, mu põlluke, mõttese vajund?). Laul muutub valjemaks («Muret kas meenutad, hallad kuis ahistand, põletand põuad ja rutjunud rajud?»). Kuid tuules kiikuvad küpsed viljapead hajutavad muremõtted («Oi sa, mu põlluke, mured on mullused, tuul juba kiigutab küpsenud teri») — laul muutub optimistlikumaks, helitugevus tõuseb mezzoforteni ja edasi fortenti. Viimane salm jõuab dünaamilise kõrgastmeni, väljendades rõõmu valminud saagist («Aeg on nüüd tulla ja aeg on nüüd lõigata... laulusid laulda veel õhtulgi hilja.»)

On õpetaja suutnud viia õpilased laulu elamusliku laulmiseni, mis on nagu hümn põllule, võib loota, et ka põllumehe töö suurus ja ilu jäävad helisema õpilaste teadvuses.

Laste endi töö — õppimise tähtsust toonitavad kooliteemalised laulud. Sellisteks on näiteks: bulgaaria laul «Koolilaul» (Laulik III), L. Tauts «Koolis» (Laulik II), lastelaul «Lapsed, tupp!» (Laulik I), eesti rahvaviis «Meie kiisul kriimud silmad» (Laulik I) jt. Ka mitmetes oktoobrilaste ja pioneerilauludes võib kohata kooliteemat, nii nagu üldse tööteemat. Mõned näited: M. Rauhverger «Oktoobrilapsed» (Pioneeride laulik, Tln., 1961 ja 1965), D. Kabaevski «Pioneerisalk» (Laulik III) jne. Kõik need laulud

võimaldavad kasvatusliku suunaga vestlusi, näiteks: mis on koolilapse kõige tähtsam töö? miks on vaja hoolikalt õppida? mida tähendavad sõnad «kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma»? kes ütles «Õppida, õppida, õppida!» ja mida need sõnad tähendavad? jne.

Võimalusi austuse kasvatamiseks töö ja töötajate vastu leidub ka tööteemalistes instrumentaalpalades. Kuulamiseks võib soovitada mitmeid eesti heliloojate klaveripalu, nagu: kaeblik «Linakatkuja» (R. Päts, Klaveripalad lastele eesti rahvaviisidel), töörütmil huvitavalt edasiandev «Niitjad» (E. Aarne, Pioneeride matkapäev, Tln., 1951), vasaralöökidest ja rauakõlinast kajav «Sepikojas» (B. Kõrver, Kümme klaveripala, Tln., 1953), improvisatsiooniline karjaselaul «Halletus» ning energiline «Tööl» (E. Mägi, Kümme klaveripala, Tln., 1958), veskikivide lakkamatut mürinat meenutav «Veskil» (A. Garšnek, Kümme klaveripala, Tln., 1961).

Üheks populaarsemaks algklassides kuulatavaks tööteemaliseks klaveripalaks on J. Jürme «Sepikojas» (R. Päts, Klaverimängu õpetus, II vihik ja Eesti heliloojate klaveripalu I, Tln., 1958). Selles helilindis on autor kirjeldanud lastele hästi mõistetavate muusikaliste kujundite abil sepa tööd.

Helindi käsitlemisel tutvutakse vasaralööke matkivate käikudega vasaku käe partiis ja lõbusa viisiga parema käe partiis, mis ilmselt sepa heatujulist vilet kujutab. Elava ja ilmeka ettekande kaudu loob õpetaja pildi pingelisest ning töötajale rõõmu valmistavast tööst. Pala üle vesteldes tuuakse välja järgmised mõtted: mida on helilooja selles palas kujutanud? missugune on sepa meeleolu tööd tehes? Millest on tunda, et töö valmistab sepale rõõmu? Lõppkokkuvõttes leitakse: helilooja on tahtnud selle palaga öelda, et tubli ja hästi edenev töö on inimesele suureks rõõmu allikaks.

Eriline põhjus töö ja töötajate austamiseks avaneb seoses töörahva rahvusvahelise solidaarsuse päeva — 1. mai tähistamisega. Laulmistunnis tehakse seda päevakohaste laulude õppimise ja ka varemõpitud tööteemaliste laulude kordamisega. Viimane tund enne maipühi kujundatakse pidulikuks tunniks, kus muusikalise tegevuse keskpunktiks jääb lähenev riiklik püha — 1. mai.

Kollektiivsuse, sõpruse ja selfimehelikkuse kasvatamine

Analoogiliselt eespool
käsitletule leidub ka

kollektiivsuse, sõpruse ja selfimehelikkuse kasvatamiseks laulude kaudu häid võimalusi. Selleks sobivad näiteks järgmised laulud:

M. Terri (J. Saar) «Sünnipäeva laul», H. Kõrvits (M. Mets) «Ringmäng», ungari rahvaviis «Salajutt», lastelaul (E. Enno) «Poisid, ritta!», vene rahvaviis «Läksid sõbratarid laande», eesti rahvaviis «Tantsuhoos» — Laulik I;

M. Rauhverger (T. Sakonskaja) «Oktoobrilapsed», A. Ridali (M. Linnamägi) «Väike pioneer», L. Tauts (Õ. Seiman) «Koolis», L. Ljuban (G. Hodossov) «Nääride ringmängulaul», soome viis «Meie armsam mäng» — Laulik II;

Bulgaria laul «Koolilaul», D. Kabalevski (O. Võssotskaja) «Pioneerisalk», R. Päts «Laste marss», V. Lipand (P. Rummo) «Lõkketuli» ja «Kolhoosilaste suvi», eesti rahvaviis (laulumäng) «Me lähme rukist lõikama» — Laulik IV; A. Aleksandrov (S. Bogomazov) «Oktoobrilapsed» — Pioneeride laulik (Tln., 1965) jt.

Uutes I ja II klassi laulikutes sobivad nimetatud eesmärgil kasutada: H. Kaljuste (J. Kaidla) «Tere, kool!» H. Kaljuste (H. Kaljuste) «Võtkem kõik nüüd kätest kinni», S. Taev (S. Taev) «Kõnnisammul liigume» — Laulik I; soome rahvaviis «Lumemees» — Laulik II.

Üheks lihtsamaks laste sõprusest jutustavaks lauluks on eesti rahvaviis «Tantsuhoos». Laul kõneleb sellest, kuidas lapsed üksmeelsete sõpradena kandlemuusika järgi tantsuringis keerlevad ja pillerkaares veerlevad. Piiratud ulatusega meloodia tõttu (diapasoon — intervall kvint) on laul õpitav juba esimestel koolinädalatel, omades seega eeldusi kujuneda lastele üheks esimeseks sõpruslauluks. Laulu sisu avavas vestluses juhibki õpetaja laste tähelepanu sõprustundele, mis väljendub laulu sõnades, eriti laululõigis «anna, sõber, käsi, ega sa ei väsi!» Milline hoolitsev tähelepanelikkus oma kaaslaste vastu väljendub nendes sõnades! Laulu tekstist inspireerituna mõeldakse iseenda käitumisele. Kas ka meie suhtume oma kaaslastesse samasuguse sõbraliku tähelepanuga? Kas me alati oleme lahked, viisakad, abivalmis?

Kuna laul on tantsuna rakendatav, siis anname ka oma õpilastele võimalusi sõpradena tantsuringi koguneda, et rõõmuhoos keerelda ja pillerkaares veerelda.

Laulu tantsuseade on järgmine.¹⁰

Lapsed seisavad paarikaupa rinnati ringjoonel. Esimese ja kolmanda takti esimesel löögil lüüakse rinna kõrgusel püstplaks. Teisel taktil teretatakse paremate ja neljandal taktil vasakute kätega. Viiendal ja kuuendal taktil astutakse süldvõttes kaks külgsammu ringjoonelt väljapoole ja viimase kahe takti ajal samas võttes kaks külgsammu tagasi.

Teise salmi neli algustakti kordavad esimese salmi tegevust. Neli viimast takti tantsitakse aga nii: lapsed võtavad parema käevangu ja asetavad vaba käe puusa. Jooksusammudega keereldakse koha peal kaks ringi päripäeva.

Tants kordub uue paarilisega.

Sügavast sõprustundest, austusest ja tähelepanelikkusest kaasõpilase vastu kõneleb M. Terri «Sünnipäeva laul» (Laulik I). Sünnipäevalapse kaaslased on pununud omakorjatud lilledest pärja ning on ostnud kingitused — uue nuku ja raamatu. Isegi sellele on mõeldud, kuidas sünnipäevalast lauluga ja pillimänguga rõõmustada. Õpitava laulu üle vesteldes tõstetakse esile mõte: kui ilus on sellise lapse käitumine, kes on tähelepanelik oma kaaslaste vastu. Paljud pahandused jääksid olemata, kui me alati (mitte ainult sünnipäeviti!) mõtleksime sellele, kuidas olla viisakas, lahke ja abivalmis ning kuidas oma käitumisega kaaslastele rõõmu valmistada. Isegi vanasõna ütleb, hea sõna võidab võõra väe! (Lastel võimaldatakse tuua vastavaid näiteid oma käitumisest.)

Lauldes püütakse esile tuua seda rõõmu, mida laul väljendab. Laulu taaslaulmiseks on alati siis põhjust, kui mõnel õpilasel on sünnipäev.

Õpitava laulu meeoleolu süvendamiseks võib tunnis kuulata P. Tšaikovski klaveripala «Uus nukk», seda enam, et üheks kingiks õpitavas laulus on ka nukk. Elav, kiiretempoline ja rõõmsameelne muusika väljendab suurepäraselt lapse rõõmu uue nuku puhul ja on sobivaks muusikaliseks paariliseks õpitavale laulule. Muusikat kuulates püütakse «avastada» ka need väljendusvahendid, millega helilooja on edasi andnud lapse rõõmu uue nuku puhul. Eks peegeldu ju vasaku käe pausidega katkestatud liikumises lapsukese tippivad tantsusammud, aga pala meloodia dünaamilistes tõusudes paisuv rõõmutunne!

Toredaks sõpruslauluks on M. Starokadomski «Lõbusad matkajad» (Laulik IV). Laulu elavtempoline, tõtlev viis

¹⁰ Seade on koostanud Paide Keskkooli lauluõpetaja O. Konnist.

annab õnnestunult edasi matkameeleolu: rongi kilomeet-reid võitvat kihutamist, akendest mööda lendavaid linnu ja maid ning vaimustusest helisevat matkajate laulu. Ühine lõbus reis ja ühised laulud liidavad matkajad sõp-rade pereks. Sellest tundest kõnelevadki laulu sõnad: «Meid sõprus ühte liidab, jah, sõprusele au! Nüüd ühis-tunnet kiidab me hoogne koorilaul». Lõbus viis, toredad sõnad ja refrääniosa ülemeelikus («Kaasas ahvivana, kirju kukk ja kana, koer ja kass ning valge jänes. Küll on uhke kambakene!») haaravad oskusliku käsitluse juures jäägi-tult ka õpilaspere. Laul on sobivaks saatjaks ja õpilaste liitjaks ka nende endi matkateedel.

Kollektiivsuse, sõpruse ja seltsimehelikkuse kasvatami-seks pakuvad häid võimalusi oktoobrilaste ja pioneeri-laulud. Näiteks:

D. Kabalevski laulus «Pioneerisalk» lauldakse pioneerisõprusest: ühistest matkadest ja ühisest raamatute lugemisest, hoolsast õppi-misest ning kõiki liitvast salgalaulust.

A. Ridali laul «Väike pioneer» jutustab lapsest, kelle unistu-seks on kuuluda pioneeride sõbralikku perre.

N. Fradkini «Pioneeride marss» rõhutab sõbralikkuse, seltsi-mehelikkuse ja heatahtlikkuse vajalikkust edukaks kollektiivseks õppimiseks ja töötamiseks.

A. Aleksandrovi «Oktoobrilapsed» kirjeldab parimate sõprade — oktoobrilaste elu ja avab neid ühendava organisatsiooni nime tähenduse.

M. Rauhvergeri «Oktoobrilapsed» kujutab oktoobrilapsi üks-meelse sõbraliku perena ja viib mõtted sellele, et head lapsed alati abistavad ja austavad oma vanemaid, on lahked ja tähele-panelikud kõikide, nii täiskasvanute kui ka teiste laste vastu.

Soodsaid tingimusi kollektiivsuse, sõpruse ja seltsi-mehelikkuse kasvatamiseks loovad ka ühine tegevus ja ühised püüdlused. Sellise tegevuse võimaldamiseks on muusikalisel kasvatusel mõnedki eelised võrreldes teiste õppeainetega: kollektiivne laulmine klassitunnis ja kooli-kooris ning musitseerimine orkestris. Need aga ongi muu-sikalise kasvatuspeamised töövormid.

Kollektiivsuse, sõpruse ja seltsimehelikkuse kasvatami-seks muusikatunnis (kollektiivse tegevuse kaudu) on kaks teed. Üks neist haarab õpilaste emotsioone, teine teadvust. Esimest teed pidi mõjutame õpilasi siis, kui töö kollektiivis on elamuslik. Ühine rõõm ühisest musitseerimisest, milles lauljate-mängijate tundeid köidab muusika emotsionaalsus, aitab liita kollektiivi liikmeid ja avaldada neile kasvatavat

mõju. Laulmine ega pillimängimine ei tohi iialgi jääda mehhaaniliseks helindi sisu mittemõistvaks mahalaulmiseks või mängimiseks, vaid peab kujunema muusikat tunnetavaks elamuslikuks musitseerimiseks. Suur tähtsus on siin õpitavate helindite sisulistel väärtustel ning õpetaja oskusel neid väärtusi esile tuua ja õpilasi nende mõjule allutada. Kuid ettekande emotsionaalsuse saavutamiseks tuleb küllaltki palju harjutada, mis mõnelegi kollektiivi püüdlusi mittemõistvale õpilasele tundub tüütavana ja mittevajalikuna. Sellest kõneleb tähelepanematus klassitunnis, kooriharjutustelt puudumine jne. Siin on vaja õpilasi mõjutada teadvuse kaudu — püüda arendada neis kohusetunnet kollektiivi vastu ja inimlike huvide allutamist kollektiivi huvidele. Sellekohaseks näiteks võib tuua õpetaja V. Pugala töö kooliorkestriga.

Longi Algkoolis on mitmete teiste kollektiivide kõrval 42-liikmeline mudilasorkester. Kuna orkestri tööst võtab osa peaaegu kogu koolipere (koolis on üldse 50—60 õpilast), peab õpetaja töö edukuse huvides väga oluliseks õpilaste suhtumist kollektiivi ja oma orkestrikaaslastesse. Seda vajadust silmas pidades on õpetaja püüdnud õpilaste kollektiivsustunde kasvatamisel sisendada neisse teadmist sellest, kui tähtis on kogu kollektiivi püüdlikkus, et saavutada töös häid tulemusi ja et nendest rõõmu tunda. Igal orkestri liikmel on kohustus kollektiivi ees, kollektiivi iga liige on toeks oma kaaslastele. Olla orkestri liige — see pole ainult auasi. See tähendab suurt tööd, mille tõttu nii mõnigi tore mäng või muidu huvitav tegevus tuleb kõrvale jätta, et proovile tõtata.

Laulukoori osast õpilaste kollektiivsustunde kasvatamisel on teeneline kunstitegelane H. Kaljuste avaldanud kunagi järgmisi mõtteid:¹¹ «Õpilasele saab kõige paremini selgeks kollektiivi hindamatu osa ja jõud kas või sellestki, kui selgitame talle, millist elamust pakub kuulajale koorikollektiivi esinemine. Koori esinemisega on võimalik täita kogu kontserdi programm. Samal ajal iga kooriliige üksikult ei tuleks selle ülesandega kuidagi toime.

Kollektiivis olles harjub laps peagi alluma kollektiivi üldistele nõuetele, seda eriti muusikalise esituse ja distsipliini seisukohast. Ta peab oskama oma häält kooris

¹¹ H. Kaljuste. Kommunistlik kasvatus kooli muusikalise kasvatusesüsteemis. Loeng muusikaõpetajatele. 1962.

sobitada nii, et see teeniks üldise ansambli, kollektiivi eesmärke. Ta õpib siin vahet tegema ilusa ja inetu, otstarbeka ja mittevajaliku, õige ja ebaõige, ratsionaalse ja ebaratsionaalse vahel. Kui õpilane on kõiges selles täiesti kodus ja teeb ta seda vastavalt oma sisemistele veendumustele ja vajadustele, siis on sellel suur ja hindamatu tähendus mitte ainult koorikollektiivi, vaid ka õpilase enda kui isiksuse kujunemisele.»

Heaks kollektiivsustunnet kasvatavaks võtteks, mida kahjuks liiga vähe koolides kasutatakse, on ühislaul. Hästi organiseeritud ühislaul haarab silmapilkselt ühisüritusele kogunenud õpilaspere, luues ürituse õnnestunud läbiviimiseks vajaliku meeoleolu. Sellepärast on loomulik, et õpilaspere kogunemised (aktused, kultuuriüritused, koondused jne.) algaksid ja lõpeksid ühislauluga. Kooli ühislauluvara valitakse põhiliselt õpetaja soovi ja maitse kohaselt. Kasutada võib siin laule programmis loetletud kohustuslikust lauluvarast ja käesolevas artiklis soovitatavast repertuaarist. Loomulikult arvestatakse ühislauluvara valikul ka järjest ilmutavat uudisloomingut. Ühislauluvara sisaldagu kõiki koolielu vajadusi arvestavaid laule. Sii sobivad laulud kodumaast, riiklikest tähtpäevadest, pioneeridest-oktoobrilastest, laste tööst ja rõõmudest jne., näiteks: D. Kabalevski «Meie maa», A. Pajupuu «Võidu teel», M. Rauhverger «Oktoobrilapsed», A. Ridali «Väike pioneer»; uutes I ja II klassi laulikutes: A. Ostrovski «Kallis nimi» ja «Paraad Punasel väljakul» jt.

Oma osa õpilaspere liitmisel on ka vahetundides mängitavatel laulumängudel, eriti siis, kui sellest tõesti massiliselt osa võetakse. Laulumängu traditsioonile aluse panemiseks on vaja laulmise või kehalise kasvatuse tunnis lastele õpetada mõned laulumängud, millede laulmismängimist vahetundides õpetaja vajaduse korral ise organiseerib. Kasutada võib näit. järgmisi laulumänge: lastelaul «Kes aias», eesti ringmängulaulud «Me lähme rukist lõikama» ja «Üks — ühte» jne. Uutes I ja II klassi laulikutes sobivad selleks näiteks S. Taevi «Kõnnisammul liigume», H. Kaljuste «Võtkem kõik nüüd kätest kinni» jt.

*

Laulude õppimise ja muusika kuulamise kaudu on võimalik mõndagi ära teha õpilaste kasvatamiseks, nende maailmavaate kujundamiseks ja tundeelu arendamiseks. Väär on õpetaja suhtumine töösse, kui ta näeb lauludes üksnes erineva vältuse ja kõrgusega helisid ning loeb töö lauluga lõpetatuks, kui laul on rütmiliselt ja meloodiliselt läbi töötatud ning õigesti omandatud. Tööd lauluga peab kroonima elamuslik laulmine, mille emotsionaalseks toitepinnaks on laul ise.

Samad nõuded kehtivad muusika kuulamise kohta. Iialgi ei või piirduda helindi vormi tutvustamisega, vaid tingimata tuleb avada teose sisu, leides selleks teid, mis aktiveeriks kuulamist ja ärataksid õpilastes emotsionaalset vastukaja kuulatavale, soodustades seega kommunistlikku kasvatust muusika kaudu. Kuid samas ärgu unustatagu, et peamine laulmistunnis on alati **muusikaline tegevus**, mida sõna ei tohiks kunagi varjutama hakata.

Kasutatud kirjandus

1. H. Kaljuste, Kommunistlik kasvatus kooli muusikalise kasvatusesüsteemis. Loeng muusikaõpetajatele. Tallinn, 1962.
2. O. M. Горман, Eesti klaveripedagoogiline literatuur. Diplomitöö. Tallinn, 1962.
3. Н. И. Болдырев, Воспитание коммунистической морали у школьников. Москва, 1956.
4. Н. Л. Гродзенская, Воспитательная работа на уроках пения. Москва, 1953.

Sisukord

Saateks	3
H. Randmäe. Kommunistlik kasvatus emakeele lugemistundides .	6
I. Riisalo. Materialistliku maailmavaate kujundamine loodusloolise materjali alusel	37
E. Hiie. Õpetamise ja kasvatamise seostamisest algklasside matemaatikatundides	54
V. Relvik. Kommunistlik kasvatus laulutunnis	77

Хельё Леандеровна Рандмяе
Инге Альбертовна Рийсало
Эха Айновна Хийе
Вирве Эдуардовна Рельвик

ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА НА УРОКЕ
(В помощь учителю начальных классов)

Научно-исследовательский институт педагогики
Эстонской ССР

Toimetaja: Hugo Reinop
Tehniline toimetaja: Feodor Lipp

Trükkimisele antud 26. IX 1968. Paber 60×84, 1/16. Trükipoognaid 6,5.
Trükiarv 1000. Tellimine nr. 448. MB-07883.

ENSV MN Asjadevalitsuse Trükikoda, Tallinn.

Hind 35 kop.

35 kop.

A-23592